

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE LEHÇELERİ ANABİLİM DALI**

**DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TEKİ COĞRAFÎ TERİMLERİN
TARİHÎ VE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİYLE
FONETİK VE SEMANTİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
NADIRA TURDUBAI KYZY**

**DANIŞMANI
Doç. Dr. İBRAHİM ŞAHİN**

İZMİR-2017

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE LEHÇELERİ ANABİLİM DALI**

**DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TEKİ COĞRAFÎ TERİMLERİN
TARİHÎ VE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİYLE
FONETİK VE SEMANTİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Nadira TURDUBAI KYZY
(Tezi Hazırlayan)**

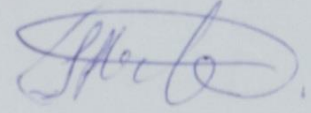
JÜRİ ÜYELERİ

**Doç. Dr. İbrahim ŞAHİN (Danışman)
Prof. Dr. Şerifali BOZKAPLAN
Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU**

İZMİR-2017

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum Dvnu Lugti't-Türk'teki Coğrafi Terimlerin Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçeleriyle Fonetik ve Semantik Açıdan Karşılaştırması adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Nadira TURDUBAI KYZY

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Nadira Turdubai kızı
Numarası : 092140000067
Anabilim Dalı : TDA-Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı
Tez Başlığı (Türkçe) : *Divanü Lügat 'it-Türk'teki Coğrafi Terimlerin Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçeleriyle Fonetik ve Semantik Açından Karşılaştırması*
Tez Başlığı (İngilizce): *The Phonetic and Semantic Comparison of Geographical Terms in Divānu Luyāt at-Turk from the point of Historical and Contemporary of Turkish Dialects*

Tez Savunma Tarihi : 21.07.2017

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık: *Divānu Lugāti 't-Türk'teki Coğrafi Terimlerin Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçeleriyle Fonetik ve Semantik Açından Karşılaştırması*

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Şerifali BOZKAPLAN
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. İbrahim ŞAHİN (Danışman)
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle ☒

Oy çokluğuyla ☐

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

☒☐☐

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	ii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
Coğrafi terim nedir?	3
DLT'deki coğrafi terimler konusunda yapılan çalışmalar.....	4
Tezin kapsamı.....	5
Tezde kullanılan yöntem	5
I. BÖLÜM: TÜR BAKIMINDAN COĞRAFİ TERİMLER.....	7
I. 1. Agroonimik (bağadcıl) terimler	7
I. 2. Anemonimik (rüzgâradcıl) terimler	8
I. 3. Dromonimik (yoladcıl) terimler.....	8
I. 4. Hidronimik (suadcıl) terimler	11
I. 5. Oronimik (dağadcıl) terimler	29
I. 5. 1. Dağla ilgili coğrafi terimler.....	29
I. 5. 2. Düzlükle ilgili coğrafi terimler.....	52
I. 5. 3. İnadcıl coğrafi terimler.....	54
I. 5. 4. Toprak tipiyle ilgili coğrafi terimler.....	57
I. 6. Oykonimik (orunadcıl) terimler	59
II. BÖLÜM: SES BİLGİSİ	66
II.1. Genel Türkçenin Ünlü Düzeni.....	66
II.1.1. Ünlülerde Ses Değişmeleri:	67
II.1.1.1. Ünlülerde Genişleme	67
II.1.1.2. Ünlülerde Darlaşma.....	68
II.1.1.3. Ünlülerde Düzleşme	69
II.1.1.4. Ünlülerde Yuvarlaklaşma.....	69
II.2. Genel Türkçenin Ünsüz Düzeni.....	71
II.2.1. Ünsüzlerde Ses Değişmeleri	72

II.2.1.1. Ünsüzlerde Düzenli Ses Değişmeleri	72
II.2.1.2. Ünsüzlerde Düzensiz Ses Değişmeleri.....	74
II.2.2. Ses Düşmesi	79
II.2.2.1. Ünsüz Düşmesi.....	79
II.2.3. Göçüşme.....	79
III. BÖLÜM: ANLAM DEĞİŞMELERİ.....	81
III.1. Anlam Değişmesi.	81
III.1.1. Anlam Daralması	82
III.1.2. Anlam Genişlemesi	83
III.1.3. Anlam Başkalaşması.....	88
III.1.3.1. Yakın Anlama Geçiş	88
III.1.3.2. Uzak Anlama Geçiş.....	91
III.1.3.3. Zıt Anlama Geçiş	92
IV. BÖLÜM: DLT'DEKİ COĞRAFİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ	94
Tablo 1. DLT'deki Coğrafi Terimlerin Tarihî ve Çağdaş.....	122
Türk Lehçelerindeki Kullanımları.....	122
SONUÇ	126
KAYNAKLAR	129
ÖZGEÇMİŞ	136
ÖZET	137
ABSTRACT.....	138

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Dîvânu Lugâti't-Türk'teki¹ coğrafi terimlerin tarihî ve çağdaş Türk lehçeleriyle (Türkiye Türkçesi, Kırgızca, Özbekçe ve Tıvacayla) fonetik ve semantik açıdan karşılaştırması yapıldı.

Çalışmanın “Giriş” bölümünde coğrafi terimler ve DLT'deki coğrafi terimler konusunda yapılan çalışmalar hakkında bilgi verildi.

Birinci bölümde, DLT'de geçen toplamda 116 coğrafi terim *agroonimik* (bağadcıl), *anemonimik* (rüzgâradcıl), *dromonimik* (yoladcıl), *hidronimik* (suadcıl), *oronimik* (dağadcıl), *oykonimik* (orunadcıl) ana başlık altında incelenmiştir. Bunlardan 2'si *agroonimik*, 1'i *anemonimik*, 6'sı *dromonimik*, 38'i *hidronimik*, 57'si *oronimik* ve 12'si *oykonimik*tir. Sayıca fazla olan 57 *oronimik* (dağadcıl) terimden 45'i dağla ilgili 11 terimler, 4'ü düzlükle ilgili coğrafi terimler, 5'i inadcıl coğrafi terimler ve 3'ü de toprak tipiyle ilgili coğrafi terimlerdir.

İkinci ve üçüncü bölümlerinde, DLT'de geçen coğrafi terimlerin Eski Türkçeden günümüz Türk lehçelerine kadar yüzyıllar içerisinde ne gibi ses değişikliğine uğradığı, semantik gelişmeler yaşadığı incelenmiştir.

Dördüncü bölümde, DLT'de geçen coğrafi terimlerin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki (Türkiye Türkçesi, Kırgızca, Özbekçe ve Tıvaca'daki) karşılıkları, anlamları ve kaynaklarıyla beraber sunulmuştur.

DLT'deki coğrafi terimleri tarama işinde Ahmet Bican Ercilasun'un Ziyat Akkoyunlu ile birlikte 2014'te yayınladığı *Dîvânu Lugâti't-Türk* esas alınmıştır. Gerektiği takdirde Besim Atalay'ın *Divanü Lûgat'it-Türk Tercümesi*'ne başvurulmuştur. Tespit edilen coğrafi terimlerin karşılıklarının gösterilmesinde tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri sözlükleri taranmıştır.

Çalışmanın elektronik ortama aktarılmasında yardımlarını esirgemeyen Janarbek ASIMKHAN'a, tez konusunun belirlenmesinde ve çalışmanın her aşamasında bilgi ve

¹ Tezde Ercilasun-Akkoyunlu'nun 2014 yılında yayınlanan çalışması esas alınarak eserin adı Dîvânu Lugâti't-Türk şeklinde alınmış, kısaltması DLT şeklinde verilmiştir.

birikimiyle desteğini esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. İbrahim ŞAHİN'e teşekkürü borç bilirim.

Nadira TURDUBAI KYZY

KISALTMALAR

AH: Atabetü'l Hakayık

AKT: Anonim Kur'an Tefsiri

AL: Abuşka Lügati

AO: Altın Ordu Sahasına Ait Yarlık ve Bitikleri

BD: Bedayi'ü'l- Vasat

BKD: Bilge Kağan Doğu Yüzü

BKK: Bilge Kağan Kuzey Yüzü

BKG: Bilge Kağan Güney Yüzü

BM: Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak

Briefe: W. Bang, *Türkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut*,
Ungarische Jahrbücher, I. 1925, cilt V. s. 41-48; II. s. 292-410; IV: cilt VII. cilt. s. 36-
45; V. cilt X. s. 16-26

BV: Baytaratü'l-Vâzih

C: Cilt

CC: Codex Cumanicus

Çağ.: Çağatay Türkçesi

ÇFK: Çağatayca Fıkıh Kitabı

ÇTL: Çağdaş Türk Lehçeleri

DLT: Dîvânü Lugâti't-Türk

DM: Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

EUyg.: Eski Uygur Türkçesi

FK: Fevâidü'l-Kiber

GN: Gül-ü Nevruz

GT: Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân Bi't-Türkî)

H: G. R. Rahmeti, *Zur Heilkunde der Uiguren*, SPAW. XXIV, I. 1930; II. 1932

Har.: Harezmi Türkçesi

HBD: Hüseyin Baykara Divanı

HKT: Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations II: An Inter-Linear Translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile.

HŞ: Hüsrev ü Şirin

İH: El-İdrâk Haşiyesi

İM: İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn

İML: İbni Mühennâ Lügati

İN: Kitâb fî İlmi'n-Nüşşâb

Kar.: Karahanlı Türkçesi

KB: Kutadgu Bilig

KE: Kıssaşü'l-Enbiyâ

KF: Kitâb fi'l-Fıkh

Kır.: Kırgız Türkçesi

Kır. Ağ.: Kırgız Türkçesi ağızları

Kıp.: Kıpçakça

Kİ: Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni't Etrâk

KK: El-Kavanînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye

Kökt.: Köktürkçe

KTD: Kül Tigin Doğu Yüzü

KTG: Kül Tigin Güney Yüzü

GTK: Kül Tigin Kuzey Yüzü

KTS: Kırgız Tilinin Sözdüğü

KYB: Kırım Sahası Yarlık ve Bitikleri.

LD: Lütü Divanı

LM: Leyli vü Mecnun

LT: Kitâb fî'l-Fıkh bi'l-Lisâni't-Türkî

Man.: A. von Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho*, APAW., I, Berlin 1912; II, 1913; III, 1922

ME: Mukaddimetü'l-Edeb

MG: Münyetü'l-Guzât

MK: Mahbûbü'l-Kulûb

MKT: Manisa Kur'an Tercümesi
ML: Muhakemetül- Lugateyn
MM: Mu'inü'l Mürid
MN (1): Mi'râc-Nâme
MN (2): Muhabbet-Nâme
MS: Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's- Semerkandî
MÜN: Münşe'ât
NF: Nehcü'l-Feradis, Uştmahların Açuk Yolu
NH: Nevâdir'ün Nihâye
ÖDİL: Özbek Dilinin İzahlı Lugatı
Özb.: Özbek Türkçesi
PP.: Paul Pelliot, *La version ouigure de l'histoire des princes Kalyânamkara et Pâpamkara*, T'oung Pao, XV. Leide 1914, s. 225-272
Ram.: G. J. Ramstedt, *Zwei uigurische Runenschriften in der Nord – Mongolei*, Jurnal de la Societe Finno-Ougrienne, XXX. 3, Helsinki 1913
RH: Kitâb fî Rıyâzâtı'l-Hayl
RKT: Karahanlı Türkçesi Satır-Altı Kur'an Tercümesi Rylands nüshası
SD: Mevlâna Sekkâki Divânı
Sİ: Sedd-i İskenderi
SKT: Satır-Altı Kur'an Tercümesi
Suv.: *Suvarnaprabhâsa. Sutra zolotogo bleska*, I – II, = *Altun Yaruk* (Radloff ve Malov neşri), Bibliotheca Buddhica, XVII, Sanktpetersburg 1913
ŞHD: Şibân Han Divânı
ŞSL: Şeyh Süleyman Lugatı
ŞT: Şecere-i Terākime
ŞUD: Şine Usu Doğu Yüzü
ŞUG: Şine Usu Güney Yüzü
ŞUK: Şine Usu Kuzey Yüzü
TA: Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî
TaB: Taryat Batı Yüzü
TaD: Taryat Doğu Yüzü

TEH: Tāriḥ-i Enbiyā ve Ḥukemā

TM: Türkiyat Mecmuası

TMA: Tāriḥ-i Mulūk-i ‘Acem

TS: Türkçe Sözlük

TT: Türkische Turfan – Texte

TTL: Tariḥi Türk Lehçeleri

TTr. Ağ.: Türkiye Türkçesi ağızları

TTr: Türkiye Türkçesi

Tıv.: Tıvaca

TZ: Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lügati’t-Türkiye

U.: *Uigurica*. ABAW. I. 1908; II. 1911; III. 1922 (F. W. Müller yayını); IV. 1931 (A. von Gabain).

USp.: W. Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler* (S. Malov yay.), Leningrad 1928.

Ünlü I: ÜNLÜ, Suat, *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi Konya, 2012.

Ünlü II: ÜNLÜ, Suat, *Doğu ve Batı Türkçesi Kur’an Tercümeleri Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi Konya, 2012.

Ünlü III: ÜNLÜ, Suat, *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi Konya, 2012.

Ünlü IV: ÜNLÜ, Suat, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi Konya, 2013.

YED: Yusuf Emiri Divānı.

YY: Yenisey Yazıtları

GİRİŞ

Günümüzde dünyadaki bütün bilim dalları hızla gelişmektedir. Adbilim de bunlardan bir tanesidir ve hâlen gerek bilim adamlarının gerekse sıradan insanların ilgi duyduğu bir alandır.

Yunanca Ονομαστική 'ad verme sanatı' teriminden gelişmiş olan adbilim, Almanca *onomastik*, *namenkunde*; İngilizce *onomastics*, İspanyolca *onomástica name study*; Fransızca *onomastique*; Rusça *onomastika*, terimleriyle karşılanmaktadır (Şahin, 2016: 17).

Adın kökünü, anlamını ve bu süreç içerisinde toplumdaki ad verme kültürünü dilbilim, tarih, coğrafya gibi bilim dalları ile iç içe araştıran, Rusya'da ve Batı ülkelerinde bağımsız bir bilim dalı haline gelen adbilim alanı Türkiye'de emekleme aşamasındadır.

Türkiye'de 1940'lı yıllardan başlayarak dilbilimcilerin ilgilendiği adbilim uzun süre sadece *toponimi*, *antroponimi* ile sınırlı kalmış ve sadece bu iki alanla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Ancak, İbrahim Şahin'in 2015'te yayınladığı *Adbilim* çalışmasıyla Türkiye adbiliminin kuramsal altyapı eksikliğini giderdiğini söyleyebiliriz. Eserde adbilimin dilbilim içindeki yerine, tanım ve çerçevesine yer verilmiş, araştırma yöntemlerinden bahsedilmiş, Türkiye adbiliminin yabancı olduğu diğer dallarından bahsedilmiş, bu alanlar çerçevesinde incelenecek malzeme, malzemenin sınıflandırılması, sınıflandırmada kullanılacak terminoloji ve terminolojinin Türkçe karşılıkları önerilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Şahin *Adbilim*, 2015.

Diğer yandan eski SSCB Türk ülkelerinde durum daha farklıdır. Rus adbiliminde önemli bir şahıs olan V. A. Nikonov 1960'lı yıllardan başlayarak Türk adbilimi sorunlarıyla yakından ilgilenmiş ve Türk toponim örneklerine 1966'da yayınlanan *Kratkiy toponimiçeskiy slovar'* (Kısaca Toponimler Sözlüğü) eserinde yer vermiştir. 1970'li yıllardan başlayıp Türk antroponim üzerine yoğun çalışmalar yapmış, adbilimcileri Türk adbilimin diğer kollarını da araştırmaya teşvik etmiştir.

V. A. Nikonov'un Türkoloji alanında adbilimin genişlemesinde katkısı büyüktür. 1969'da Samarkand'da *Uluslararası Adbilim Kongresi*'ni, 1974'te Buhara'da Orta Asya

Adbiliminin aktüel problemleri üzerine bir kongre düzenlemiştir. Türk halklarının adbilimi üzerine birçok çalışmanın yapılmasını sağlamış, editörlüğünü bizzat kendisi yapmıştır. Özellikle belirtmek gerekir ki A. V. Nikonov hâlen düzenlenen Onomastika Povolj'ya Adbilim Konferanslarının kurucusudur (Carılgasınova, 2003: 445).

İbrahim Şahin, adbilimi “Her türlü özel adın (toponim, antroponim, etnonim, fitonim, zoonim vb.) ortaya çıkışı, tarih içindeki gelişimi, onun yapısı gibi konuları araştıran ve bunun sonucunda özel adların ortaya çıkış geleneğini tespit etmeyi hedefleyen bu dilbilim alanı; bir dilin linguistik birimlerini yapı ve anlam bakımından inceleyen leksikoloji ile gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkiyi ele alan ve bu çerçevede sözcüklerin tarihçesini ve onların anlamlarında meydana gelen değişimleri inceleyen semasiyoloji alanlarının birleşerek özel adlar üzerine odaklanmasından doğmuştur” şeklinde açıklamaktadır (Şahin, 2016: 17).

Anemonimi (rüzgâradbilim), antroponimi (kişiadbilim), astronimi (yıldızadbilim), dokümantonimi (belgeadbilim), ergonomi (örgütadbilim), etnonimi (kökadbilim), fitonimi (bitkiadbilim), hrematonimi (eseradbilim), hrononimi (zamanadbilim), kozmonimi (uzayadbilim), mitonimi (mitadbilim), poreyonimi (araçadbilim), pragmatonim (ürünadbilim), planetonimi (gökadbilim), toponimi (yeradbilim), urbonimi (kentlikadbilim), zoonimi (hayvanadbilim) adbilimin alt kollarını oluşturmaktadır.²

Yeradbilimi, coğrafya adlarının oluşumu, tarih boyunca gelişimi, bugünkü adı, anlamı, yazılış şekli ve telafuzunu araştıran adbilimin bir alt koludur, insanların zihniyet, tutum, kültür, yaşam ve psikolojik durumunun bir ifadesidir.

Avrupada yeradı üzerine sistematik çalışmalar ilk olarak İngiltere, Fransa, Belçika gibi ülkelerde yapılmaya başlanmıştır. Bulgaristan'dan V. İ. Georgiyev, Polonya'dan V. Taşitskiy, eski SSCB ülkelerinden Johann Andreas Sjogren (1794-1855), Ferdinand Johann Wiedemann (1805–1887), Ya. K. Grot (1812-1893) vb. önemli şahıslardır (Popov A. İ., 1960: 7).

Eski SSCB Türk cumhuriyetlerinin yeradları üzerine T. Ahmedov, B. A. Budagov (Azerbaycan), G. K. Konkaşpayev, A. Abdrahmanov, Y. Koyçubayev (Kazakistan), S. Umurzakov, D. İsayev, Ş. Tokombayev (Kırgızistan), H. Hasanov, S.

² Terimlerin Türkçeleri İbrahim Şahin'in *Adbilim* (2015) kitabından alınmıştır.

Karayev (Özbekistan), S. Ataniyazov, M. Gel'dıhanov, Z. B. Muhamedova (Türkmenistan), K. Abdimuratova (Karakalpak), O. T. Molçanova (Altay) ve SSCB araştırmacılarından E. Murzayev, V. A. Nikonov çalışmıştır.

Yukarıda adı geçen şahıslar yeradlarının anlam içeriğini tanımlayan coğrafi terimler üzerine de çalışmalar yapmışlardır. Zira bir coğrafi alanın özelliği onun isminde belirtildiği için bir yeradbilimcinin coğrafi terimleri iyi bilmesi gerekmektedir.

Ünlü türkolog Wilhelm Radloff, XIX yüzyılın sonu ve XX yüzyılın başında Türk halklarına ait yeradlarını ve coğrafi terimleri bir sözlükte toplamıştır. Türkçe *baş* 'baş; kaynak, başlangıç' coğrafi teriminin su adlarında sıklıkla kullanıldığını ve yerli halkın kendilerini yaşadıkları toprakta bulunan nehir, su adıyla adlandırdığını ilk olarak belirtmiştir: *tom kiji* 'Tom nehri etrafında yaşayanlar', *mras kiji* 'Mras nehri etrafında yaşayanlar' vb. (Murzayev, 1974: 34-35).

Coğrafi terim nedir?

İnsanlık tarihi boyunca çevredeki canlı cansız bütün varlıklara ad verilmiştir ve verilmektedir. Dünyadaki tüm toplumlar da olduğu gibi Türk milleti de yaşadığı topraklarda karşılaştığı bütün objelere ad vermiştir.

Lâtince 'sınır, son' anlamına gelen *terminus* sözcüğüne benzetilerek Türkçe *derlemek* eyleminin eski biçimine {-im} eki eklenerek türetilen *terim* sözcüğü çeşitli bilim, sanat ve meslek kollarında kullanılan yan anlamı, mecaz anlamı bulunmayan ve söz konusu bilim, sanat, meslek kollarının temeli sayılan sözcükler biçiminde tanımlanır (Zülfikar 1991: 20; Çiçek, 2009: 54; Şahin ve Köse, 2014: 174).

Geleneksel anlamdaki terminolojiden ayrılan *coğrafi terimler*, belirli bir coğrafi şeklin türünü, sınıfını gösteren ve yeradlarında görülen ya da bizzat yeradı yapımında kullanılan (Murzayev, 1970: 16; Podol'skaya, 1978: 44-45), bir kısmı yazı ve bilim dilinde kullanılırken bir kısmı dilin lehçe ve ağızlarında görülen, diğer bir kısmı da aktif kullanımdan düşerek yalnızca yeradlarının yapısında saklı kalmış (Şahin ve Köse, 2014: 175) sözcüklerdir.

Yukarıda belirtildiği gibi coğrafi terimler yeradlarıyla iç içe eski SSCB ve Batı ülkelerinde araştırılmıştır. Türkiye'de ise Reşat İzbrak'ın *Coğrafya Terimler Sözlüğü* ve buna benzer diğer çalışmalar yapılmıştır. Ancak, İbrahim Şahin ve Salih Köse bu

çalışmalarla ilgili: “Halk ağızındaki coğrafi terimlerin bir kısmını içermesi bakımından kısmen bu alanla ilgiliymiş gibi görülebilir, ancak konunun *yeradbilim* araştırmaları çerçevesinde *yeradı* kuruluşunda görev yapan coğrafi terimler olduğu dikkate alındığında, bu araştırma alanının Türkiye dilciliği için yeni bir konu olduğu görülecektir.” (Şahin ve Köse, 2014: 176) demektedir.

Coğrafi terimler dildeki görev ve kullanım özelliklerine göre *tür* ve *biçim* (*görünüş*) olmak üzere ikiye ayrılır. Coğrafyada bulunan büyük unsurlar (dağ, dağ silsilesi, tepe vb.), yüzey örtüleri (çöl, orman, bozkır vb.) ve su kitleleri (nehir, göl, deniz) *tür terimlerini*, manzaraların görünüşlerini (bel, sırt, burun, zirve vb.) ifade eden terimler ise *biçim / görünüş terimlerini* oluşturmaktadır. Murzayev, tür ve biçim terimlerinin bütün dillerde aynı olmadığını, dolayısıyla herhangi bir dilde birinci grupta geçen terimin başka bir dilde ikinci grupta olabileceğini belirtmektedir (Murzayev, 1970: 18-21)

Herhangi bir coğrafi objenin özelliğini yansıtan coğrafi terim, Türkçe yeradlarında sonuncu öge olarak kullanılır. Coğrafi objenin türü ve görünüşü çerçevesinde onun özelliğini niteleyen yeradcıl belirteçler yeradının türleri (*diriomonim* ‘ormanadı’, *dromonim* ‘yoladı’, *hidronim* ‘suadı’, *horonim* ‘eladı’, *oronim* ‘dağadı’, *oykonim* ‘orunadı’, *urbonim* ‘kentlikadı’) dikkate alınarak sınıflandırılabilir (Şahin ve Köse, 2014: 176).

DLT’deki coğrafi terimler konusunda yapılan çalışmalar

DLT’deki coğrafi terimlerin bir kısmı Özlem AKBULAK tarafından “Divanü Lûgat-it-Türk’te Yer Şekillerine İlişkin Terimler”³ ve “Divanü Lûgat-it-Türk’te Geçen Su İle İlgili Terimler Üzerine Bir İnceleme”⁴ başlıklı iki makale şeklinde incelemeye alınmıştır. Yukarıdaki iki çalışma kapsamında 47 yer şekilleri terimleri ve 48 su ile ilgili terim olmak üzere toplamda 96 coğrafi terim tespit edilmiştir. Bu terimler eserdeki anlamları ve varsa ek bilgiler ile birlikte verilmiştir. Ardından ilgili terimler etimolojik olarak incelenmiş ve bunların tarihi süreç içindeki durumları ortaya konmaya

³ Özlem Akbulak, “Divanü Lûgat-it-Türk’te Yer Şekillerine İlişkin Terimler” (Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/6 Spring 2014, p. 17-38, ANKARA-TURKEY).

⁴ Özlem Akbulak, “Divanü Lûgat-it-Türk’te Geçen Su İle İlgili Terimler Üzerine Bir İnceleme” (Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 9, Mart 2015, s. 385-410).

çalışılmıştır. Sonuç olarak, tespit edilen bu terimlerin Divanü Lûgat-it-Türk ile Türkiye Türkçesindeki kullanımları karşılaştırılmıştır.

Tezin kapsamı

DLT'teki coğrafi terimlerin bu metindeki yapı ve anlam açısından görünümüleri, söz konusu terimlerin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerdeki (Türkiye Türkçesi, Kırgızca, Özbekçe ve Tıvaca'daki) durumları, fonetik ve semantik açıdan farklılıkları ve gelişimleri tezin konusunu oluşturmaktadır.

Bir milletin *yeradı* verme kültürünün belirlenmesi ve dil zenginliğinin ortaya çıkartılabilmesi için *yeradlarında yeradcıl belirteç (indikatör)* olarak görev yapan coğrafi terimlerin belirlenmesi son derece önemlidir. Bu tez, DLT'te geçen söz konusu kategorideki leksik birimleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmamızda, eserde bu tür terimlerin ne şekilde anlamlandırıldığı, o tarihten bu tarihe söz konusu terimlerde fonetik ve semantik bir değişimin yaşanıp yaşanmadığı araştırılacak, böylece bu terimlerin kuruluşunda görev yaptığı *yeradlarının* tespitine yönelik veri elde edilecektir.

Yukarıda ifade edilen amaç doğrultusunda yapılan bu tez, alanında ilk olma özelliğine sahiptir. Türkiye dilciliğinde coğrafi terimler konusunda daha çok coğrafyacılara çalışmaktadır. Ancak bu bilim uzmanları coğrafi terimlere kendi ilgi alanları çerçevesinde, daha çok coğrafya ilminin terminoloji sorunu açısından yaklaşmaktadırlar. Tarihi metinlerde geçen coğrafi terimler ise bu ilginin dışında kalmaktadır. Dilbilim, tarih ve coğrafya bilimlerinin kavşağında kabul edilen *yeradbilim (toponimi)* araştırmalarının daha ileri noktalara ulaşabilmesi için gerek tarihî metinlerde ve gerekse halk ağzındaki coğrafi terimlerin araştırılmasının taşıdığı öneme bağlı olarak belirlenen bu çalışma, DLT'teki coğrafi terimlerin tespiti, bunların fonetik ve semantik açıdan gelişmelerini ortaya koyma açısından değer taşımaktadır.

Tezde kullanılan yöntem

Tez çerçevesinde öncelikle betimleme yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, söz konusu eserde geçen coğrafi terimlerin eserde ne şekilde geçtikleri (fonetik ve semantik olarak) tespit edilecek, ardından diğer tarihî (Köktürk, Uygur, Harezmi, Çağatay, Kıpçak, Eski Anadolu) ve çağdaş Türk lehçelerindeki (Türkiye Türkçesi, Kırgızca,

Özbekçe ve Tıvaca'daki) görünümüleri belirlenecektir. Daha sonra tarihi yöntemle, bu coğrafi terimlerin fonetik ve semantik gelişimleri incelenecektir. Tezin sonuç bölümünde, istatistiki yöntemden faydalanılacak, söz konusu terimlerin hangi lehçelerde ne oranda korundukları, yine söz konusu terimlerde yaşanan fonetik ve semantik değişim oranları tablolar ve oranlarla gösterilecektir.

I. BÖLÜM: TÜR BAKIMINDAN COĞRAFİ TERİMLER

I. 1. Agroonimik (bağadıl) terimler

Agroonimlerin türünü ve özelliklerini ifade eden terimlerdir. Tezimizde 2 agroonimik (bağadıl) terim bulunmaktadır.

اُتر atız: İki toprak kümesi arasındaki su arkı (DLT 2014: 563).

Sözcüğü Atalay *etiz*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly ve Ercilasun-Akkoyunlu *atız* şeklinde okumuştur (DLT 2014: 26). Sözcük, Çağatay Türkçesinde *atız* 'mezra, tarla ve parça yer, çalılık' (Ünlü IV, 2013: 70), Özbekçe *âtiz* 'mezra' (ÖDİL I, 1981: 548) anlamında geçmektedir. Tezimizde ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde bu sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *atız* sözcüğünün tarihî dönem metinleri içerisinde DLT'de kullanıldığını belirterek 'iki toprak arasındaki bir bent alanı' karşılığını vermiştir. Ayrıca, sözcüğün çağdaş Türk Lehçelerinden Kazakça *atız*, Tatarca *etiz* şeklinde olup 'küçük bir alan' anlamında kullanıldığını söylemektedir (Clauson, 1972: 73).

اكن ekin: Tarla (DLT 2014: 635).

DLT'de bir kez geçen *ekin* sözcüğü Oğuzcada 'tarla' (DLT 37) anlamında kullanılmış ve sözcüğün *ek-* 'ekmek' kökünden geldiği açıktır.

Sözcük, Karahanlı (Ünlü II, 2012: 222), Harezim (Ünlü III, 2012: 166) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü IV, 2013: 329) *ekin* 'mahsul yeri, tarla, mezra', Eski Anadolu Türkçesinde *ekin* 'buğday' (Kanar, 2011: 36), Türkiye Türkçesinde *ekin* 'tahılın tarlaya atıldığı andan harman oluncaya kadar aldığı durum' (TS 2009: 609), Kırgızca *egin* 'tahıllı bitkiler, tahıl ve onun tohumu' (KTS 2010: 1415), Özbekçe *ekin* 'tahıllı bitkiler; tarla ve bahçede yetişen bitki türleri' (ÖDİL I, 1981: 440) anlamlarında kullanılmaktadır. Ele aldığımız lehçelerden Eski Türkçe, Eski Kıpçakça ve Tıvacada sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcük için 'mahsul, tohumdan yetiştirilen ve henüz elde edilemeyen bir mahsul; kara, ekilen bir ürünün altındaki arazi' karşılıklarını vermiş ve *ek-* 'ekmek' fiilinden türediğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 109).

I. 2. Anemonimik (rüzgâradcıl) terimler

Rüzgârların türünü ve özelliklerini ifade eden terimlerdir. Tezimizde 1 anemonimik (rüzgâradcıl) terim bulunmaktadır.

tüpiçil: Rüzgârın çok estiği, rüzgârlı (yer), vb. (DLT 2014: 910).

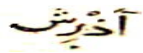
Sözcüğün kullanımına sadece DLT'de rastlanmaktadır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğün başlangıçta sadece 'sert rüzgâr' daha sonra 'kar veya toz taşıyan sert rüzgâr' anlamını alan *tüpi*: sözcüğüne 'bir şeyin aşırı miktarda varlığını bildiren' {-çıl / -çil} ekinin eklenmesiyle oluştuğunu dile getirmiştir (Clauson, 1972: 436-37).

Sözcük, Eski Kıpçak Türkçesinde *tipi* 'tipi' (Kİ; TA) (Toparlı vd., 2014: 276), Türkiye Türkçesi yazı dilinde *tipi* 'kar fırtnası' (TS 2009: 1983), Türkiye Türkçesi ağızlarında *dipi* 'kar fırtnası, tipi' (DS IV, 1993: 1510), Azerice *tipi*, Azericenin ağızlarında *tüpü* 'kar fırtnası', Tıvaca *düwü* 'kar fırtnası', Yakutça *tibi* 'kar fırtnası' (Tenişev, 2001: 47) şeklinde kayıtlıdır. Tenişev, sözcüğün Yakutçada hâlen kullanılan *tip-* 'atmak, süpürmek' fiiline {+i} ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtmektedir (Tenişev, 2001: 48).

I. 3. Dromonimik (yoladcıl) terimler

Coğrafyada bulunan çeşitli yolların tür ve görünüş özelliklerini bildiren terimlerdir. Toplamda 6 dromonimik (yoladcıl) terim tespit edilmiştir.

adırış: İki yolun başı (DLT 2014: 542).

DLT'deki *adriş* sözcüğü ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden sadece Kırgızcada *ayrış / ayırış* '1. ikiye ayırma, ayrı düşürme, 2. ayırt etme' (Yudahin, 1985: 34, 37) şeklindeki kullanımına rastlanmaktadır. Clauson da *adriş* sözcüğünün *adır-* 'ayırma' fiilinden geldiğini ve Kırgız Türkçesinde *ayrış / ayırış* 'iki yolun başlangıç noktası' biçiminde kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 66).

Sözcüğün söz konusu tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

چىڭىر **çığır**: Dar ve küçük yol (DLT 2014: 621).

Sözcük, Eski Kıpçakça *çığır* 'dar yol, sabanın açtığı yol' (Toparlı vd., 2014: 49), Çağatayca *çığır* 'kar içinde açılan yol, iz' (Ünlü IV, 2013: 243), Özbekçe *çiyir* 'iz, yol' (ODİL II, 1981: 367), Tıvaca *şır* 'çiğnenmiş kar' (Tenişev, 1968: 590), Kırgızca *çiyir* 'dar yol' (KTS 2010: 1348), Türkiye Türkçesinde *çığır* '1. çığın kar üzerinde açtığı iz, 2. patika' (TS 2009: 422) şeklinde geçmektedir. Ayrıca, Türkiye Türkçesi ağızlarında *çığır, cıgır, cıgra, cığır, çiyir, çiğit, çığıl* biçiminde olup '1. karlı yerlerde kürekle açılan yol, 2. taşlı yol, patika' anlamlarında kullanılmaktadır (DS III, 1993: 1158). Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, DLT'te geçen *çığır* sözcüğü için 'patika, dar yol' karşılığını vermiş ve sözcüğün, Güney-Batı dil grubundan Osmanlıcada 'patika, kar üzerindeki dar yol', Türkmencede 'sınır' anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 409). Tüncer Gülensoy, sözcüğe 'çığ'ın kar üzerinde açtığı yol, patika' anlamını vermiş ve sözcüğün Azerice *cığır*, Kırgızca *çiyir* şeklinde olduğunu belirtmiştir (Gülensoy, 2007: 235). Tenişev, *çığır* sözcüğünün Moğolcadaki *çiyir* 'çiğnenmiş yol' ile paralel olduğunu belirterek kökünü Moğolca *çigzix* 'bastırıp sıkıştırmak, kalafatlamak', *çiglex* ve Buryatça *şeglexe* 'sıkılaştırmak' sözcüklerinde geçen **çiğ-* 'bastırıp sıkıştırmak' sözcüğüyle ilgili olduğu görüşünü bildirmiştir (Tenişev vd, 2001: 533).

آرتىك **ertik**: İşlek yol (DLT 2014: 643).

Sözcük, sadece DLT’de bir kez kullanılmıştır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğü *ertig* 'dar yol' şeklinde vermiş ve sözcüğün *ert-* ‘geçmek; gitmek’ fiilinden geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 205)⁵.

اشكين *eşkin*: Uzun yol (DLT 2014: 647).

DLT’deki *eşkin* sözcüğünün ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden sadece Türkiye Türkçesinde *eşkin* ‘sürgün, filiz’ (TS 2009: 658) anlamındaki kullanımına rastlanmaktadır.

Clauson, *eşkin* sözcüğünün *eş-* ‘geçmek, aşmak’ kökünden türediğini belirterek sözcüğe ‘bir koşu yolu, rahvan yürüyüş’ karşılığını vermiştir. Yazar, sözcüğün Kuzey-Doğu dil grubundan Baraba Tatar Türkçesinde *işkin*, Osmanlıca *eşkin* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir. (Clauson, 1972: 205). Hasan Esen, Orta Türkçeden başlayarak kullanılan *eşkin* (< *eş-* + *-kin*) sözcüğünün yerel ağızlarda *eş-* ‘hareket etmek, yola çıkmak’ anlamında varlığını sürdürdüğüne değinmektedir (Eren, 1999: 140).

يَنَلَق *yañrak*: Dağdan inen dönemeçli yol (DLT 2014: 949).

Sözcük, sadece DLT’de bir kez kullanılmıştır. Söz konusu diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğe ‘dağ kıvrımı ve altında dere akan bir yoldur ki buradan adam sürekli atlayarak geçebilir’ karşılığını vermiş ve sözcüğün *yañra-* ‘yankılanmak, çınlamak’ fiilinden geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 952).

يى *yi ~ yigi*: Dağdaki küçük yol (DLT 2014: 973).

Kâşgarlı Mahmud, sözcüğün aslı 'sık ve bitişik olarak sıralanmış' anlamındaki *yi:gi* olduğunu ve bazı harflerin düştüğünü belirtmiştir (DLT 2014: 441). Sözcük,

⁵ *ert-* fiili Tonyukuk yazıtında “*anı ertdimiz*” (‘Anı ırmağını geçtik’) ve “*ek tagıg ertü temir kapıgka tegi ertimiz*” (‘Ek dağı aşarak Temirkapı’ya kadar ulaştık’) (T 44-45) ifadeleri içinde geçmekte, yine Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında “*ertin-*” dönüşlülük yapısında görünmektedir: “*Türk bodun ertin ökün*” (‘Ey Türk halkı vazgeç pişman ol!’) (KT D 22-23; BK D 19).

Türkiye Türkçesi ağızlarında *yiv* 'girinti, yarık' (DS XI, 1993: 4283), Kırgızca *cik* 'dikiş yeri; yarık, çatlak' (Yudahin I, 1998: 216), Tıvaca *tig* '1. çatlak, 2. çıkış yeri, 3. kaynak yeri' (Tenişev, 1968: 413) şeklinde yer almaktadır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, DLT'de geçen sözcüğün kullanımı için 'dağlardaki küçük yarıklar' karşılığını vermiş ve sözcüğün aslı olan *yigi*'nin **yig-* 'sıkmak' fiilinden türediğine değinmiştir (Clauson, 1972: 911). Sevortyan ise Kâşgarlı Mahmud'un eserinde birbirinden anlamca farklı olan *yıgı* 'sık ve bitişik' ile **yig* / *yi*: 'dikiş' sözcüklerini karışık verdiğini, oysa bu iki sözcüğün o dönemde artık iki başka anlam kazandığını belirtmektedir (Sevortyan, 1989: 197-98).

I. 4. Hidronimik (suadıl) terimler

Fiziki coğrafya ait her türlü suyun tür ve görünüşünü ifade eden terimlerdir. Toplamda 37 hidronimik (suadıl) terim bulunmaktadır.

الش **alış:** Su ağızı, suyun döküldüğü kısım (DLT 2014:548).

Sözcük, ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden sadece Kırgız Türkçesinde *alış* 'sulama suyu için nehirden ayrılan suyun akıtıldığı ark, kanal' şeklinde kullanılmaktadır (KTS 2010: 90).

Clauson, 'su' anlamında kullanılan *alış* sözcüğünün *al-* 'almak' kökünden geldiğini belirterek çağdaş Türk Lehçelerinde daha çok alış veriş 'alma ve satma' anlamında kullanıldığını öne sürmüştür (Clauson, 1972: 152).

أَرْغُو **argu:** İki dağın arasında bulunan şey (DLT 2014: 554).

DLT'de iki dağın arasında bulunduğu için Taraz ile Balasagun arasındaki ülkeye de Argu adı verilmiştir (DLT, 2014: 64).

Sözcük, Eski Uyğur Türkçesinde *argu* 'toponim; etnonim de olabilir' / *arķu* 'dere, nehir' (Caferoğlu, 2015: 19-20), Çağatay Türkçesinde *arga* 'akar su; dere, çay' (Ünlü IV, 2013: 49) şeklinde geçmektedir. Diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde bu sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *argu* kelimesi için 'vadi' karşılığını vermiş ve DLT'de olduğu gibi Eski Uyğur metinlerinde de coğrafi bir isim olarak kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 215).

أَرَقْ arık: Ark, ırmak (DLT 2014: 554).

DLT'de birçok yerde geçen bu sözcük bütün Türk lehçelerinde 'ark, ırmak, nehir, kanal, su yolu' anlamlarında geçmektedir: Eski Uyğurca *arık* / *arığ* (Caferoğlu, 2015: 19), Karahanlı (Ünlü I, 2012: 51) ve Harezmece (Ünlü III, 2012: 50) *arık*, Eski Kıpçakça (Toparlı vd., 2014: 10-11) *ark* / *arg*; Çağatayca *arığ* / *arık* / *ark* (Ünlü IV, 2013: 50), Eski Anadolu Türkçesi (Dilçin, 1983: 12) ve Türkiye Türkçesinde (TS 2009: 117, 119) *ark* / *arık*, Kırgız (KTS 2010: 120), Özbek (ÖDİL I, 1981: 54) ve Tıva Türkçesinde (Tenişev, 1968: 72) *arık*.

بَلْچُق balçık: Oğuzca balçık (DLT 2014: 572).

Sözcük Karahanlıca *balçık* 'çamur' (Ünlü I, 2012: 93), Harezmece *balçık* 'çamur' (Ünlü III, 2012: 105), Kıpçakça *balçık* / *balçuk* / *balşık* 'killi çamur, balçık' (Toparlı vd., 2014: 23), Çağatayca *balcığ* / *balçağ* / *balçığ* / *balçık* 'balçık, çamur, kil' (Ünlü IV, 2013: 98), Eski Anadolu Türkçesi *balçuk* 'balçık, bataklık' (Dilçin, 1983: 23) şeklinde geçmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *balçık* '1. içinde çeşitli organik maddeler bulunan, genellikle killi, koyu, yapışkan çamur, kil, 2. içindeki kil oranı yüksek, yağlı, su geçirmez, koyu toprak' (TS 2009: 190), Kırgızca *balçık* (KTS 2010: 175), Özbekçe *balçiq* (ÖDİL I, 1981: 77), Tıvaca *malgaş* (Tenişev, 1968: 287) şeklinde olup aynı 'bataklık, çamur, balçık, kirli' anlamlarında kullanılmaktadır. Ele aldığımız diğer tarhi Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, Kaşgarlı'nın Oğuzca dediği *balçık* coğrafi teriminin aslında küçük fonetik farkla bütün çağdaş Türk lehçelerinde yaşadığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 333). Nasilov, sözcüğün **bal* 'çamur, kil' köküne {-çak} küçültme ve belki de {-çık} ekinin sinonimi olan {-kaç}, {-kaş} eklerinin eklenmesiyle oluştuğunu ve **bal* kökünün

çamura herhangi bir şey düşünce çıkan *balç*, *palç*, *malç* seslerine yakın olduğunu söylemektedir (Tenişev vd., 2001: 374).

بَلِيق **balık**: Argu lehçesinde ve Oğuzların bazılarında çamur (DLT 2014: 572).

Kâşgarlı Mahmud, çamur anlamındaki *balık* sözcüğünü bazı Argular üç sükûn ile *ba.lk* dediklerini, Türk dilinde ikiden fazla sükûn yan yana gelmediğini öne sürerek Argu lehçesinde bir bozukluk olduğunu açıklamıştır (DLT 2014: 163).

Sözcük, Köktürk ve Yenisey yazıtlarında '1. çamur, bataklık, 2. şehir' anlamında geçmektedir (User, 2010: 227; Useyev, 2011: 91). Diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde bu sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Sevortyan, *balık* sözcüğünü *bal* 'çamur' kökenine dayandırıp *balıq* < **bálq* < **bálaka* 'şehir' şeklinde geliştiğini göstermiştir (Sevortyan, 1978: 59-60). Clauson, Yakutça *balık*, Çuvaşça *pulâ / pola* olan *balık* kelimesi '1. balık, 2. şehir' anlamıyla çok erken zamanda Moğolca *balasagun* ondan geldiğini, şehir anlamında kullanılan *balıgın*, ortaçağlarda kent ve şehir kelimeleriyle yer değiştirdiğini, 3. balçık, çamur anlamına geldiğini ve morfolojik olarak *balık* ve *balçık* kelimeleri arasında bir bağlantı olduğunu bildirmiştir (Clauson, 1972: 335-36).

بَاتِغ **batıg**: Nehir vb. şeylerin derin yeri (DLT 2014: 578).

Sözcük, Karahanlıca (Ünlü I, 2012: 102), Harezmiye (Ünlü III, 2012: 81) *batıg*; Çağatayca *batık / batkak* (Ünlü IV, 2013: 107); Eski Anadolu (Kantar, 2011: 103) ve Türkiye Türkçesinde (TS 2009: 222) *batak*, Kırgızca *batkak* (KTS 2010: 189), Özbekçe *bâtqâq* (ÖDİL I, 1981: 136) şeklinde olup 'bataklık, çamur' anlamında geçmektedir. Ele aldığımız diğer Türk lehçelerinde bu sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Murzayev, Türkmence *batga*, Azerice *bataglı* 'sulak' şeklinde kullanılan sözcüğün Eski Türkçedeki *batıg* 'nem oranı düşük olan yer, ova' biçiminden geldiğini söylemektedir (Murzayev, 1984: 75). Clauson, *batıg* kelimesinin *bat-* 'batma eylemi, batma işi' fiilinden geldiğini ve Çağatayca *batık* şeklinde olup 'bataklık' anlamında kullanıldığını belirtmektedir (Clauson, 1972: 301).

جَلِيمَان

çulıman: Su birikintisi (DLT 2014: 629).

Sözcük, ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden sadece Eski Kıpçak Türkçesinde *çulban* / *çülben* şeklinde olup 'derinliği diz boyunu geçmeyen su' anlamında kullanılmaktadır (Toparlı vd., 2014: 54).

Clauson, Kençekçe olan *çulıman* sözcüğüne 'durgun su birikintisi' karşılığını vermiş ve bu sözcüğün kesinlikle alıntı olduğunu belirterek hangi dilden geçtiği konusunda hiçbir bilgi vermemiştir (Clauson, 1972: 420).

Gökdağ, sözcüğü *çum-* 'insanın suya dalması' ile Türkiye Türkçesinde kullanılan *cıvık* kelimesinin *suvık* > *sıvık* > *cıvık* biçimindeki gelişimini dikkate alarak kökeninde 'su' anlamı taşıyan bir sözcüğün olduğunu açıklamaya çalışmıştır (Gökdağ, 2007: 105).

Güner, *çulıman* sözcüğünün kökeninde 'sulu olma' anlamını ifade eden yansıma bir Türkçe **çul* kökünün mevcut olduğunu ve çeşitli örneklerden yola çıkarak sözcüğün **çul* kökünün üzerine {+man} ekinin getirilmesiyle kurulduğunu ifade etmiştir (Güner, 2009: 82). İbrahim Şahin, 'Türk Dilinde Renk Adı +mAn Sistemi ve {mAn} Ekinin Kökenine Dair' adlı makalesinde sözcüğün renk adı *çal* 'alaca, kır' ile ilgili olduğu görüşünü belirtmektedir (Şahin, 2015: 51).

اَغْرِم

egrim: Suyun toplandığı yer, su birikintisi (DLT 2014: 635).

Sözcük, Eski Kıpçakça *igrem* 'girdap' (Toparlı vd., 2014: 107), Çağatayca *egrim* / *igrem* 'su çevrintisi' (Ünlü IV, 2013: 325, 513), Kırgızca *iyrim* / *irim* 'anafor, eğrim' (KTS 2010: 546, 559) ve Türkiye Türkçesinde *eğrim* 'anafor' (TS 2009: 608) şeklinde geçmektedir. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *egrim* sözcüğünün *egir-* 'etrafını çevirmek, kuşatmak' kökünden geldiğini ve sözcüğün daha çok 'girdap, eğrim, burgaç' anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 103).

اَزْكَرْ سَوْف

ergöz (suw): Baharın başlangıcında kar ve buzun erimesiyle meydana gelen su (DLT 2014: 642).

Sözcüğün söz konusu diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Sadece DLT’de geçen sözcüğü Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *erküz*, Clauson, Dankoff-Kelly *ergüz* şeklinde vermiştir. Ancak, Ercilasun-Akkoyunlu, *-güz* diye bir ekin Clauson’un kendi listesinde de olmadığını belirterek sözcüğün *erig*+*öz* sözcüklerinin birleşmesiyle oluştuğu fikrini öne sürmektedir. Ayrıca, DLT’de *erig* 'donduktan sonra eriyen şey' ve *öz* 'dağlardaki vadi, dere' sözcüklerinin de bulunduğunu, *öz*’ün Arapça karşılığı olan *wa:di:* sözcüğünün hem 'vadi' hem 'dere' anlamına geldiğini ve bugün de Anadolu’da *öz*’ün çoğunlukla 'dere' için kullanıldığını belirtmektedir (DLT 2014: 47).

Clauson, sözcüğe 'ilkbaharda kar ve buzun erimesi' karşılığını vermiş ve sözcüğün *erü-* 'erimek' fiiline rastlanmayan {-*güz*} ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtmiştir (Clauson, 1972: 226)

kadag: Kanal (DLT 2014: 674).

Ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Sadece DLT’de bir kez geçen peltek /d/ ile yazılmış *kadag* sözcüğü 'su kanalı' anlamında kullanılmaktadır. Atalay, DTS, Ercilasun-Akkoyunlu *kadag*, Clauson *kudug*, Dankoff-Kelly *kazıg* (?) şeklinde okumuştur. Ercilasun-Akkoyunlu, sözcüğün yazma 192’deki *kadık* 'oyulmuş tahta' ve 237’deki *kadrak* 'dağın yamaç ve kenarı' ile köktaş olduğu görüşündedirler (DLT 2014: 287).

Clauson, sözcüğün eserde yanlış yazıldığını aslının *kudug* 'kuyu' olması gerektiği görüşünü ileri sürmüştür (Clauson, 1972: 597). Mesut Şen ise 'Su' adlı çalışmasında DLT’de geçen *kudug* ve *kuyug* sözcüklerinin daima Arapçada 'kuyu' anlamındaki *bi’r* kelimesiyle yazıldığını belirterek *kadag* sözcüğü için Arapça 'nehir (Ar. *an-nahr*)', yani 'su kanalı' anlamı verildiğini dile getirmiştir. Bu sebeple *kadag* sözcüğünün aynı dönemdeki *arık* sözcüğüyle benzer bir sözcük olarak görülmesi gerektiğini bildirmiştir. Yazar, başka tarihî veya çağdaş Türk lehçelerinde 'su kanalı' anlamında *kadag* sözcüğüne rastlanmasa da, Eski Türkçede 'hendek' anlamında *karım*, Orta Türkçede de

aslen 'yarık' demek olan *kak* sözcükleri bulunduğunu ve bu üç sözcüğün de 'kazmak, oymak, yarmak' anlamına geldiğini varsaydığı **ka-* fiilinden türetilmiş olabileceğini ifade etmektedir (Şen, 2010: 47).

قاق **kak:** Çukurdaki su birikintisi (DLT 2014: 677).

Sözcük, Karahanlı (Ünlü I, 2012: 347), Kıpçak (Toparlı vd., 2014: 123), Çağatay (Ünlü IV, 2013: 565) ve Eski Anadolu Türkçesinde (Dilçin, 1983: 122) *kak* şeklinde olup 'kurak arazi; su toplanan çukur' anlamında kullanılmıştır. Ele aldığımız çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesi ağızlarında *kak* 'dağ ve kayalardaki oyuklarda bulunan su birikintisi' (DS VIII, 1975: 2599), Kırgızcada *kak* 'susuz kurak arazi' (KTS 2010: 605), Özbekçede *kâk* 'susuz kurak yer' (ÖDİL II, 1981: 607-08) şeklinde rastlanmaktadır. Sözcüğün söz konusu diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcük için 'kuru nehir ve göl yatağı' karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 608). Molçanova, Eski Türkçeden başlayarak kullanılan sözcüğün çağdaş Türk lehçelerinde *kak* / *kâk* / *hah* şeklinde olup Başkurtça 'çıplak', Kazakça 'su birikintisi, kak', Karakalpakça 'kurak; kurutulmuş', Tatarca 'çorak; çıplak', Kırgızca 'kurak; çorak' Türkmençe 'çölde ve kurak yerlerde toplanan su', Özbekçe (*kâk*) 'kurak, kurutulmuş; çıplak', Hakasça (*hah*) 'içi boş ağaç; su birikintisi' anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Molçanova, 1979: 47-48).

قچق **katçak:** Su kollarının birbirleriyle çarpıştığı yer (DLT 2014: 692).

DLT'de sadece bir kez geçen *katçak* sözcüğünün ele adığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır. Clauson, sözcüğü *kapçak* biçiminde vermiş ve sözcüğün *kap-* 'ele geçirmek, kavramak' fiilinden geldiğini ve belki de **kapışak* 'birbirini kavrama' sözcüğünden oluştuğu görüşünü ileri sürmüştür (Clauson, 1972: 581).

قتلیش **katlış:** Kollarının birleştiği yerde suyun çarpışması (DLT 2014: 693).

Sözcüğünün söz konusu tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sadece DLT’de bir kez geçen *katlış* sözcüğü için 'ayrı akarsu kollarının buluşma noktasında oluşan girdap' karşılığını vermiş ve sözcüğün *katıl-* ‘birşeyle karıştırılmak, eklenmek’ fiilinden geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 601).

کَينَار **kaynar:** Suyu taşıp kaynayan (ırmak) (DLT 2014: 696).

Sözcük, ele aldığımız tarihî ve çağdaş lehçelerden Türkiye Türkçesinde *kaynar* 'kaynar, pınar' (TS 2009: 1119), Kırgızca *kaynar* 'yerden kaynayarak çıkan su, pınar' (KTS 2010: 598) şeklinde kullanılmaktadır. Tıvacada *haynır* şeklinde olup '1. kaynamak. 2. arzu etmek, istemek' (Tenişev, 1968: 462) anlamlarında geçmektedir.

Murzayev, *kaynar* (/ *kaynag*) sözcüğü için 'fişkıran kaynar suyu; yüksek basınçla verilen su' karşılığını vermiş ve sözcüğün Türkmence 'çamur volkanı', Azerice *gaynag* 'kaynak', Kırgızca, Kazakça *kaynar* 'kaynak' şeklinde olduğunu belirtmiştir (Murzayev, 1984: 241).

کَلکِنز **kelkin:** Met (met cezir’deki) (DLT 2014: 702).

Sözcüğü Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin, Ercilasun-Akkoyunlu *kelgin* şeklinde vermiştir. Erdal, ek /l/’den sonra geldiği için *kelkin* okumuştur. Sözcük, Yeni Uygur Türkçesinde *kelkün* şeklinde kullanılmaktadır (DLT 2014: 192). Ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğü 'gelen met' şeklinde anlamlandırmış ve sözcüğün *kel-* ‘gelmek’ fiilinden geldiğini belirtmiştir. DLT’deki kullanımı için de 'sel' karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 718).

کَلکِنز **keljiz:** Sel (DLT 2014: 702).

Ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Sözcüğün kullanımına sadece DLT’de rastlanmaktadır. Kâşgarlı Mahmud, DLT’de sadece bir kez geçen sözcük için *kelñizleyü aktımız* 'sel gibi onların üzerine yürüdük' örneğini vermiştir (DLT 2014: 149).

Sözcüğü Atalay, DTS, Ercilasun-Akkoyunlu *kelñizleyü*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *kelginleyü* şeklinde vermektedir. Ercilasun-Akkoyunlu, *kelñiz* yazılışının açık olduğunu belirterek Clauson'un yazma 222'deki *kelgin*'i esas alarak *kelñiz*'i yanlış saydığını dile getirmektedir. Ayrıca, *kelñiz* Arapça tercümede doğrudan doğruya *seyl* 'sel' ile karşılandığını, *kelgin* içinse *el-meddu we huwe bi-menzileti's-seyli* karşılığının verildiğini, belki de iki kelime arasında ince bir anlam farkı olduğu fikrini belirtmektedir (DLT 2014: 149).

كافلي

kewli: Nehrin ağzı (DLT 2014: 707).

Sözcüğün kullanımına sadece DLT’de rastlanmaktadır, ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcük için 'kanal veya ırmak ağzı' karşılığını vermiş ve sözcüğün kesinlikle alıntı olduğunu, muhtemelen İranî bir dilden geldiğini öne sürmüştür (Clauson, 1972: 689).

Gökdağ, 'Kençekler ve Kençekçe' adlı çalışmasında *kewli* sözcüğünün *kapçak* 'su kollarının birbirine kavuştuğu yer' ve *kavuz* 'şaraptaki çör çöp, tortu' sözcüğüyle karşılaştırılabileceğine değinmiştir (Gökdağ, 2007: 106). Güner ise sözcüğün Dravid kökenli bir dilden Kençekçeye geçmiş olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmiş ve bu dillerdeki çeşitli verilerden hareketle sözcüğün *kālve* > **kāvle* > **kāvli* > *kēwli* > *kewli* 'nehir ağzı, sulama kanalı' şeklinde gelişmiş olabileceğini varsaymaktadır (Güner, 2009: 84-85).

قذغ

kıdıg: Deniz, nehir, vadi gibi şeylerin kıyısı (DLT 2014: 710).

Sözcük, Eski Uyгурca *kıdıg* / *kıtıg* (Caferoğlu, 2015: 174), Karahanlıca *kıdıg* (Ünlü I, 2012: 413), Harezmece *kıyıg* (Ünlü III, 2012: 323), Çağatay (Ünlü IV, 2013: 629) ve Eski Anadolu Türkçesinde *kıyı* (Kanar, 2011: 454) şeklinde olup aynı 'kıyı, kenar, sınır' anlamlarında geçmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgızca *kıya*

'yamaç, bayır' (Yudahin, 1998: 464), Özbekçe *qıya* 'yamaç; aklan; eğimli' (ÖDİL II, 1981: 589), Tıvaca *kıyığ* 'kıyı' (Tenişev, 1968: 275), Türkiye Türkçesinde kıyı '1. kara ile suyun birleştiği yer. 2. kenar, uç' (TS 2009: 1173) şeklinde varlığını sürdürmektedir.

Clauson, *kıdıg* sözcüğü için 'genel olarak bir şeylerin kenarı, deniz kıyısı, ülkenin sınırı vb.' karşılıklarını vermiş ve sözcüğün *kıd-* 'kıymak, ayırmak' kökünden geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 598).

Molçanova, sözcüğün Altayca *kıyu* 'kıyı, sınır, kenar', Başkurtça *kıyık* 'eğik, çatı', Karakalpakça *kıya* 'eğim', Tatarca *kıyek* 'eğik, eğimli', Türkmence *gıya* 'çıplak', Hakasça *hıyığ* 'eğim', Yakutça *kıyia* 'dik yamaçtaki yol' şeklinde olduğunu açıklamıştır (Molçanova, 1979: 74).

kōm: Su dalgası (DLT 2014: 726).

Sözcük, Kararakanlı (Ünlü II, 2012: 440), Harezm (Ünlü III, 2012: 333) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü IV, 2013: 645) *kom* 'dalga, su dalgası', Eski Kıpçakça *kom* / *kum* 'dalga, fırtına' (Toparlı vd., 2014: 152, 162) şeklinde kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *hom* şeklinde olup 'deniz dalgası' (DS VII, 1993: 2399) anlamında geçmektedir. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğe 'dalga' karşılığını vermiş ve sözcüğün Altayca *kom*, Türkmence *gōm*, Kumanca *kom*, Karahanlı Türkçesinde *kōm* 'dalga', Eski Kıpçak ve Osmanlıca *kom* 'dalga, fırtına' anlamında olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972: 625).

köl / köl: 1. Göl, gölcük, havuz, 2. deniz, 3. içinde su birikmiş çukur (DLT 2014: 736).

Sözcük, DLT'deki 'göl, gölcük, havuz' anlamının yanı sıra '1. deniz, 2. içinde su birikmiş çukur' anlamlarında da geçmektedir. Köktürk, Eski Uygur (User, 2010: 227), Karahanlı (Ünlü I, 2012: 463), Harezm (Ünlü III, 2012: 341), Kıpçak (Toparlı vd., 2014: 157) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü IV, 2013: 655) aynı *köl* 'göl' şeklinde geçmektedir. Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinlerinde yaygın olarak kullanılan sözcük bütün Çağdaş Türk lehçelerinde de varlığını sürdürmektedir: Türkiye Türkçesinde *göl*

(TS 2009: 773); Tıvaca *höl* (Tenişev, 1968: 488); Kırgızca (KTS 2010: 777), Özcekçe (ÖDİL I, 1981: 414), Hakasça, Kazakça, Karakalpakça, Türkmençe, Azerice, Yeni Uygurca *köl*; Başkurtça, Tatarca *kül*; Yakutça *küöl*; Çuvaşça *küle*; (Molčanova, 1979: 70).

Clauson, sözcüğe 'doğal ya da yapay büyük su kütlesi, temel olarak havuz ya da göl' karşılıklarını vermiş ve Kaşgarlı dışında asla 'deniz' veya 'nehir' için kullanılmadığını dile getirmiştir (Clauson, 1972: 715).

كولونك

kölün / kölün: Su birikintisi, küçük göl (DLT 2014: 736).

Sadece DLT'de geçen sözcüğün, söz konusu diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır. Clauson, sözcüğün *kö:l*'den geliştiğini ve *köl*'ün küçültülmüş şekli olduğuna değinmiştir. Sözcüğün, DLT'deki kullanımı için 'kuşların konduğu gölcük, su birikintisi' karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 719).

مينار

mınar: Su gözü, su gözesi (DLT 2014: 764).

Sözcük, Karahanlıca *mınar* / *bınar* (Ünlü II, 2012: 513), Kıpçakça *bınar* (Toparlı vd., 2014: 30), Çağatayca *buınar* (Ünlü IV, 2013: 173), Eski Anadolu Türkçesinde *bınar* / *bınar* (Kantar, 2011: 117), Türkiye Türkçesinde *pınar* '1. yerden kaynak olarak çıkan su, kaynak, 2. bu suyun çıktığı yer, kaynak, memba, 3. çeşme' (TS 2009: 1604) şeklinde geçmektedir. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğün DLT'deki kullanımı için de 'kaynak' karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 351). Hasan Eren, Orta Türkçede kullanılan *mınar* sözcüğünün Kaşgarlı Mahmud'a göre Oğuzca olduğunu ve sözcüğün yerel ağızlarda *bınar*, *bınar*, *bunar*, Eski kaynaklarda ise *bınar*, *buınar* biçimlerinde kullanıldığını belirtmiştir. Brockelmann, sözcüğün yerden kaynak olarak çıkan suyun sesinden geldiği görüşünü ileri sürmüştür (Eren, 1999: 332).

Türk lehçelerinde *pınar* sözcüğüne daha çok *bulak* adı verilmiştir. Molčanova, sözcüğün Altayca, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Türkmençe, Türkiye Türkçesinde

bulak 'pınar, kaynak'; Özbekçe *bulâq* 'pınar, kaynak'; Tatarca *bolak* 'küçük nehir, derecik, dere'; Kırgızca *bulak* 'pınar, derecik'; Tıvaca *bulak* 'vadi; pınar; dere'; Çuvaşça *pulih* 'kanal' şeklinde geçtiğini belirtmiştir (Molčanova, 1979: 31).

Türkiye Türkçesinde *pınar* sözcüğünün yanı sıra *bulak* 'kaynak, pınar' sözcüğü de kullanılmaktadır (TS 2009: 321).

اگز

ögüz: Irmak, nehir (DLT 2014: 785).

Kâşgarlı Mahmud *ögüz* sözcüğünün Ceyhun (Amu Derya) ve Fırat gibi olan her ırmağa verilen bir isim olduğunu ve Oğuzların sözcüğü tek başına kullandıkları zaman Benegit (Seyhun?) ırmağını kastettiklerini belirtmiştir. Çünkü Oğuz şehirleri bu vadinin kenarlarındadır. Türk diyarındaki birçok nehir de bu isimle adlandırılır (DLT 2014: 28). Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *ögüz* / *ügüz* (Caferoğlu, 2015: 149), Karahanlı (Ünlü I, 2012: 606), Harezm (Ünlü III, 2012: 457) ve Eski Kıpçak Türkçesinde (Toparlı vd., 2014: 209) *ögüz* şeklinde olup 'ırmak, nehir, derya' anlamlarında geçmektedir. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Şen, *ögüz* sözcüğünün 'su çıkmak' veya 'su akmak' anlamına geldiğini varsaydığı *ö- fiilinin birer türevi olduğunu; buradan da 'su çıkan yer' veya 'dere' anlamlarında *ög sözcüğünün türetildiğini, {+z}'nin ise çokluk eki olduğunu ileri sürmektedir (Şen, 2010: 42-43).

Murzayev, sözcüğün asıl anlamının 'akan su' olduğunu belirterek Kırgızca *Ceti-Ögüz* gibi yer ve su adlarını, Türkmence güney ve kuzey *Karakum*'u birbirinden ayıran uzunca oyuk ve girintiler *Unguz*'u örnek olarak vermektedir (Murzayev, 1984: 405).

اوز

öz: Vadi, dere (DLT 2014: 794).

DLT'de birçok kez geçen sözcük '1. kendi, 2. bir şeyin içi, iç kısmı, 3. ruh, can; kalp, 4. kalp ve karın bölgesindeki organlar' anlamlarının yanı sıra coğrafi terim olarak 'dağlardaki vadi; dere' anlamlarında da yer almaktadır. Kâşgari sözcük için *ta.g özi* 'dağ vadisi' örneğini vermiştir (DLT 2014: 21). Sözcük, Eski Uygur (Caferoğlu, 2015: 155),

Karahanlı (Ünlü II, 2012: 598-99), Harezmi (Ünlü III, 2012: 466) ve Eski Anadolu Türkçesinde (Dilçin, 1983: 171) öz 'vadi, dere' şeklinde geçmektedir.

Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinlerinde kullanılan öz sözcüğü Kırgızca *özön* '1. nehir, nehir yatağı, 2. vadi' (KTS 2010: 1011-12), Tıvaca *özen* 'tayga yalağı' (Tenişev, 1968: 333), Özbekçe *özan* 'nehir yatağı, su yolu' (ÖDİL I, 1981: 495), Başkurtça *üz'en* 'vadi', Kazakça *özen* 'nehir', Altayca *özön* 'kanal', Nogayca *özen* 'kanyon, vadi', Tatarca *üzen* 'vadi, ova, yatak', Türkmence *özen* 'temel, kök', Hakasça *özen* 'vadi, çukur', Çulımca *özön / özönnör* 'derin ve uzun çukur' şeklinde varlığını sürdürmektedir (Molčanova, 1979: 84-85).

Sözcük, Türkiye Türkçesinde öz '1. dere, çay, 2. sulak, verimli yer' şeklinde (TS 2009: 1554), ağızlarda ise *öz / özen / özbek / özden* '1. su arkı, 2. dere, çay, ırmak, 3. küçük göl, 4. pınar, derelerin çıktığı yer'; *öz / özü / özek / özelt / özen / özmek* '1. tepeler arasındaki çukur, düzlük yer, koyak, 2. sulak, verimli yer, otlak, 3. bağ, bahçe, bostan, 4. yapışkan topraklı yer, 5. su kıyısındaki yeşil yer, ova, 6. geniş ve büyük hendek, 7. sel sularının aktığı yerde yaptığı yarıklar'; *özen* 'birbirine yakın iki dağın arasındaki uzaklık, ara' şeklinde yer almaktadır (DS IX, 1993: 3367-3368, 3371).

özük: Oyularak havuz hâline getirilen yer; derelerin birleştiği yer (DLT 2014: 795).

Sözcüğü, Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Ercilasun-Akkoyunlu *özük*, Clauson *üzük* şeklinde vermiştir. Ercilasun-Akkoyunlu, sözcüğü *öz+ük* şeklinde açıklayarak, Anadolu ağızlarındaki *öz* I. '1. su arkı, 2. dere, çay, ırmak, 3. küçük göl, 4. pınar, derelerin çıktığı yer' kullanımlarını vermektedir (DLT 2014: 795).

Sözcük, Eski Uygur Türkçesi (Caferoğlu, 2015: 155) ve Satır-Altı Kur'an Tercümesi'nde *özek* şeklinde olup 'küçük dere, vadi' anlamında geçmektedir. Eski Türkçede 'küçük dere, vadi' karşılığındaki *özek* sözcüğü ise DLT'de 'omurilik' anlamında geçmektedir (DLT 2014: 794). Sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında coğrafi terim olarak *özek* 'susuz dere' şeklinde yaşamaktadır (DS IX, 1993: 3369). Türkiye Türkçesi yazı dilinde ise *özek* 'bir şeyin çevreden aynı uzaklıkta olan yeri, merkez' anlamındadır (TS 2009: 1554).

Ele aldığımız çağdaş Türk lehçelerinden Kırgızca *özök* (KTS 2010: 1011), Özbekçe *özäk* (ÖDİL I, 1981: 495), Tıvaca *özek* (Tenişev, 1968: 333) şeklinde olup 'bitki ve ağaçların kökü, özek' anlamında kullanılmaktadır. Söz konusu diğer tarihî metinlerde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğü *üzük* 'kırık, yırtık' şeklinde vermiş ve sözcüğün *üz-* 'yüzmek' fiilinden türediğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 285). Ancak, yazarın bu maddeyle ilgili yazdıkları aktarılar ve anlam bakımından DLT'deki kullanımıyla örtüşmemektedir.

Sevortyan, *özek* sözcüğü için '1. nehir, dere, kanal (Karakalpakça, Kazakça, Altayca, Kırgızca ve Kumukçada), 2. nehir yatağı, susuz vadi, küçük vadi, oyuk (Kumukça, Altayca, Çuvaşça ve Türkiye Türkçesi ağızlarında), 3. sel yatağı, vadi, çukur, kanyon (Çuvaşça ve Türkiye Türkçesi ağızlarında), 4. su altında kalan alan (Türkiye Türkçesi ağızlarında), 5. gürültü, azgın deniz (Çağataycada)' anlamlarını vermiş ve sözcüğün 'kaynak' anlamındaki *öz*'e *{-(e)k}* küçültme ve çokluk ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtmiştir (Sevortyan, 1974: 510).

Sözcük, Altayca *özök* 'geniş ve uzun dağ geçidi, ova, vadi', Azerice *özek* 'hücre; temel', Başkurtça *özö* 'bataklık nehir yatağı' / *üzek* 'merkez; temel; oyuk', Kazakça *özek* 'geniş ve uzun dağ geçidi, oyuk, vadi, kanal, küçük nehir', Kırgızca *özök* 'temel; kök; mide', Karakalpakça *özek* 'temel; nehir; kanal', Tatarca *üzek* 'merkez; çekirdek; nehir yatağı', Tıvaca *özek* 'merkez; öz, dere', Özbekçe *özäk* 'bitki ve ağaçların kökü', Hakasça *özek* 'çubuk' şeklinde varlığını sürdürmektedir (Molčanova, 1979: 84).

سُنْدِرِي **sondırı:** Deniz (DLT 2014: 828).

Sözcüğü, Atalay, Rustemov-Kormuşın *sundırı*, Dankoff-Kelly *sondiri*, Clauson, Ercilasun-Akkoyunlu *sondırı* şeklinde okumuşlar (DLT 2014: 216).

Sadece DLT'de geçen sözcüğün ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk Lehçelerinde coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır. Clauson, Sanskritçe *samudra* 'okyanus, deniz' sözcüğünün, bazı diller aracılığıyla Türkçeye geçen bozulmuş bir biçimi olabileceğini düşünmektedir (Clauson, 1972: 387).

سُوق **suw / sūw:** su (DLT 2014: 836).

Eski çağlardan başlayarak kullanılan sözcük fonetik farklılıklarla bütün tarihî dönem metinleri ve çağdaş Türk lehçelerinde 'su, ırmak' anlamında yer almaktadır: Köktürk harfli metinlerde *sub* (User, 2010: 228, 237), Eski Uygur harfli metinlerde *suv* / *su* (Caferoğlu, 2015: 211), Karahanlı Türkçesinde *suw* / *suf* (/ *suv* / *su*) (Ünlü I, 2012: 702, 705), Harezmi Türkçesinde *suw* / *suv* / *su* (Ünlü III, 2012: 532, 536), Eski Kıpçak Türkçesinde *su* (/ *suf* / *suv*) (Toparlı vd., 2014: 242-43), Çağatay Türkçesinde *su* (/ *suf* / *suu* / *suv* / *suw*) (Ünlü IV, 2013: 1004, 1006, 1012), Eski Anadolu Türkçesinde *su* (/ *suv*) (Dilçin, 1983: 193, 195); Türkiye Türkçesinde *su* (TS 2009: 1812); Özbekçe *suv* (ÖDİL II, 1981: 79); Kırgızca *suu* (KTS 2010: 1107), Tıvaca *sug* (Tenişev, 1968: 389), Azeri, Kazak, Tatar, Yeni Uygur Türkçesinde *su*; Türkmence *suv*, Altayca *suu*; Başkurtça *hiu*; Hakasça *sug*; Yakutça *uu* (Molçanova, 1979: 91-92).

Eski Türkçe döneminden beri kullanılan bu sözcüğü Tuncer Gülensoy, 'su < *suğ* < *suv* < *suw* < **sūβ*' biçiminde açıklamış ve 'b > w / v > ğ' nöbetleşmesinin sebebi dar yuvarlak 'u' ünlüsü olduğunu belirtmiştir (Gülensoy, 2007: 811).

suwlag: Su yalağı (DLT 2014: 838).

Eski Türkçeden beri kullanılan sözcük, DLT'de sadece bir kez geçmektedir.

Sözcük, Harezmi Türkçesinde *suwlag* 'sulak, sulanılan yer' (Ünlü III, 2012: 537), Eski Kıpçak Türkçesinde *suvlag* / *sulak* 'sulak, sulu yer' (Toparlı vd., 2014: 242-43), Eski Anadolu Türkçesinde *sulak* 'su alınacak, su içilecek yer, suvat' (Dilçin, 1983: 194) şeklinde kullanılmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *sulak* (TS 2009: 1817), Kırgızca *suuluu* (KTS 2010: 1110), Özbekçe *suvli* (ÖDİL II, 1981: 80) şeklinde olup 'suyu olan, suyu bol yer' anlamlarında varlığını sürdürmektedir. Sözcüğün, Türkiye Türkçesi ağızlarında *sulak* '1. hayvan sürülerinin sulandığı yer, 2. süzgeçli teneke, 3. çeşme' / *sulah* 'suyu bol toprak' (DS X, 1993: 3690-91) / *sulah* / *sulan* 'sulak yer' / *sulak* 'buz tutan derede hayvanların su içmesi için açılan yer' (DS XII, 1993: 4707) şeklindeki kullanımları görülmektedir. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğe 'su yalağı; suyu bol yer' karşılığını vermiş ve sözcüğün *suvla-* 'sulamak' fiilinden geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 788).

تَدْغُونُ **tadgun:** Irmak (DLT: 2014: 847).

Kâşgarlı Mahmud, *tadgun* sözcüğüyle *ögüz*'ün eş anlamlı olduğunu ve her iki sözcüğün birinin yerine kullanılabildiğini belirtmiştir: '*tadgu:n ırmak. Fırat vb. gibi. Akan her nehre ögüz dendiği gibi.*' (DLT: 2014: 190). Clauson, *toḡu:n / tadḡu:n* sözcüğünün kullanımına bir kez rastlandığını belirterek sözcüğün, *to:d-* '(suyla) dolmak' fiilinden türediğini ifade etmektedir (Clauson, 1972: 458). Şen, *tadgun* sözcüğünün muhtemelen 'akarsu, dere' anlamına gelen **tod* ismine {+gUn} çokluk ekinin eklenmesiyle türemiş bir sözcük olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, *tadgun* sözcüğü başlangıçta 'akarsular, dereler' karşılığında bir sözcük iken daha sonraki devrelerde 'ırmak' anlamını kazanmış olabileceği görüşünü ileri sürmektedir (Şen, 2010: 44-45).

Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

تَمْغَا **tamga:** 1. Denizlere, göllere, vadilere vb.. yerlere akan su kolu. 2. denizin koy ve liman kısmı (DLT 2014: 850).

DLT'de 'denizlere, göllere, vadilere vb. yerlere akan su kolu; denizin koy ve liman kısmı' anlamında geçen sözcük, kaynaklarda genellikle 'damga, mühür' anlamında karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğün coğrafi anlamındaki kullanımına sadece bir kez rastlandığını ve *tam-* 'damlamak' fiilinden türediğini belirtmektedir (Clauson, 1972: 505).

تَرِيم **tarım:** Göl ve kumsallara akan suların kolları (DLT 2014: 857).

Sözcük, sadece DLT'de bir kez geçmektedir. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *tarım* sözcüğünün *ta:r-* 'ayırarak' fiilinden türediğini belirtmiş ve nehir adı olarak iyi bilinen sözcüğün cins ad olarak tek örneğine rastlandığına değinmiştir (Clauson, 1972: 548-49).

Murzayev, sözcük için 'ırmak kıyısı; göle dökülen veya çöllerde kuruyan ırmak kolları; ırmak kolu, suyun akışı' karşılığını vermiş, ve Özbekçe *tarmāk* 'nehir kolu', *tarmākça* 'kanal; Kırgızca *tarmak* 'dallanma'; Karakalpakça *tarmak* 'akarsu kolu, kanal, dal' örneklerini göstermiştir (Murzayev, 1984: 543-44).

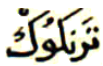

teñiz: Deniz (DLT 2014: 868).

Köktürk yazıtları ve Eski Uygur metinlerinde deniz için Çince'den alıntı *taluy* sözcüğü kullanılmıştır. Orta Türkçeden başlayarak kullanılan *teñiz* sözcüğü Karahanlı Türkçesinde *deñiz* / *teñiz* (Ünlü II, 2012: 191, 735), Harezmi Türkçesinde *teñiz* (Ünlü III, 2012: 583), Eski Kıpçak Türkçesinde *teñiz* / *deñiz* / *teniz* / *tiñiz* (Toparlı vd., 2014: 270, 276, 59), Çağatay Türkçesinde *deñiz* / *teñiz* / *tiñiz* (Ünlü IV, 2013: 282, 1110, 1131), Eski Anadolu Türkçesinde *deñiz* (Dilçin, 1983: 64) biçiminde geçmektedir.

Sözcük, çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *deniz* (TS 2009: 498), Kırgızca *teñiz* / *deñiz* (KTS 2010: 1166), Özbekçe *dengiz* (ÖDİL I, 1981: 79), Tıvaca *dalay* 'deniz' (Tenişev, 1968: 145); Türkmençe *deñiz*, Nogayca, Karakalpakça, Kazakça *teñiz*, Kırım Tatarca *diñaz* / *diñaz*, Teleütçe, Altayca *teñis*, Sibirya diyalektlerinde *talay* (Eren, 1999: 108) şeklinde varlığını sürdürmektedir.

Teniz sözcüğü XI. yüzyılda *taluy* sözcüğünün yerine kullanılmaya başlamıştır. Başlangıçta muhtemelen, göl gibi durgun veya büyük bir ırmak gibi hareketli herhangi bir 'büyük su kitlesi' anlamında olup, daha sonra 'deniz' anlamında kullanılmıştır (Clauson, 1972: 527). Gülensoy, sözcüğün *teñ* 'göl, bataklık' köküne {+(i)z} ekinin getirilmesiyle oluştuğu görüşündedir: *deniz* (< **teñ* 'göl, bataklık' {+(i)z} (Gülensoy, 2007: 276).

terñük : Kaynak (suyu), **terñek:** Su sızıntısının artığı; bataklık (DLT 2014: 872).

Sözcük, Çağatay Türkçesinde *ternüh* şeklinde olup 'küçük derya, ırmak, çay' anlamında yer almaktadır (Ünlü IV, 2013: 1115). Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *terŋük* sözcüğünün orijinalı **teringek* olan *terin-* ‘toplanmak’ fiilinden türemiş olabileceğini belirtmiştir. DLT’deki kullanımı için ‘yerden sızan su’ karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 552).

yaŋa: Oğuzcada ırmağın kenarı (DLT 2014: 949).

DLT’de geçen *yaŋa* sözcüğü anlam bakımından *yaka* sözcüğüyle aynı anlamda geçmektedir. Sözcük, Köktürkçe *yaka* ‘sınır’ (User, 2010: 285), Eski Uyğurca *yaka* ‘taraf, yan, civar’ (Caferoğlu, 2015: 280), Harezmece *yaka* ‘kıyı, kenar’ (Ünlü III, 2012: 653), Eski Kıpçakça *yaka / yaga* ‘deniz kıyısı, ırmak kenarı’ (Toparlı vd., 2014: 306-09), Çağatayca *yaka* ‘yaka, kıyı, taraf’ (Ünlü IV, 2013: 1221), Eski Anadolu Türkçesinde *yaŋa* ‘yaka; kıyı, kenar, taraf’ (Dilçin, 1983: 230) şeklinde geçmektedir. Ele aldığımız çağdaş Türk lehçelerinden Tıva Türkçesi hariç Türkiye Türkçesinde *yaka* ‘kıyı, kenar, taraf; sahil’ (TS 2009: 2109), Kırgızca *caka* ‘su, göl vb. kenarı, kıyısı’ (KTS 2010: 390), Özbekçe *yoqa* ‘1. su havzası ya da oyulmuş çukur yer, 2. kıyı, kenar’ (ÖDİL I, 1981: 265) biçiminde varlığını sürdürmektedir.

Sözcüğün, Eski Kıpçak Türkçesi (Toparlı vd., 2014: 309) ve Eski Anadolu Türkçesinde (Dilçin, 1983: 233) *yaŋa* ‘taraf, cihet, yön’ şeklinde kullanımı mevcuttur. Fakat anlam bakımından örtüşmemektedir.

Clauson, *yaŋa*’nın *yan* sözcüğüyle eş anlamlı olduğunu ve sözcüğün Oğuzca yönelme durumunu alarak *yaŋa* (<*yanga* < *yanka*) şeklinde kullanıldığını belirtmiştir. Sözcüğün, Güney-Batı dil grubundan Osmanlıca ve Türkmencede *yaŋa* şeklinde hâlen yaşadığına değinmiştir. Ayrıca, Oğuzca’da ‘vadinin kenarı ve nehrin kıyısı’ anlamında kullanılan *yaŋa* sözcüğünün daha sonra Osmanlıcada ‘yön, taraf’ anlamında kullanıldığını da belirtmiştir (Clauson, 1972: 943).

Murzayev, sözcüğün Azerice *yaha*, Nogayca *yaga* ‘ırmağın kenarı’ kullanım şekillerini vermektedir (Murzayev, 1984: 647).

yoguŋ / yogūç: Vadi veya nehrin karşı yakası (DLT 2014: 979).

Sözcük, DLT’deki coğrafi anlamının yanı sıra ‘adamın durduğu yerin karşı tarafı’ anlamında da geçmektedir. Kâşgarlı Mahmud, nehir ve vadinin karşı yakası için

kullanılan *yogūç* sözcüğünün telaffuzda *yoguç* şeklinde söylenmesinin yanlış sayılmadığını belirtmiştir. Sözcük, Eski Kıpçak Türkçesinde *yovaç* 'öbür dünya ahiret', Kazan Tatar Türkçesinde ise *yuvaç* 'büyük ırmakların çayırlarında yetişen ormanlık' şeklinde geçmektedir (DLT 2014: 7, 352). Sözcüğün söz konusu diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

يُولُ **yul / yül:** Pınar, göze (DLT 2014: 986).

Eski Türkçe döneminden başlayarak görülen sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *yul* / *yül* 'çay, küçük nehir, dere, ırmak' (Caferoğlu, 2015: 304, 306), Karahanlı (Ünlü I, 2012: 1022) ve Harezmi Türkçesinde (Ünlü III, 2012: 696) *yul* 'pınar, kaynak', Çağatay Türkçesinde *yul* 'kaynak, pınar, akar su, su birikintisi' (Ünlü IV, 2013: 1261), Şorca *çul* / *yul* 'dere', Hakaşa *çul* 'dere' (Molčanova, 1979: 40) şeklinde geçmektedir. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğün Kuzey-Doğu dil grubundan Koybal, Kızıl, Kaça ağızlarında *yul* 'dağdaki dere, akarsu' şeklinde olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972: 917-18).

يُولُ **yulak:** Küçük ve çok su pınarı (DLT 2014: 986).

Sözcüğü Atalay *yolak*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin, Ercilasun-Akkoyunlu *yulak* şeklinde okumuştur. Ercilasun-Akkoyunlu, sözcüğün Hakaşa *çulat* 'çay, derecik', Şorca *çulat* 'dere, küçük akarsu' örneklerini vermektedir (DLT 2014: 106).

Sözcük, Harezmi Türkçesinde *yulak* 'küçük su pınarı' (Ünlü III, 2012: 697), Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *yulak* 'hamam kurnası' (DS XI, 1993: 4314) şeklinde yer almaktadır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *yulak* sözcüğünün *yul*'un küçültme eki almış şekli olduğunu belirterek sözcüğün 'küçük su pınarı' anlamında kullanıldığını değinmiştir. DLT'deki kullanımı için de 'yavaş akan pınar' karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 926).

I. 5. Oronimik (dağadcıl) terimler

Coğrafyadaki her türlü orografik yapının tür ve görünüş şeklini bildiren terimlerdir. Tezde ele aldığımız oronimik (dağadcıl) terimler dağla ilgili coğrafi terimler, düzlükle ilgili coğrafi terimler, inadcıl coğrafi terimler ve toprak tipiyle ilgili coğrafi terimler olmak üzere 4 alt başlığa ayrılabilir. Toplamda 57 oronimik (dağadcıl) terim tespit edilmiştir.

I. 5. 1. Dağla ilgili coğrafi terimler

آلن **alın:** Dağın yamacı ve çıkıntılı yeri (DLT 2014: 548).

Sözcük, aynı biçimde Eski Türkçeden beri kullanılmakta olup Eski Uygurca *alın* '1. alın. 2. ön taraf' (Caferoğlu, 2015: 11), Harezmiye *al(i)n* 'alın, karşı, ön taraf' (Ünlü III, 2012: 40), Eski Kıpçakça *alın* 'ön, cephe, karşı' (Toparlı vd., 2014: 7), Çağatayca *alın* 'alın, ön, huzur' (Ünlü IV, 2013: 35), Eski Anadolu Türkçesinde *alın* 'alın, ön, huzur' (Kanar, 2011: 36), Türkiye Türkçesinde *alın* '1. yüzün, kaşlarla saçlar arasındaki bölümü. 2. bazı şeylerin önü, ön yüzü' (TS 2009: 74); 'karşı, karşı taraf' (DS I, 1993: 219), Tıvaca *alın* 'yüz, çehre' (Tenişev, 1968: 56) şeklinde geçmektedir. Söz konusu diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *alın* sözcüğünün aslen 'yüzün, kaşlarla saçlar arasındaki bölümü, alın' anlamında olduğunu bundan yola çıkarak yapısal benzerliklerinden dolayı 'ön, cephe, dağın çıkıntılı yeri' için de *alın* sözcüğünün kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 147). Murzayev de sözcüğün çağdaş Türk lehçelerinde 'alın, yüz ve ön' anlamlarında, Eski Türkçede 'alın, kaş, tümsek, dağın çıkıntılı yeri' anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Murzayev, 1984: 38).

آرت **art:** Dağ geçidi, sarp dağ geçidi (DLT 2014: 557).

Eski Türkçeden beri kullanılan sözcük, coğrafi anlamda Eski Uygurca (Caferoğlu, 2015: 20) *art* 'dağ geçidi, geçit', Çağatayca *art* 'dar yol, geçit' (Ünlü IV, 2013: 53)

Kırgızca (KTS 2010: 117) ve Tıvaca (Tenişev, 1968: 69) *art* 'dağ geçidi, geçit' anlamında yer almaktadır. Tezimizde ele aldığımız diğer Türk lehçelerinde bu sözcüğün coğrafi anlamındaki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *art* (?a:rd) sözcüğünün aslen 'ense' anlamında olduğunu bundan yola çıkarak yapısal benzerliklerinden dolayı sırt, dağ geçidi için de kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 200-01). Eski Türkçe döneminden beri kullanılmakta olan bu sözcüğü Talat Tekin, 'art < *ärt < hārt' biçiminde açıklamıştır (Gülensoy, 2007: 75). Vambery, *art* ve *ark* kelimelerini karşılaştırarak aynı 'arka, sırt, arkasında' anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Sevortyan, 1974: 180). Sevortyan ise *art* kelimesi için '1. dağ geçidi. 2. zirve, tepe, sırt. 3. yayla' karşılıklarını vererek Brockelmann'ın sözcüğün *ar- 'geçmek' fiiline {-i)t} fiilden yer bildiren isim yapım ekinin getirilmesiyle oluştuğu fikrine katıldığını belirtmiştir (Sevortyan, 1974: 179).

أشَقْ

aşak: Oğuzcada dağ eteği (DLT 2014: 560).

Bu sözcük Eski Kıpçakça (Toparlı vd., 2014: 14) *aşag* / *aşaga* / *aşağı* / *aşak* / *aşaka* / *aşakak*, Çağatayca (Ünlü IV, 2013: 35) *aşak* ve Eski Anadolu Türkçesinde (Dilçin, 1983: 15) *aşak* / *aşah* şeklinde olup 'aşağı, alçak, alt' anlamlarında geçmektedir. Türkiye Türkçesinde *aşıt* '1. siper, kuytu yer, 2. aşılacak yer, 3. dağ geçidi' (TS 2009: 138), Türkiye Türkçesi ağızlarında *aşıt* '1. siper, kuytu yer, 2. uzak gözün göremediği yer, 3. dağ ve tepelerin üzerinden arka kısma aşılacak yer, 4. sırt ve bayırların geri tarafı, görünmeyen yüzü, 5. zahire koymak için, ev içinde yere kazılan ya da duvara yapılan kuyu, 6. yatak ve yorgan konan ambarların bölmesi (DS I, 1993: 357); geçit (DS XII, 1993: 4427) biçiminde geçer. Kırgızca *aşuu* (KTS 2010:143), Tıvaca *ajıg* (Tenişev, 1968: 40) şeklinde olup 'geçit, dağ geçidi' anlamında kullanılmaktadır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde bu sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Sevortyan, *aşak* sözcüğü için Azeri, Gagauz, Kırım Tatar, Karaçay ve Türkiye Türkçesinde 'aşağı, aşağı kısım', Kırım Tatarca 'ova, vadi', Türkiye Türkçesi ağızlarında 'ileri', Azeri Türkçesinde mecazen 'düşük, alçak' karşılıklarını vermiştir (Sevortyan, 1974: 214-15). Clauson, *aşak* sözcüğü için 'alçak', DLT'deki örneği için ise 'dağ eteği'

anlamını vermiştir. Ayrıca, *aşağı* sözcüğünün *aşak*'ın yönelme durumu olan *aşağa*'nın değişerek bozulmasıyla oluştuğunu ve bu sözcüğün Kıpçakça, Oğuzca ve Osmanlıcada yaşadığını belirtmiştir (*aşağı* < *aşağa* < *aşak*+a) (Clauson, 1972: 259).

بَقُو *baku*: Tepe (DLT 2014: 571).

Kâşgarlı Mahmud, *baku* sözcüğündeki kaf'ın (k) aslında şeddeli olduğunu ve sonradan hafifletildiğini dile getirmiştir (DLT 2014: 446). Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, 'tepe, yüksek yer' anlamındaki *baku* sözcüğünün sadece DLT'de geçtiğini belirtmiştir. Ayrıca, sözcüğün *bak*- 'bakmak' fiiline {-gu} fiilden isim yapma ekinin eklenmesiyle türediğini ve sonradan /-g-/ sesinin eridiğini açıklamıştır (Clauson, 1972: 312).

بَلْجَقْ *balçık*: Oğuzca balçık (DLT 2014: 572).

Sözcük Karahanlıca *balçık* 'çamur' (Ünlü I, 2012: 93), Harezmiye *balçık* 'çamur' (Ünlü III, 2012: 105), Kıpçakça *balçık* / *balçuk* / *balşık* 'killi çamur, balçık' (Toparlı vd., 2014: 23), Çağatayca *balcığ* / *balçaq* / *balçığ* / *balçık* 'balçık, çamur, kil' (Ünlü IV, 2013: 98), Eski Anadolu Türkçesi *balçuk* 'balçık, bataklık' (Dilçin, 1983: 23) şeklinde geçmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *balçık* '1. içinde çeşitli organik maddeler bulunan, genellikle killi, koyu, yapışkan çamur, kil, 2. içindeki kil oranı yüksek, yağlı, su geçirmez, koyu toprak' (TS 2009: 190), Kırgızca *balçık* (KTS 2010: 175), Özbekçe *balçıq* (ÖDİL I, 1981: 77), Tıvaca *malgaş* (Tenişev, 1968: 287) şeklinde olup aynı 'bataklık, çamur, balçık, kirli' anlamlarında kullanılmaktadır. Ele aldığımız diğer tarihî Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, Kaşgarlı'nın Oğuzca dediği *balçık* coğrafi teriminin aslında küçük fonetik farklarla bütün çağdaş Türk lehçelerinde yaşadığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 333). Nasilov, sözcüğün **bal* 'çamur, kil' köküne {-çak} küçültme ve belki de {-çık}

ekinin sinonimi olan {-kaç}, {-kaş} eklerinin eklenmesiyle oluştuğunu ve *bal kökünün çamura herhangi bir şey düşünce çıkan *balç*, *palç*, *malç* seslerine yakın olduğunu söylemektedir (Tenişev vd., 2001: 374).

باش **baş**: Dağ başı (DLT 2014: 576).

Sözcük, Eski Türkçede 'tepe, zirve, doruk, ırmak başı' (User, 2010: 223); Harezmi (Ünlü III, 2012: 80), Kıpçak Türkçesinde 'uç, uç noktası' (Toparlı vd., 2014: 24); Eski Anadolu Türkçesinde 'yukarı, üst, üzeri' (Kanar, 2011: 95); Çağatay (Ünlü IV, 2013: 105), Türkiye Türkçesinde 'arazide en yüksek nokta: dağın başı, tepenin başı' (TS 2009: 208), Kırgız (KTS 2010: 191), Özbek (ÖDİL I, 1981: 137) ve Tıva Türkçesinde (Tenişev, 1968: 94) 'zirve, tepe, bir şeyin üst kısmı' anlamında olup aynı *baş* şeklinde geçmektedir. Sözcüğün hemen hemen bütün Türk lehçelerinde coğrafi terim şeklindeki kullanımı mevcuttur.

Clauson, *baş* sözcüğünün aslen 'baş, kafa' anlamında olduğunu bundan yola çıkarak yapısal benzerliklerinden dolayı coğrafi objeleri de bildirmek için kullanıldığını belirterek *ötügen yış başı:nta* 'Ötüken dağının zirvesinde' örneğini vermiştir (Clauson, 1972: 375). Sevortyan, sözcüğün 'baş, kafa' anlamı yanı sıra coğrafi terim olarak 'dağın zirvesi, dağın tepesi' anlamında hemen hemen bütün Türk lehçelerinde varlığını sürdürdüğüne değinmiştir (Sevortyan, 1978: 86). Murzayev, Coğrafi Terimleri Sözlüğünde *baş* teriminin 'dağ zirvesi, dağın tepesi, kaynak, nehrin başı' anlamında kullanıldığını ve Kazakça, Yakutça, Nogayca *bas*, Şorca, Çulımca *paş* 'kaynak, nehrin başı'; Hakasça *pas* 'dağın başı, zirve'; Azerice, Kumukça *baş* 'tepe, kaynak' şeklinde yaşadığını belirtmiştir. Ayrıca, sözcüğün Kazakça, Kumukça, Kırgızca, Karakalpakça 'son, kenar'; Tıvaca 'uç', Yeni Uygurca 'alt' zıt anlamlarında kullanıldığını söylemektedir (Murzayev, 1984: 76-77).

белдир **beldir**: Dağ burnu (DLT 2014: 582).

Sözcüğü Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *baldır*, Clauson, Dankoff-Kelly, Ercilasun-Akkoyunlu *beldir* şeklinde vermiştir (DLT 2014: 199). Ercilasun-Akkoyunlu, Kâşgarlı'nın aynı şekilde yazılan beşinci kelimenin sonunda "bu dört kelimedeki be,

kalındır" cümlesinden kastı *beldir*'den sonraki dört kelime üzerine olduğunu ve sözcüğün aslında *beldir* okunması gerektiğini belirtmektedir (DLT 2014: 199).

Sözcük, Eski Uygurcada *beltir* 'yol ya da ırmak kavşağı' (User, 2010: 224), Türkiye Türkçesinde *bel* 'dağ sırtlarında geçit veren çukur yer' (TS 2009: 235), Kırgızcada *bel* 'dağın sırtı' (KTS 2010: 189); *bel* 'dağ silsilesi; dağ geçidi' (Yudahin I, 1985: 126), Özbekçede *bel* 'dağ ve tepelerin üst kısmı, bel' (ÖDİL I, 1981: 99), Tıvacada *beldir* 'yol ve ırmak kavşağı, kavşak' (Tenişev, 1968: 98) şeklinde geçmektedir. Diğer tarihî dönem Türk metinlerinde bu sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, DLT'deki dağ burnu anlamındaki *beldir* sözcüğü için 'tepe veya dağ, yamaçların birleştiği nokta' karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 334). Murzayev, Eski Türkçedeki *beltir* 'suların birleştiği yer, yolların birleştiği yer, kavşak' sözcüğünün Hakasça *piltir*, Tıvaca *beldir*, Şorca *pelter*, Altayca *beltir / behtir* 'vadi, boğazdaki nehir yatağı', Yakutça *bilir* 'suların birleştiği yer, burun', Moğolca *belçir* 'delta' kullanım şekillerini göstermiştir (Murzayev, 1984: 79-80). Ayrıca, *beltir* sözcüğü Kırgız Türkçesinde Belçir, Beş-Belçir gibi yer adlarında geçmektedir.

boynak: Dağdaki yüksek geçit (DLT 2014: 596).

Sözcüğün coğrafi terim olarak ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden sadece Kırgızcada *moynok* 'dağ boğazı, geçit' (KTS 2010: 929) şeklindeki kullanımına rastlanmaktadır. Sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında *boynak*, *boynek*, *boynik* 'boynu eğri, eğri', *boynuk* 'boynu kısa' biçiminde olup farklı bir anlam kazanmıştır (DS II, 1993: 746-47).

Clauson, 'dağlardaki dar geçit' anlamındaki *boynak* (?*boynok*) sözcüğünün *boyn*'dan geldiğini, yani *boyun* sözcüğünün küçültme eki almış biçimi olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972: 386). İbrahim Şahin de sözcüğü *boyun+ak* 'boyuncuk' > *moyunak* > *moynak* > *moynok* şeklinde açıklamıştır (Şahin, 2010: 214). Murzayev, sözcüğün Karakalpakçada *moynak* 'barkan', Kazakçada *moynak* 'iki dağ yamacını birbirine bağlayan', Kırgızcada *moynok* 'dağdaki yüksek geçit' şeklinde yaşadığına değinmiştir (Murzayev, 1984: 372).

buluḡ: Köşe (DLT 2014: 602).

Sözcük, ele aldığımız çalışmalardan Orhon (User, 2010: 234) ve Yenisey Yazıtlarında (Useyev, 2011: 88), Kırgızca (KTS 2010: 271) ve Tıvacada (Tenişev, 1968: 122) *buluḡ* 'köşe', Harezmi Türkçesinde *bulun* / *buluḡ* 'taraf, yön' (Ünlü III, 2012: 112) şeklinde yer almaktadır. Söz konusu diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, DLT'deki *buluḡ* 'köşe' sözcüğünün Eski Türkçede dünyanın dört bucağını bildirmek için kullanıldığını ve aynı anlamda Hakasça *puluḡ*, Tıvaca, Kırgızca ve Yeni Uygurca *buluḡ* şeklinde yaşadığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 343). Murzayev, sözcüğe 'dönemeç, nehrin dönemeci, yön taraf' karşılığını vermiş ve Hakasçada aynı anlamda *pulun* biçiminde yaşadığını değinmiştir. Ayrıca, Yakutça *buluḡ* 'tepecik, vadi, körfez', Tatarca *bulun* 'vadi, ova, taşkın', Moğolca *bulan* 'köşe, dönemeç' şeklinde varlığını sürdürmektedir (Murzayev, 1984: 101).

burun: Dağın ucu (DLT 2014: 603).

DLT'de *burun* sözcüğü coğrafi terim olarak sadece bir kez geçmiştir. Özbek (ÖDİL I, 1981: 152) ve Türkiye Türkçesinde (TS 2009: 329) *burun* şeklinde olup 'karanın, özellikle yüksek ve dağlık kıyılarda, türlü biçimlerde denize uzanmış bölümü' anlamında kullanılmaktadır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğü '1. burun, gaga. 2. dağın çıkıntılı yeri, tepesi' şeklinde anlamlandırmıştır (Clauson, 1972: 366). Hasan Eren, eski çağlardan başlayarak kullanılan *burun* sözcüğünün Orta Türkçede '1. burun, 2. dağ doruğu, 3. önce', Çağdaş Türk Lehçelerde '1. koklama ve solunum organı. 2. önce, eskiden, ilk başta' anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca, *burun*'un *bura-*, **bur-* 'kokmak, koku vermek' fiil köküne *-(u)n* fiilden isim yapma ekinin eklenmesiyle kurulduğu görüşündedir (Eren, 1999: 64).

büktir: Dağlardaki girinti çıkıntılar (DLT 2014: 606).

Sözcük, ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden sadece Kırgızcada *böktör* şeklinde olup 'dağ eteğindeki tepelik' (KTS 2010: 258) anlamında rastlanmaktadır. Bu sözcük, Kazak Türkçesinde *bökter* 'dağ, tepe ve yamacın yükek olan yeri' (QTTS: 2008: 141) şeklinde kullanılmaktadır.

Clauson, sözcüğü *bögtür* biçiminde vererek 'engebeli arazi, dağlardaki derin vadiler' şeklinde anlamlandırmış ve /t/ sesinin hem esre hem ötreli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, *bög-* (>**bögüt-*) 'toplamak' kökünün 'suların toplandığı yer' anlamıyla ilgiliyse sözcüğün *bögtür* şeklinde olması gerektiğini vurgulamıştır (Clauson, 1972: 325).

چالان (yir): Çorak, içinde bitki bulunmayan, yanmış gibi siyah yer (DLT 2014: 613).

Clauson, sözcüğünün *çal-* 'yere çalmak, yere vurmak' kökünden geldiğini, ancak sözcüğün, Kuzey Doğu ve Kuzey Merkez dil grubundaki lehçelerin birkaçında *yalañ* (*yalın*) sözcüğünden gelişmiş olan *çalañ* sözcüğüyle ilgisi olmadığını açıklamıştır. Yazar, sözcüğün bir kez kullanıldığına değinerek DLT'den *çalan yé:r* 'çorak, içinde bitki bulunmayan, yanmış gibi siyah yer' örneğini vermiştir (Clauson, 1972: 420). İbrahim Şahin ise sözcüğün renk adını bildiren *çal* 'alacalı (siyah-beyaz)' coğrafi terimine {+an} ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirterek Azericede *çal* '1. başka renkle karışık boz renk, 2. saç ağarmaya başlamış kişi, 3. bitkisi az olan veya hiç olmayan yer', Türkiye Türkçesinde *çal* 'taşlı yer, çıplak tepe', Anadolu ağızlarında *çal* '1. ala renk, 2. kül rengi, 3. taşlık yer, çıplak tepe', Kazakçada *şal*, Kırgızcada *çal* 'ihtiyar' örneklerini vermektedir. (Şahin, 2015: 51).

چات **çat:** Kuyu (DLT 2014: 617).

Sözcük, Türkiye Türkçesinde *çat* 'iki yolun veya iki derenin birleştiği yer, kavşak' (TS 2009: 399) anlamında, Kırgızcada *çat* 'ırmakların birleştiği yer; dağın birleştiği yer' (KTS 2010: 1313-14) anlamında, Tıvacada ise *şat* anlamında olup '1. dağın sırtı, 2. yayla' (Tenişev, 1968: 522) anlamında geçmektedir. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *çat* 'kuyu' sözcüğünün Sogduca aynı anlamdaki *çat* kelimesinden alıntı olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972: 401). Murzayev, sözcüğün Türk dillerinde 'dağın çıkıntılı yeri, kayalık tepe; su ağzı, suların birleştiği yer; vadilerin birleştiği yer' anlamlarında geçtiğini, ancak bu anlamların DLT’de yer almadığını bildirmiştir. Ayrıca, sözcüğün Tıva Türkçesinde *şat* biçiminde olup 'yayla, dağın sırtı' anlamında kullanıldığını göstermiştir (Murzayev, 1984: 608-09). Tietze, sözcüğü: “*çat* < *çat*-, *çatış*- fiilleri ve *çatal*, *çatı* isimlerine mana bakımından yakın olduğu aşikardır, fakat kelimenin teşekkülü izaha muhtaçtır” şeklinde yorumlamıştır (Tietze I, 2002: 481). İbrahim Şahin de *çat*’ın ‘iç kısımdan bacakların vücutta birleştiği yer’ anlamındaki bir organ adı olduğunu ve benzetme sonucunda iki nehrin birleştiği yerde iki nehrin arasında kalan toprak parçası için de *çat*’ın kullanıldığını belirterek aşağıdaki örnekleri vermektedir: 1. Uluk-Çat, k. Çat-Bazar (Şahin, 2010: 206).

Sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında *çat*, *catak*, *çatak*, *çatal*, *çatan*, *çatayaz*, *çatık*, *çatırık*, *çatuk*, *çatum*, *çatyol* biçiminde olup '1. iki dere veya iki yolun birleştiği yer, 2. orta yer, 3. köşebaşı, 4. iki tepe arasındaki geçit, 5. tam karşı, yüz' anlamlarında geçmektedir (DS III, 1993: 1086-87).

حَشَاق **çaxşak**: Dağ tepelerindeki taşlık bölge (DLT 2014: 617).

DLT’de geçen *çaxşak* sözcüğü tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında *cağşak*, *çahşah*, *çahşak*, *çakşak*, *çarçak* biçiminde olup '1. gevşek, yerinden oynamış, 2. dağ eteklerindeki taş yığını' anlamında kullanılmaktadır (DS III, 1993: 846, 1080).

Clauson, *çaxşak* sözcüğüne 'dağ tepesinde gevşek taşlar' karşılığını vermiş ve sözcüğün *çaxşa*- 'şıkırdamak' fiilinden geldiğini ileri sürmüştür (Clauson, 1972: 412).

آيَاكُو **eyegü**: Dağın ortasındaki yokuşa benzer kısım (DLT 2014: 652).

Sözcüğün DLT’de '1. hayvan vb.nin eye kemiği, kaburga, 2. çadırın kaburgaları, 3. dağın ortasındaki yokuşa benzer kısım' anlamları yer almaktadır (DLT 2014: 652).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılan sözcük fonetik farklılıklarla metinlerde ve çağdaş şivelerde 'kaburga kemiği' anlamında yer almaktadır: Karhanlıca *eyegü* / *äyägü*

(Ünlü II, 2012: 252), Harezmiye *eyegü* (Ünlü III, 2012: 183), Eski Kıpçakça *eyegü* / *eyeg* / *iyegü* (Toparlı vd., 2014: 78, 117), Çağatayca *eyegü* / *öyegü* (Ünlü IV, 2013: 353, 881), Eski Anadolu Türkçesinde *eyegü* / *iyegü* (Dilçin, 1983: 87), Tıvaca *eegi* 'kaburga; yaprak damarı'(Tenişev, 1968: 622).

Sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında *eye* / *eğe* / *eğe kemiği* / *eğeyi* / *eya* / *eyeği* / *eye kemiği* / *eyey* / *eyey kemiği* biçimlerinde olup 'kaburga kemiği' anlamında geçer (DS V, 1993: 1819).

Clauson, *eyegü* sözcüğünün asıl anlamı 'kaburga' olduğunu ve mecazen 'çadırın kaburgası, yan tarafı' için de bu sözcüğün kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca, sözcüğün DLT'deki kullanımlarından 'dağın ortasındaki yokuşa benzeyen bir yer' örneğini vermiştir (Clauson, 1972: 272).

Sözcüğün DLT'de geçen coğrafi terim anlamı ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin hiçbirinde tespit edilmemiştir.

قَدْرَاق **kadrak:** Dağın katları ve kıvrımları, yamaç ve kenarları (DLT 2014: 676).

DLT'de iki kez geçen *kadrak* sözcüğü için 'dağın yamaç ve kenarları' anlamının yanı sıra *kat kadrak* *denir* 'yamaç demektir' örneği de verilmiştir. Sözcük, Çağataycada *kayrak* 'çizlem, bilek taşı' (Ünlü IV, 2013: 600), Özbekçede *qayraq* 'bilek taşı' (ÖDİL II, 1981: 440), Kırgızcada *kayrak* '1. bileği taşı, bileği çarkı, 2. kayrak yer' (Yudahin, 1998: 423) şeklinde geçmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *kayrak* '1. taşlı kumlu, ekime elverişli olmayan toprak, 2. yassı, düz tabaka halindeki toprak, 3. bilek taşı, 4. döşeme taşı, 5. yassı ve düz taşla oynanan kaydırak oyunu, 6. akarsuların getirdiği kumla karışık ufak taşlar, 7. kaydırak oyunu oynanan düz, ince taş ya da iri çakıl' (DS VIII, 1993: 2706); '1. küçük, yassı taş, 2. düzgün, büyük taş katmanı' (DS XII, 1993: 4541) anlamlarında kayıtlıdır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Tüncer Gülensoy, *kayrak* sözcüğü için 'dağın yamacından kesilmiş yassı, düz taş' anlamını vermiş ve sözcüğü *kayrak* < *kadrak* (< **kadır* 'sert, katı') şeklinde açıklamıştır (Gülensoy, 2007: 486). Sevortyan, *kayra-* 'keskinleştirmek' fiiline {-k} ekinin getirilmesiyle oluşan *kayrak* sözcüğüne 'orak bileme aleti' karşılığını vermiş ve

sözcüğün Kumukça, Kırgızca, Kazakça, Karakalpakça, Başkurtça, Tatarca, Uygurca, Türkmençe ve Türkiye Türkçesinde *kayrak*, Çağatayca *kayrag*, Özbekçe *qayrâq*, Kazan Tatarca *kayırak*, Çuvaşça *heyra* şeklinde olup aynı anlamda kullanıldığını belirtmiştir (Sevortyan, 1997: 205-206).

قاش **kāş:** Herhangi bir şeyin ucu ve kıyısı (DLT 2014: 691).

Sözcük, Eski Uygurca *kaş* 'tepe; kaş, değerli taş, süs taşı; yada taşı (Caferoğlu, 2015: 170), Harezmiye *kaş* 'ön, karşı, karşı taraf, kenar, kıyı' (Ünlü III, 2012: 294), Kıpçakça *kaş* 'tepenin başı' (Toparlı vd., 2014: 130), Çağatayca *kaş* 'ön, karşı, yan huzur' (Ünlü IV, 2013: 589), Türkiye Türkçesi ağızlarında *kaş* şeklinde olup 'dağlık, kayalık yolun dönemeci' anlamında geçmektedir (DS XII, 1993: 4537). Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğe 'herhangi bir şeyin kenarı, kıyısı, ucu vs.' karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 669). Murzayev, *kaş* sözcüğünün aslen 'kaş' anlamında olduğunu ve mecazen 'tepe, kıyı, orman kenarı, çıkıntı, dağlık, sınır' anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir. Yazar, sözcüğün coğrafi terim olarak Yakutçada *has* 'kıyı; yüksek kayalık uçurum', Hakasçada *has* 'kıyı; tepe; herhangi bir şeyin kıyısı' şeklinde yaşadığını söylemiştir (Murzayev, 1984: 265).

كيا **kaya:** Dağın kayası (DLT 2014: 695).

Eski Türkçeden beri kullanılmakta olan sözcük, hemen hemen bütün Türk dillerinde varlığını sürdürmektedir. Tarihi dönem metinlerinden Karahanlı (Ünlü I, 2012: 379), Kıpçak (Toparlı vd., 2014: 133), Çağatay (Ünlü IV, 2013: 597) ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde (Kantar, 2011: 431) *kaya* 'kaya, kayalık, taş' şeklinde kullanılmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde fonetik farklılıklarla şu şekilde yaşamaktadır: Türkiye Türkçesinde *kaya* 'büyük ve sert taş kütlesi' (TS 2009: 1113), Kırgızca *kıya* 'yamaç, sarp' (KTS 2010: 883), Özbekçe *qâya* 'kaya, dik dağ' (ÖDİL II, 1981: 607), Tıvaca *haya* '1. kaya, 2. geri, arka' (Tenişev, 1968: 471); Altayca *kaya* 'kaya, uçurum'; Azerice *gaya*, Başkurtça *kaya*, Kazakça *kıya* 'sarp kayalık yamaç, kaya',

Karakalpakça *kıya* 'eğim', Nogayca ve Tatarca *kaya* 'kaya, kayalık'; Hakasça, Yakutça *haya*, Şorca *kaya*, 'dağ, dağlı' (Molčanova, 1979: 48).

Clauson, sözcüğe 'keskin ve dik kaya, uçurum' karşılığını vererek Eski Moğolcada *kada* biçiminde olup aynı anlamda kullanıldığını ve sözcüğün (**kada*: >) *ka:d*- 'tipiden ölmek' fiilinden gelişmiş olabileceğine değinmiştir (Clauson, 1972: 674-75).

 keçig: Geçit, **keçiş**: Nehir ve vadideki geçiş yeri (DLT 2014: 698).

Eski Türkçeden beri kullanılan sözcük, Köktürkçe *keçig* 'geçit' (User, 2010: 225), Eski Uygurca *keçik* / *keçük* 'geçit' (Caferoğlu, 2015: 103), Karahanlıca *keçiş* / *keçik* 'ırmak, dere geçidi, geçme' (Ünlü I, 2012: 386), Kıpçakça *keçi* / *keçüt* / *kiçit* 'geçit' (Toparlı vd., 2014: 136, 148), Çağatayca *keçiş* 'geçiş, geçme' (Ünlü IV, 2013: 604) ve Eski Anadolu Türkçesinde *geçüd* 'geçit' (Kanar, 2011: 287), Kırgızca *keçit* / *keçüü* 'nehir ve vadideki geçiş yeri, geçit' (KTS 2010: 701-02), Özbekçe *keçik* 'nehir ve göllerin geçmek için uygun olan yerleri (ÖDİL I, 1981: 383), Tıvaca *kejig* 'geçit' (Tenişev, 1968: 168) ve Türkiye Türkçesinde *geçit* 'iki dağ arasında dar ve uzun yol' (TS 2009: 738) şeklinde kayıtlıdır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *keçiş* için 'bir kanalı veya nehri geçmek için sığ yer', *keçig* için 'geçit' karşılığını vermiş ve sözcüklerin *keç*- kökünden geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 696, 699-700). Sözcük, diğer çağdaş Türk lehçelerinden Azerice *keçid*, Türkmence *geçit*, Tatarca *kiçü*, Başkurtça *kiesü*, Kazakça *keşü*, Karakalpakça *keşiriu*, Altayca *keçü*, Hakasça *kiçig* 'geçit, nehrin geçiş yeri' şeklinde kullanılmaktadır (Murzayev, 1984: 272; Molčanova, 1979: 62-63).

 keriş: Oğuzcada üzerine çıkılabilinen dağ zirvesi. (DLT 2014: 705).

Sözcük, Eski Kıpçakça *keriş* 'tepe' (Toparlı vd., 2014: 139), Türkiye Türkçesinde *geriş* 'dağların ve tepelerin üst kısmı, sırt' şeklinde yaşamaktadır (TS 2009: 754). Ele

aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *keriş* sözcüğü için 'birbirini yolmak' karşılığını vermiş ve sözcüğün *ker-* filinden geldiğini belirtmiştir. Sözcük, Teleütçe, Komanca, Kırgızca *keriş*, Kazakça, Karakalpakça *keris* 'kavga' şeklinde kullanılmıştır. Yazar, DLT'de geçen sözcüğün Oğuzcada 'üzerine çıkılabilen dağ zirvesi' anlamında kullanıldığını ve Eski Kıpçakçada *keriş* 'tepe' şeklinde olduğunu bildirmiştir (Clauson, 1972: 747).

قَر **kır**: 1. Dağların sırtı 2. su bendi, set (DLT 2014: 712).

Sözcük, Karahanlı (Ünlü I, 2012: 419), Harezmi (Ünlü III, 2012: 318), Kıpçak (Toparlı vd., 2014: 144), Çağatay (Ünlü IV, 2013: 623) ve Eski Anadolu Türkçesinde (Kanar, 2011: 450) aynı *kır* şeklinde 'kır, sahra, ova, alan, düzlük' anlamında, Türkiye Türkçesinde *kır* 'şehir ve kasabaların dışında kalan, çoğu boş ve geniş yer' (TS 2009: 1157), Kırgızca *kır* 'dağların sırtı' (KTS 2010: 875), Özbekçe *qır* 'kır, düz tepe' (ÖDİL II, 1981: 581), Tıvaca *kır* '1. kenar, 2. üst, 3. uç, sınır, 4. satıh, yüzey' (Tenişev, 1968: 278) anlamlarında kullanılmaktadır.

Clauson, *kır* sözcüğünün aslen 'izole dağ veya dağ kütlesi' anlamında olduğunu, genellikle 'yüksek yer' anlamında hemen hemen bütün lehçelerde kullanıldığını belirtmiştir. Ancak, Nogayca, Osmanlıca dahil bazı lehçelerde yükseltiyi ifade etmeksizin daha çok 'ova, bozkır, çöl, açık arazi' anlamında yaşadığını açıklamıştır (Clauson, 1972: 641).

Murzayev, sözcüğü 'alan, bozkır, yayla; tepe, dağ sırtı; kıyı, yüksek kıyı; kenar, sınır' şeklinde anlamlandırmış ve sözcüğün Türkmence *gır / kır* 'yayla, tepe; bozkır', Kırgızca *kır* 'dağ silsilesi, dağ sırtı; kenar', Kazakça *kır* 'tepecik, yayla', Azerice *gırah / kırag* 'kıyı, kenardaki, uzak', Özbekçe *qır* 'bozkır', Başkurtça *kır* 'alan, mısır tarlası, vahşi', Altayca *kır* 'dağ, tepe, bozkır', Tıvaca *kır* 'dağ silsilesi, dağ, tepe, kenar; çatı', Hakasça *hır* 'dağ, tepe; kenar, sınır' şeklindeki kullanımlarını vermiştir (Murzayev, 1984: 327).

قُول **köl**: Dağın tepesinden vadinin dibine kadar uzanan yükselti. (DLT 2014: 726).

Sözcüğün asıl anlamı 'kol'dur. Sözcük, DLT'de asıl anlamının yanı sıra coğrafi bir anlamda da kullanılmıştır. Kâşgarlı Mahmud, sözcük için *oprı kōlı* 'vadi kolu' örneğini vermiştir (DLT 2014: 403). Sözcük, Karahanlı (Ünlü I, 2012: 441), Harezmi (Ünlü III, 2012: 332), Kıpçak (Toparlı vd., 2014: 152) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü IV, 2013: 643) aynı *kol* şeklinde olup 'vadi, dağ eteği, dere' anlamlarında geçmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında *kol* şeklinde olup '1. susuz dere, 2. koyak, vadi' (DS IV, 2907), Kırgızca *kol* 'nehir vadisi, nehrin dökülmesi' (KTS 2010: 721), Tıvaca *hol* 'kurumuş nehir yatağı' (Tenişev, 1968: 480) anlamlarında kullanılmaktadır. Ele aldığımız lehçelerden Eski Anadolu Türkçesi ve Özbekçede sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğü 'bir dağın veya tepenin zirvesinden vadinin tabanına doğru inen' şeklinde anlamlandırmıştır (Clauson, 1972: 614-15). Radlof, sözcük için 'ova, vadi' karşılığını vermiştir. Molçanova ise Radlof'un görüşünü göz önünde bulundurarak sözcüğün 'vadi, kanal' anlamında olduğunu belirtmiştir (Molçanova, 1979: 66).

Molçanova, sözcüğün Çağdaş Türk lehçelerden Azerice *gol* 'dökülen nehir', Başkurtça *kul* 'ova, vadi, dağ geçidi', Kazakça ve Kırgızca *kol* 'nehir yatağı, nehir vadisi', Karakalpakça *kol* 'küçük hendek, kanal', Tatarca (Mezelin ve Birskiy ağızlarında) *kul*, *kol* / *gol* 'ova, dağ geçidi, vadi', Türkmence *gol* 'ova, vadi', Hakasça *hol* 'vadi, kurumuş nehir yatağı' şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (Murzayev, 1984: 65-66).

قُرْم **korum:** Kaya (DLT 2014: 731).

Sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında *korum* 'tepe üstlerinde yaylamağa ve tarıma elverişli düzlükler' (DS XII, 1993: 4566), Kırgızca *korum* 'kayalarda yığılan çakıl taşlar' (KTS 2010: 748), Tıvaca *horum* 'taş yığını; mezar taşı' (Tenişev, 1968: 485) şeklinde kullanılmaktadır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *korum* sözcüğüne 'büyük kaya, kaya yığını' karşılığını vermiş ve sözcüğün Karahanlı Türkçesinde 'kaya yığını; varlık, servet' anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 660). Sevortyan, sözcüğün Kazakça *korım* 'çakıl taşı',

Kırgızca *korum* 'çakıl taşı, aşınmış kaya parçası', Altayca *korum* 'kıрма taş, alüvyon, aşınmış kaya parçası', Hakasça *horım* 'alüvyon, kaya kütlesi', Tıvaca *horum* 'mezar taşı, aşınmış kaya parçası', Yeni Uygur Türkçesi ağızlarında *qoram / qoyam / quram* 'kaya', Halaçça *gurum* 'tepe, yükseklik' şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (Sevortyan, 1997: 79).

kötki: Toprak tepe (DLT 2014: 742).

Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde aynı *kötki* şeklinde olup 'dağlık arazi, yayla' (Caferoğlu, 2015: 118), Karahanlıcada *kötki* 'tepe, yüksek yer, araf' (Ünlü II, 2012: 464) anlamında geçmektedir. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğe 'tepecik' karşılığını vermiş ve DLT'de 'toprak tepesi' anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca, sözcüğün alıntı olabileceğini belirterek herhangi bir açıklama yapmamıştır (Clauson, 1972: 702-03).

kuy: Vadinin dibi (DLT 2014: 752).

Sözcüğü Atalay, DTS *koy*, Clauson, Dankoff-Kelly, Ercilasun-Akkoyunlu *ku:y* şeklinde vermiştir (DLT 2014: 405).

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *koy* 'derenin koyağı, dibi, düzlüğü' (Ünlü I, 2012: 457), Türkiye Türkçesinde *koy* 'denizin, gölün küçük girintiler biçiminde karaya doğru sokulduğu yer, küçük körfez' (TS 2009: 1224), *koyak* '1. iki dağın arasında kalan büyük çukur, vadi, 2. karalarda akarsu aşındırmasıyla oluşmuş, bir yöne doğru eğimli, uzunluğuna çukurluk, 3. dağlar ve kayalıklarda oluşmuş doğal çukur' (TS 2009: 1224), Kırgızca *kuy* 'yerdeki delikler, çukur, depremlerden dolayı oluşan çatlak' (KTS 2010: 803), Özbekçe *quyi* 'aşağı, alt' (ÖDİL II, 1981: 613), Tıvaca *kuy* 'mağara' (Tenişev, 1968: 263) şeklinde geçmektedir. Ele aldığımız diğer tarihî Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğün 'tenha bir yer' anlamında olduğunu ve Kuzey-Doğu dil grubunda 'mağara' anlamında kullanıldığını belirtmiştir. DLT'deki kullanımı için de 'vadinin dibi' karşılığını vermiştir. Ayrıca, Türkiye Türkçesindeki *kuytu* sözcüğü ile ilgi

kurmaktadır (Clauson, 1972: 674). Murzayev, *kuy* sözcüğünün Hakasça 'mağara, büyük çukur, nehir yatağı, kıyı, kenar', Tıvaca 'mağara, kaya çatlakları', Kırgızca 'dere, dağ eteklerinde dik kıyı yarığı; deprem sonrası oluşan çatlak' şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (Murzayev, 1984: 309).

kuz: Dağ vb.nin gölgeli tarafı (DLT 2014: 753).

Sözcük, Eski Uygurca (User, 2010: 225), Karahanlı (DLT 2014: 753), Kıpçak (Toparlı vd., 2014: 166), Eski Anadolu (Dilçin, 1983: 150) ve Türkiye Türkçesinde (TS 2009: 1275) *kuz* şeklinde olup 'güneş görmeyen yer, dağın kuzey yamacı' anlamlarında geçmektedir. Çağatay Türkçesinde *kuzay* şeklinde olup 'güneş uğramayan yer' (Ünlü IV, 2013: 678), Kırgız Türkçesi ağızlarında ise *kuz* şeklinde olup 'uçurum' anlamında rastlamaktadır (Mukambaev, 2009: 554). Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *kuz* (ku:z?) sözcüğü için 'güneş görmeyen dağın kuzey tarafı' karşılığını vermiş ve sözcüğün etimolojik açılımının olmadığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 680).

Sevortyan, *kuzey* sözcüğüne '1. dağın gölgeli tarafı, 2. güneş görmeyen yer, gölgelik, 3. soğuk' anlamlarını vermiş ve Anadolu ağızlarından Sivas ağızında *güz* 'güneşin olmadığı yer' sözcüğü *kuzey* sözcüğünün temelinde bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca, {+ey} ekinin diğer varyantı olan {-gey} / {-key} eklerinin Kazakça *teriskey* 'kuzey taraf' ve Kırgızca *teskey* 'güneşsiz taraf' sözcüklerinde görüldüğünü dile getirmiştir (Sevortyan, 1997: 106-07). Hasan Eren de sözcüğe '1. güneş almayan yer, 2. dört ana yönden biri, şimal' karşılığını vermekte ve 'güneş görmeyen yer, gölge kalan yer' anlamındaki *kuz* sözcüğüne {-ay} ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtmektedir (Eren, 1999: 272).

ogrug /

owrug:

Vadinin dönemeci, dağın kesintiye uğradığı yer (DLT 2014: 771, 780).

Sözcüğü Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *agrug*, Clauson, Dankoff-Kelly, Ercilasun-Akkoyunlu *ogrug* şeklinde okumuştur (DLT 2014: 48). Sözcüğün asıl anlamı 'ilk omur kemiği' olarak geçer. DLT'de asıl anlamının yanı sıra benzetme yoluyla

coğrafi terim olarak 'vadinin dönemeci, dağın kesintiye uğradığı yer' anlamlarında da kullanılmıştır.

Sözcük, coğrafi anlamda ele aldığımız lehçelerden Türkiye Türkçesi ağızlarında *omurga* 'dağ sırtı' (DS IX, 1993: 3280), Tıva Türkçesinde *oorug* 'nehirin ağzındaki uçurum' (Tenişev, 1968: 323) / *oorga* '1. omurga, 2. küçük dağ silsilesi, sırt' (Tenişev, 1968: 322) şeklinde geçmektedir.

Diğer lehçelerde *omurga*, *bel kemiği* anlamında olup fonetik farklılıklarla şu şekilde geçmektedir: Eski Uygurca *oğurka* (Caferoğlu, 2015: 140), Karahanlıca *oñurğa* / *oñurka* (Ünlü II, 2012: 571), Harezmiye *oñurka* / *oñurtka* (Ünlü III, 2012: 447), Eski Kıpçakça *oñurğa* / *oğuntağa* (Toparlı vd., 2014: 203, 205), Eski Anadolu Türkçesinde *oñurğa* / *oñurğa* / *oñurka* (Dilçin, 1983: 163), Türkiye Türkçesinde *omurga* (TS 2009: 1501), Kırgızca *omurtka* (KTS 2010: 982), Özbekçe *umurtqa* (ÖDİL II, 1981: 276).

Clauson, sözcüğe 'vadideki büküm' karşılığını vermiş ve sözcüğün *ogur-* '(kemiği) ayırıp koparmak' fiilinden türediğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 90). Sözcüğün Moğolca olup olmadığı tartışılır bir konudur.

Tüncer Gülensoy, sözcüğün 'bel kemiği' anlamında olup fonetik farklılıklarla hemen hemen bütün Türk dillerinde yaşadığını şu şekilde göstermiştir: Osmanlıca *oñurğa*; Kazakça, Karakalpakça *omurtka*; Başkurtça, Kırım Tatarca *umurtka*; Hakasça *omurxa* / *omirtxa*; Kırgızca, Teleütçe *omurtka*; Özbekçe *umurtka*; Uygurca *oğurğa*; Tatarca *omutka*; Türkmence *oñurğa*; Azerice *onurğa*; Türkiye Türkçesinde *omurga* (Gülensoy, 2007: 623-24).

oprı: Çukur; vadi (DLT 2014: 777).

DLT'de iki kez geçen sözcük Kutadgu Bilig'de de *oprı* 'obruk, çukur, dere, vadi' biçiminde yer almaktadır (Ünlü I, 2012: 586).

Sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında coğrafi terim olarak şu şekilde geçmektedir: *obruk* '1. çöken, kayan toprak, 2. küçük çukur, 3. dağlar ve tepeler arasındaki derin ve büyük çukurlar, 4. yazın bile karı erimeyen yüksek dağlardaki mağaralar, 5. su biriken oyuk yer, doğal kuyu, 6. çok çamurlu yer, bataklık' / *opruk* '1. yokuş, 2. taşlık, kayalık yer, 3. engebeli yer, 4. ovalarda akarsuların içine akıp

kayboldukları delikler, 5. volkanik kuyu' (DS IX, 1993: 3261, 3285). Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Hasan Eren, *obruk* (/ *opruk*) 'içinde su biriken çukur yer, doğal kuyu' biçiminin **obur-* (/ *opur-*) kökünden geldiğini belirtmiştir (Eren, 1999: 303). Clauson, sözcüğe 'oyuk, vadi' karşılığını vermiş ve sözcüğün **opur-* fiilinden geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 13). Ancak, her ikisi de *opur-* fiilinin anlamını vermemiştir.

 opuz: Yerin sert kısmı (DLT 2014: 777).

Sözcüğü Atalay, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşın *obuz*, Clauson, Ercilasun-Akkoyunlu *opuz* şeklinde vermiştir. Ercilasun-Akkoyunlu, sözcüğü Türkmencedeki *o:bur-* 'aşındırmak, oymak', *op-* 'yıklamak, çökmek' fiilleriyle ilişkilendirerek XI. yüzyılda /p/ sesinin tonlulaşmış olabileceği görüşünü bildirmektedir (DLT 2014: 26). Sözcük, Eski Anadolu Türkçesinde *obuz* şeklinde olup 'derenin daralan derin bölgesi' anlamında (Kanar, 2011: 525), Türkiye Türkçesi ağızlarında *obuz* / *obus* şeklinde olup '1. su kaynağı, 2. akarsulardan oluşan küçük derecikler, 3. iki derenin birleştiği dar yer, 4. çay ve ırmakların geçtiği dar boğaz, iki sırt arasındaki çukur, 5. suların oyararak yaptığı ufak çukur' anlamlarında geçmektedir (DS IX, 1993: 3261). Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğe 'pürüzlü, bozuk zemin' karşılığını vermiş ve sözcüğün *op-* 'yutmak' kökünden geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 16-17).

 otrug: Ada (DLT 2014: 780).

Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *otrug* şeklinde olup 'ada' (Caferoğlu, 2015: 144) anlamında yer almaktadır. Eski Kıpçak Türkçesinde *otruk* / *otrak* (Toparlı vd., 2014: 206), Çağatay (Ünlü IV, 2013: 868) ve Eski Anadolu Türkçesinde (Kanar, 2011: 543) *oturak* şeklinde olup 'oturak, oturacak yer; yerleşik' anlamlarında geçmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *oturak* (TS 2009: 1157), Kırgızca *oturuk* (KTS 2010: 1006), Özbekçe *otrâq* (ÖDİL II, 1981: 523), Azerice *oturağ*, Yeni Uygurca

olturak, Teleütçe *oturğuş*, Türkmençe *oturımlı*, Kazakça *otırıkşı*, Kırım Tatarca *utrak*, Başkurtça *ultırak* şeklinde olup 'oturulacak yer veya şey; yerleşip oturulan yer' anlamlarında geçmektedir (Gülensoy, 2007: 637). Tıvacada sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *otrug* sözcüğünün *otur-* (< *olur-*) 'oturmak' fiilinden gelmeyecek kadar eski bir sözcük olduğunu ve muhtemelen sadece DLT'de örneği geçen *otur-* 'kesmek' fiiliyle ilgili olabileceğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 65). Sevortyan ise *otur-* fiilinden *oturak* / *oturuk* sözcüklerinin türediğini dile getirmiştir (Sevortyan, 1974: 492). Ancak, anlamları hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

اوى **oy**: Yerdeki oyukluk (DLT 2014: 781).

Eski çağlardan beri kullanılmakta olan sözcük, Eski Uygur (Caferoğlu, 2015: 146), Karahanlı (Ünlü I, 2012: 595) ve Eski Kıpçak Türkçesinde (Toparlı vd., 2014: 207) *oy* şeklinde olup 'oyuk, çukur; vadi' anlamlarında yer almaktadır. Harezmi Türkçesinde öz 'hendek, çukur' biçiminde geçmektedir (Ünlü III, 2012: 466).

Sözcük, çağdaş Türk lehçelerde de yaygın olarak kullanılmaktadır: Türkiye Türkçesinde *oyuk* 'oyulmuş, içi boş ve çukur olan yer' (TS 2009: 1525), Kırgızca *oy* 'çukur yer, çukur, oyuk' (KTS 2010: 975), Tıvaca *oy* 'çukur; vadi' (Tenişev, 1968: 315), Türkmençe *oy* 'vadi; çukur, girinti', Azerice *oyma* 'girinti, küçük çukur', Başkurtça *uy* 'dağlar arasındaki geniş ve derin vadi', Kazakça *oy* 'çukur, girinti', Karakalpakça *oy* 'girinti, oyuk, çukur, taşkın', Altayca *oy* 'ova, havza, çukur', Hakasça *oy* 'susuz vadi; dağ arasındaki boşluk, vadi, çukur, girinti', Çulımca *oy* 'girinti' (Molčanova, 1979: 78-79).

Clauson, sözcüğün 'delik, çukur' anlamında olduğunu ve Güney-Batı dil grubu hariç bütün lehçelerde 'vadi' anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca, DLT'deki kullanımı için de 'çukur, derin vadi' karşılığını vermiş ve sözcüğün *ōy-* 'oymak' fiilinden türediğine değinmiştir (Clauson, 1972: 265-66).

اڈو **ödü**: Tepe, dağ (DLT 2014: 784).

Ercilasun-Akkoyunlu, DLT'de geçen *ödü* sözcüğünü Atalay *ödü* (dipnotta *özi* 'vadi' olarak düzeltmiş), Dankoff-Kelly *u:du*, Rustemov-Kormuşın *uğu*, Tekin ise *ö:đu*

olarak okuduğunu belirterek sözcüğün *ödü* şeklinde olup 'tepe' anlamında olması gerektiğini ileri sürmektedir. Ayrıca, sözcüğün (*elif-vav-zel-vav*) yazılışı yukarıdaki görüşlere imkan vermediğini ve tercümede 'vadi' değil 'dağ'ın olduğunu belirtmektedir (DLT 2014: 54). Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgızca *öydö* 'yokuş, üst, yüksek, yukarıya', Yeni Uygurca *ör* 'tepe, dik, çıkış, yokuş', Kazakça *ör* 'yokuş, yamaç, bayır', Kazan Tatarca *ür* 'tepe', Başkurtça *ür* 'yukarıdaki yer; yukarı taraf, üst; toprağın yükselen kısmı' ve Eski Türkçede *ör-* 'yükselmek' sözcüklerinin *ö- fiilinden geldiği fikrini öne sürmektedir (DLT 2014: 42).

Sözcük, Kırgız Türkçesi sözlüğünde *öydö* şeklinde olup 'yukarı, yukarı taraf' (KTS 2010: 1013) anlamında yer almaktadır. Ercilasun-Akkoyunlu'nun verdiği 'yokuş, üst, yüksek, yukarıya' anlamının karşılığı ise *öydölüş, öydöş* (KTS 2010: 1013) şeklinde yer almaktadır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

ازی **özi:** Çigil lehçesinde dağdaki yarık, vadi (DLT 2014: 795).

Sözcük, Karahanlı Türkçesi Satır-Altı Kur'an Tercümesi'nde *özi* 'iki dağ arasındaki geniş yol, vadi, yarık' şeklinde yer almaktadır (Ünlü I, 2012: 628).

Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır. Clauson, sözcüğe 'dağdaki bir yarık' karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 689).

سقا **saka:** Dağın eteği (DLT 2014: 800).

Sözcük, Çağatay Türkçesinde *saka* 'nehir, kanal, ark' (Ünlü IV, 2013: 941) anlamında geçmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *saka* 'ekilmeyen yerler' (DS X, 1993: 3517) anlamında yaşamaktadır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğün tarihî dönem metinlerinden yalnız DLT'de geçtiğini belirtmiş ve sözcüğe 'dağın eteği' karşılığını vermiştir. Ayrıca, sözcüğün Çağdaş Türk lehçelerden sadece Kazak Türkçesinde *saga* '1. nehir ağzı, 2. dağ eteği, 3. bıçağın sapıyla ön kısmının birleştiği yer' anlamlarında yaşadığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 805).

Ölmez, 'Eski Türkçe Etimolojiler -1' adlı çalışmasında Clauson'un yalnızca DLT'de geçtiğini belirttiği *saka* sözcüğünün Eski Uyğurca Altun Yaruk ve Xuanzang Biyografisinin Çevrisi'nde en az iki kez geçtiğini belirtmektedir (Ölmez, 2002: 192-93). Sözcüğün Altun Yaruk kitabında '*keyik .. arıgka sakaka tayaklıg*' örneği geçmektedir (Kaya, 1994: 330). Ancak, sözcüğün anlamı verilmemiştir.

sekrık: Dağda bulunan ve atlanarak (sekilerek) geçilen yer (DLT 2014: 813).

Sözcüğü Atalay *sigrig*, DTS *sekrig*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşın, Ercilasun-Akkoyunlu *sekrık* şeklinde vermiş. Ercilasun-Akkoyunlu, sözcüğün başındaki *sin*'in esreli olduğunu, fakat yazma 567'deki *sekir*- fiilinin üç durumunda da *sin*'in üstünlü olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, sözcüğün *sekir*- fiilinden türediğini ve Altayca *sekir*- 'sıçramak', *sekirik* 'sıçrama, sekme'; Kırgızca *sekir*- 'sıçramak, atlamak', *sekrık* 'sıçrayış, atlayış'; Kazakça *sekir*- 'sıçramak, atlamak', Karaçay-Malkarca *sekir*- 'atlamak, sıçramak, atılmak', Kazan Tatarca *sikir*- 'sıçramak, zıplamak, hoplamak', Başkurtça *hikir*- 'sert adımlarla ileriye hareket etmek', Hakasça *segir*- 'atılmak, segitmek, fırlamak', Yeni Uyğurca *sekre*- 'sıçramak, atlamak', Anadolu ağızlarında *sekir*- 'aşmak, atlamak' şeklinde geçtiğini belirtmektedir (DLT 2014: 208-09).

Ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

señir: Dağ burnu (DLT 2014: 814).

Sözcük, Orta Türkçe metinlerinden Harezimce *señ(i)r* 'köşe' (Ünlü III, 2012: 513), Eski Kıpçakça *señir* 'tepe, siper, kale' (Toparlı vd., 2014: 232) şeklinde geçmektedir. Türkiye Türkçesinde *senir* 'iki dağ arasındaki sırt' (TS 2009: 1730), Kırgızca *señir* 'dağın çıkıntılı yüksek yeri' (KTS 2010: 1083) şeklinde varlığını sürdürmektedir. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Altayca, Teleütçe *señir* '1. dağ burnu, dağ uzantısı, 2. köşe', Kazakça *señgir* 'yüksek dağ sırtı' (Eren, 1999: 361), Türkmence *senger* 'yapay tümsek', Kumukça

senger 'kale, zirve', Azerice *sengyar* (/ *sangar* / *sangyar* / *sender*) 'dik sarp kaya, sarp dağın çıkıntılı yeri' (Murzayev, 1984: 502-03).

Ramstedt sözcüğü Moğolca *seger* 'dağ sırtı, tepe' biçimiyle birleştirmiş. Poppe de Moğolca *seger* (<**sejer*) 'sırt omurları, omurga, sırt' biçimiyle karşılaştırmıştır. Räsänen ise Poppe'nin birleştirmesini verdiği gibi, Fince *säkkä* 'cıdağı' biçimini de saymıştır (Eren, 1999: 361).

سِغْرَا **sigra**: Oğuzcada yarık ve vadi (DLT 2014: 818).

Clauson, sözcüğün sadece DLT'deki kullanımına rastlandığını belirtmiş ve sözcüğe 'dağ geçidi, vadi' karşılığını vermiştir. Ayrıca, Atalay'ın da belirttiği gibi Eski Kıpçakçadaki *sigrak* 'iki parmak arasındaki boşluk' (Toparlı vd., 2014: 234) sözcüğüyle Oğuzcadaki *sigra*'nın bağlantılı olduğuna değinmiştir (Clauson, 1972: 815). Söz konusu tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

سِرْت **sirt**: Oğuzlarda küçük vadi ve küçük bayırlar (DLT 2014: 821).

Sözcük, coğrafi anlamda Eski Kıpçak Türkçesinde *sirt* 'sırt, tepe, yükseklik' (Toparlı vd., 2014: 235), Çağatay Türkçesinde ise *sirt* 'sırt, dağ sırtı' (Ünlü IV, 2013: 985), Türkiye Türkçesinde *sirt* 'dağların veya tepelerin üst bölümü' (TS 2009: 1759), Kırgızca *sirt* 'dağ sırtı, büyük tepe gibi yerler' (KTS 2010: 1123), Özbekçe *sirt* 'dağ sırtı' (ÖDİL II, 1981: 56), Tıvaca *sirt* 'dağ sırtı' (Tenişev, 1968: 270) şeklinde geçmektedir. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Coğrafi anlamda diğer Türk lehçelerden Azerice ve Kumukça *sirt* 'dağ doruğu, yayla', Kazakça *sirt* 'dış'; *tau sirtı* 'dağ sırtı', Türkmence *sirt* 'tepe', Hakasça *sır* 'tepe, tepecik, yalılar' / *sirt* 'dağ silsilesi', Tatarca ve Başkurtça *sirt* 'sırt, tepe' şeklinde varlığını sürdürmektedir (Murzayev, 1984: 534-35).

Clauson, sözcüğün çeşitli anlamlarda kullanıldığını belirtmiş ve DLT'deki kullanımı için 'küçük bayırlar veya küçük vadi' karşılığını vermiştir. Ayrıca, sözcüğün

çağdaş Türk lehçelerinin çoğunda 'dağ sırtı; herhangi bir şeyin arkası, sırtı' anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 846).

تاغ

tāg / tag: Dağ (DLT 2014: 847).

Eski çağlardan başlayarak kullanılan sözcük fonetik farklılıklarla bütün tarihî dönem metinleri ve Çağdaş Türk lehçelerinde 'dağ' anlamında yer almaktadır: Köktürk ve Eski Uygur Türkçesinde *tag* (Caferoğlu, 2015: 219; Tekin, 2014: 170), Karahanlı Türkçesinde *tag / dag* (Ünlü I, 2012: 724), Harezmi (Ünlü III, 2012: 556) ve Çağatay Türkçesinde *tag* (Ünlü IV, 2013: 1061), Eski Kıpçak Türkçesinde *tag / dag / tav* (Toparlı vd., 2014: 258), Eski Anadolu Türkçesinde *dag* 'dağ' (Dilçin, 1983: 60); Türkiye Türkçesinde *dağ* (TS 2009: 458), Kırgızca *too* (KTS 2010: 1197), Özbekçe *tāg* (ÖDİL II, 1981: 212), Tıvaca *dag* (Tenişev, 1968: 140), Türkmençe *dāg*, Kazakça *taw*, Başkurtça ve Tatarca *tau*, Nogay ve Kumukça *tav* (Murzayev, 1984: 169, 537-38).

تلق

talkıg: Dağların çarpıştığı yer (DLT 2014: 849).

Clauson, *talkıg* sözcüğünün sadece bir kez DLT'de kullanıldığını ve *talk-* 'zarar vermek' fiilinden türediğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 496). Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

تارموت

tarmut: Dağın yarıkları, çıkıntı ve girintileri (DLT 2014: 858).

Clauson, sadece bir kez rastlanan *tarmut* sözcüğünün *tarma-* 'tırmalamak' fiilinden türediğini ve 'dağlardaki yarık ve akarsu yatakları' anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 549). Şen ise sözcüğün, 'göl ve kumsallara akan suların kolları' anlamındaki *tarım* sözcüğüne {+t} çokluk ekinin getirilmesiyle türemiş olabileceği görüşünü ileri sürmektedir (Şen, 2010: 45). Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

تاش **tāş**: Taş, kaya (DLT 2014: 860).

Eski çağlardan başlayarak kullanılan sözcük fonetik farklılıklarla bütün tarihî dönem metinleri ve çağdaş Türk lehçelerinde 'taş, kaya' anlamında yer almaktadır: Eski Türkçe (Caferoğlu, 2015: 227), Karahanlı (Ünlü I, 2012: 759), Harezmi (Ünlü III, 2012: 570-71) ve Eski Anadolu Türkçesinde *taş* (Dilçin, 1983: 204); Eski Kıpçak (Toparlı vd., 2014: 264, 56) ve Çağatay Türkçesinde *taş / daş* (Ünlü IV, 2013: 275, 1086); Tıvaca *daş* (Tenişev, 1968: 149); Kırgızca (KTS 2010: 1153) ve Türkiye Türkçesinde *taş* (TS 2009: 1913); Özbekçe *tāş* (ÖDİL II, 1981: 209); Azerice *daş*, Hakasça, Kazakça, Karakalpakça *tas*; Altayca, Başkurtça, Tatarca, Çulımca, Şorca *taş*; Türkmence *dāş*; Yakutça *tās* (< **tāş*); (Murzayev, 1984: 173, 546-47; Molčanova, 1979: 96).

سا **tepe / تپو** **töpü**: Dağ, tepe (DLT 2014: 869, 896).

Eski çağlardan başlayarak kullanılan sözcük fonetik farklılıklarla bütün tarihî dönem metinleri ve çağdaş Türk lehçelerinde 'dağ, tepe, zirve' anlamlarında yer almaktadır: Köktürk harfli yazıtlarında *töpü / töpe* (User, 2010: 533; Useyev, 2011: 362), Eski Uygur belgelerinde *töpö / töpü* (Caferoğlu, 2015: 249), Karahanlı Türkçesinde *tepe / töbe (/ töpe / depe)* (Ünlü II, 2012: 736), Harezmi Türkçesinde *tepe / töpe* (Ünlü III, 2012: 583), Eski Kıpçak Türkçesinde *tepe / töpe / depe* (Toparlı vd., 2014: 270, 282, 58), Çağatay Türkçesinde *tepe / töpe* (Ünlü IV, 2013: 1111, 1154), Eski Anadolu Türkçesinde *depe* (Dilçin, 1983: 64); Türkiye Türkçesinde *tepe* (TS 2009: 1953), Kırgızca *döbö / töbö* (KTS 2010: 359, 1204), Özbekçe *tepä* (ÖDİL II, 1981: 161), Tıvaca *tey* 'tepe' (Tenişev, 1968: 410), Altayca *töbö*, Başkurtça ve Kırım Tatarca *tübe*, Kazakça ve Karakalpakça *töbe*, Türkmence *depe*, Şorca *töbe* (Murzayev, 1984: 97), Azerice *təpə*, Nogayca *töbe*, Yakutça *tebe / döbö*, Çuvaşça *tüpe* (Eren, 1999: 402).

Sözcüğün kökeni belli değildir, fakat Türkçeden belli başlı komşu dillere geçtiği görülmektedir: Rumca **τεπές** (Eren, 1999: 402).

Kırgızcada *döbö*, *töbö* yanında *tepe* coğrafi terimi yer ve yerleşim adlarında görülmektedir: d. Kara-Tepe, k. Min-Tepe, k. Tepe-Korgon (Şahin, 2010: 207).

tezginç: 1. Dağ vb. yerlerin dönemeçleri, 2. kıvrılmış (yol vb.) (DLT 2014: 874).

Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *tezginç* / *tegzinç* 'dalga, girdap' şeklinde geçmektedir (Caferoğlu, 2015: 232). Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğü *tegzinç* olarak almış ve *tegzin-* 'dönmek' fiilinden türediğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 488).

DLT'de '1. dağ vb. yerlerin dönemeçleri, 2. kıvrılmış (yol)' anlamındaki sözcük, dönemin diğer metinleri olan Kutadgu Bilig'de 'hayat', Satır-Altı Kur'an Tercümesi Rylands nüshasında 'çember', Satır-Altı Kur'an Tercümesi Türk ve İslam Eserleri Müzesi No 73'te ise 'devir, dönem, dünyanın başında dönüp duran felâketler' anlamlarında geçmektedir (Ünlü I, 2012: 797).

yalım kaya: Sarp, yalçın dağ (DLT 2014: 945).

Eski Türkçeden beri kullanılan sözcük, Eski Kıpçak Türkçesinde *yalım kaya* 'yalçın kaya' (Toparlı vd., 2014: 308), Eski Anadolu Türkçesinde *yalım* / *yalum* 'yalçın, sarp, sarp yer' (Dilçin, 1983: 232), Tıva Türkçesinde *çalım* 'sarp kaya' (Tenişev, 1968: 515) Türkiye Türkçesi ağızlarında *yalım* şeklinde olup 'taş' (DS XI, 1993: 4145) anlamında kayıtlıdır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğe 'çıplak' karşılığını vermiş ve sözcüğün **yal-* fiilinden türediğini belirtmektedir. Ayrıca, kayayı nitelendirmek için kaya sözcüğüyle birlikte kullanıldığını söylemektedir. DLT'deki *yalım kaya* sözcüğü için 'dağın çıplak tarafındaki uçurum' karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 928).

I. 5. 2. Düzlükle ilgili coğrafi terimler

aglak: Boş, ıssız, çorak (DLT 2014: 544).

Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinlerinde görülen sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *aglık* 'boş ve ıssız yer' (Caferoğlu, 2015: 7), Karahanlıca *aglak* 'boş, ıssız,

çorak yer' (Ünlü I, 2012: 24), Harezmece *aglak* 'boş, ıssız, çorak yer' (Ünlü III, 2012: 30), Eski Kıpçakça *oglak* 'ıssız, تنها arazi, çöl, işlenmemiş arazi' (Toparlı vd., 2014: 203) şeklinde geçmektedir. Ele aldığımız çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesi ağızlarında *ağlek* 'hayvanların toplandığı yer, ağıl'; *aylak* / *aylan* 'açıklık, meydan' (DS I, 1993: 102, 424), Kırgızcada *oolak* 'uzaktaki, uzak, uzakta' (Yudahin II, 1998: 594), Tıvacada *alaak* 'kayran (ırmak ve ada kenarındaki)' (Tenişev, 1968: 51) biçimindeki kullanımına rastlanmaktadır.

Clauson, *ağla-* 'terk edilmek, vazgeçilmek' fiilinden oluşan *aglak* sözcüğü için 'insansız, uzak, ıssız' karşılığını vermiştir. Ayrıca, sözcüğün Türkmence *yawlak* 'boş, uzak bir yer', Osmanlıca *aylak* '1. ıssız. 2. beleş, bedava' şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 84).

الان *alan*: Düz, düzlük (DLT 2014: 547).

Bu sözcük tarihî Türk lehçelerinden Çağatay Türkçesinde *alan* şeklinde olup 'arkların iki kenarına veya diğer yerlerde tepeler gibi toplanan toprak' anlamında geçmektedir (Ünlü IV, 2013: 31). Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde ise *alan* '1. düz, açık ve geniş yer, meydan, saha. 2. orman içinde düz ve ağaçsız yer, düzlük, kayran' (TS 2009: 65), Özbekçede *yalan* 'ağaçsız, açık, boş (yer)' (ÖDİL II, 1981: 478), Tıvacada *alandı* 'karı erimiş yer' şeklinde kullanılmaktadır (Tenişev, 1968: 51). Söz konusu diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, *alan* sözcüğüne 'düz ve açık arazi' karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 147). Sevortyan, sözcüğün tarihî dönem metinlerinden DLT ve Dede Korkut'ta kullanıldığını belirterek sözcüğe 'düz açık arazi' anlamını vermiştir. Ayrıca, sözcüğün çağdaş Türk lehçelerinden Kazak, Kırım Tatar, Karakalpak, Başkurt ve Türkmen Türkçesinde *alan*, Tatarcada *alan* şeklinde olup 'düz, açık ve geniş bir alan' anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Sevortyan, 1974: 134-35).

يازاق *yazak*: Yağma ve Toxsı lehçesinde otlak (DLT 2014: 963).

Sözcük, Kırgız Türkçesinde *cazık* 'yazı, ova, düz yer' (KTS 2010: 386), Özbek Türkçesinde *yâzıq* 'düz yer, yazı' (ÖDİL I, 1981: 254) şeklinde kayıtlıdır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün kullanımına rastlanmamaktadır.

Sözcük, *yazı* sözcüğüyle aynı anlamda olup Yağma ve Toxsi lehçesinde kullanılmıştır. Clauson, *yazak* sözcüğüne bir kere rastlandığını ve sözcüğün *yaz-* 'yaymak, açmak' fiilinden türediğini belirtmektedir (Clauson, 1972: 985).

یازی **yazı:** Açık arazi, açıklık, kır, ova (DLT 2014: 963).

Eski Türkçeden başlayarak görülen sözcük, Köktürk yazıtları (User, 2010: 225-26), Eski Uygur (Caferoğlu, 2015: 249), Karahanlı (Ünlü I, 2012: 979), Harezmi (Ünlü III, 2012: 674), Eski Kıpçak (Toparlı vd., 2014: 316) ve Çağatay Türkçesinde *yazı* (Ünlü IV, 2013: 1244), Eski Anadolu Türkçesinde ise (Dilçin, 1983: 240-41) *yazı* / *yazu* şeklinde olup 'ova, çöl, bozkır, düz yer' anlamlarında yer almaktadır.

Sözcük, çağdaş Türk lehçelerinde fonetik farklılıklarla şu şekilde kullanılmaktadır: Türkiye Türkçesinde *yazı* 'düz yer, ova, kır' (TS 2009: 2154), Kırgızca *cazı* 'yazı, ova, düz yer' (KTS 2010: 386), Altayca *yazı* 'düz ve geniş alan, bızkır', Azerice *yastı* 'düz', Başkurtça *yası* 'düz, geniş', Karakalpakça *cazık* 'düz alan, vadi, yayla', Tatarca *yassı* 'düz', Hakasça *cazı* 'alan, bozkır' (Molčanova, 1979: 34). Söz konusu diğer çağdaş Türk lehçelerinden Tıvaca ve Özbekçede sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğe 'geniş ve açık arazi' karşılığını vermiş ve sözcüğün *yaz-* 'yaymak' fiilinden türediğini belirtmiştir. DLT'deki kullanımı için de 'geniş ova' karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 984).

I. 5. 3. İnadcıl coğrafi terimler

جُغُرْدَان **çugurdan:** Sel yarığı, uçurum (DLT 2014: 629).

Sözcük, Türk lehçelerinde 'çukur' anlamında olup fonetik farklılıklarla Karahanlı (Ünlü II, 2012: 182), Çağatay (Ünlü IV, 2013: 262) ve Türkiye Türkçesinde (TS 2009: 454) *çukur*, Eski Kıpçakça *çugur* / *çukır* / *çukur* / *şukur* (Toparlı vd., 2014: 53, 254),

Kırgızca *çukur* / *çunkur* (KTS 2010: 1339) ve Özbekçe *çuqur* (ÖDİL II, 1981: 383), Azerice *çuhur*, Türkmençe *çukur*, Yeni Uygurca *çonkor*, Kırım Tatarca *çokor*, Başkurtça *sokor*, Kazakça *şunqır* (Gülensoy, 2007: 257) şeklinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Söz konusu diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, DLT'de bir kez geçen *çugurdan* sözcüğü için 'su tarafından altı kazınmış nehir kıyısı' karşılığını vermiş ve sözcüğün Türkçe olmayabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, sözcüğün sonundaki {-dan} ekinin, Farsça isim yapan {-dān} olabileceği ve sözcüğün, *çukur* sözcüğünün bozulmuş şekliyle {-dān} ekinin birleşmesinden oluştuğu görüşündedir (Clauson, 1972: 411).

قرغان **kazgan:** Çöküntü, çatlak ve yarıklar bulunan arazi, çukur (DLT 2014: 696).

Orta Türkçeden beri yaygın olarak kullanılmaya başlayan sözcük hemen hemen bütün Türk lehçelerinde küçük fonetik farklılıklarla 'kazan, büyük tencere' anlamlarında yaşamaktadır: Karahanlı (Ünlü II, 2012: 404), Harezmi (Ünlü III, 2012: 302) ve Kıpçak Türkçesinde (Toparlı vd., 2014: 135) *kazan* / *kazgan*; Çağatayca *kazan* / *kazgan* / *gazan* (Ünlü IV, 2013: 601-602, 388); Eski Anadolu Türkçesinde *kazgan* (Dilçin, 1983: 132), Kırgız (KTS 2010: 592) ve Türkiye Türkçesinde (TS 2009: 1121) *kazan*, Özbekçe *qāzān*. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğün *kaz-* 'kazmak' kökünden geldiğini belirtmiş ve yalnız Kâşgarlı Mahmud'un ve Senglah'ın etimolojik anlamını verdiklerini bildirmiştir (Clauson, 1972: 682). Hasan Eren, Orta Türkçede *kazgan* şeklinde kullanılan sözcüğün Kâşgarlı Mahmud'a göre, *kazgan* 'sel sularının yardığı yer', *kazgan yer* de 'içinde yarlar, bataklıklar, çatlaklıklar bulunan yer' anlamına geldiğini belirtmiştir. Bundan yola çıkarak sözcüğün daha sonra 'kazan' anlamını kazandığını ve Eski Kıpçakçada da *kazgan* 'bakır yemek pişirme kabı veya kazan' olarak kullanıldığını açıklamıştır (Eren, 1999: 223). Sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında *kazan* 'su çevrisi, kuyu' şeklinde kullanılmaktadır (DS IV, 2711).

كِرَم

kerem: Yukarı ve aşağı Çin lehçesinde yer altındaki izbe yer (DLT 2014: 704).

Clauson, sözcüğün sadece bir kez kullanımına rastlandığını belirterek yukarı ve aşağı Çin dilinde (Çin ve Türkistan) 'bir yeraltı su kanalı' anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca, sözcüğün kesinlikle yabancı olduğunu, belki de Toharca olabileceğini dile getirmiştir (Clauson, 1972: 745).⁶ Ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

اَنكُر

ünür: Mağara (DLT 2014: 933).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılan sözcük fonetik farklılıklarla Eski Uygur Türkçesinde *üngür* / *ünkür* 'mağara' (Caferoğlu, 2015: 272), Karahanlı (Ünlü I, 2012: 903) ve Harezmi Türkçesinde *ünür* 'in, mağara' (Ünlü III, 2012: 640), Çağatay Türkçesinde *ünür* / *eñür* 'büyük mağara' (Ünlü IV, 2013: 339, 1198) şeklinde geçmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinden Tıvaca *ünğür* 'in' (Tenişev, 1968: 450), Kırgızca *ünkür* 'mağara, in' (KTS 2010: 1278), Özbekçe *üngür* 'mağara, in' (ÖDİL II, 1981: 276), Kazakça *ünğir* 'in, mağara' (QTTS, 2008: 872), Hakasça *üngür* 'vadi, ova, mağara, çukur', Yeni Uygurca *üngür* 'mağara, girinti, barınak' (Murzayev, 1984: 577) şeklinde varlığını sürdürmektedir. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, 'mağara' anlamındaki *ünür* sözcüğünün *ün-* 'bir delik açmak, kazmak' fiilinden türediğini belirtmektedir (Clauson, 1972: 188).

يَار

yār: Yar, uçurum, sel sularının açtığı yarı (DLT 2014: 952).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılan sözcük, Karahanlı (Ünlü I, 2012: 948), Eski Kıpçak (Toparlı vd., 2014: 311), Çağatay (Ünlü IV, 2013: 1231) ve Eski Anadolu Türkçesinde *yar* şeklinde olup 'yar, uçurum, suyun açtığı uçurum' anlamlarında geçmektedir (Dilçin, 1983: 235). Çağdaş Türk lehçelerinde fonetik farklılıklarla şu şekilde kullanılmaktadır: Türkiye Türkçesinde *yar* 'uçurum' (TS 2009: 2131), Kırgızca *car* 'yar, uçurum' (KTS 2010: 424), Özbekçe *car* 'yar, uçurum' (ÖDİL I, 1981: 273),

⁶ Sözcük Yeni Uygurca karim şeklinde olup " anlamında kayıtlıdır ().

Tıvaca *erik* 'kıyı, kenar, sahil' (Tenişev, 1968: 618), Altayca *yar / çar* 'kıyı, uçurum', Azerice *yargan* 'uçurum, dar ve derin vadi, vadi', Başkurtça *yar* 'kıyı', Karakalpakça *car* 'uçurum, dik kıyı', Nogayca *yar* 'dik yar', Tatarca *yar* 'kıyı, ruçurum' (Molčanova, 1979: 36-37), Türkmence *yār* 'yar, uçurum', Yakutça *sīr* (< **yīr*) 'yar, uçurum' (Gülensoy, 2007: 1068).

Gülensoy, sözcüğün **yā-* 'yarmak, yirilmek, açılmak' köküne {+*r*} ekinin getirilmesiyle oluştuğu görüşündedir: *yār* (< **yā* 'göl, bataklık' +*r*) (Gülensoy, 2007: 1068).

I. 5. 4. Toprak tipiyle ilgili coğrafi terimler

اَشُو **aşu**: Aşı toprağı (DLT 2014: 561).

DLT'deki *aşu* sözcüğü ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında *aşu* 'boya yapılan kırmızı toprak' (DS I, 1993: 363) şeklinde rastlanmaktadır.

DLT'de *aşu* kelimesi için aşı toprağı anlamı yanında kırmızı çamur anlamı da verilmiştir (DLT 2014: 43). Tietze, *aşu* kelimesinin Anadolu Türkçesi ağızlarında 'boya yapılan kırmızı toprak' anlamında kullanıldığına değinmiştir (Tietze I, 2002: 219). Clauson, Osmanlıcada 'kırmızı toprak boyası' anlamında olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972: 256).

قَم **kum**: Kum (DLT 2014: 746).

Sözcük, Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinlerinde *kum* 'kum, kır, yaban' şeklinde geçmektedir. Çağdaş Türk lehçelerde küçük fonetik farklılıklarla aynı anlamda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır: Türkiye Türkçesi (TS 2009: 1252), Kırgızca (KTS 2010: 813) ve Tıvaca (Tenişev, 1968: 264) *kum*; Özbekçe *qum* (ÖDİL II, 1981: 619). Kumanca, Karaçay-Malkarca, Nogayca, Kazakça, Karakalpakça, Salarca, Altayca, Teleütçe, Şorca *kum*; Türkmence *gum* (Gülensoy, 2007: 567).

Sevortyan, sözcüğün bütün Türk dillerinde 'kum' anlamında olduğunu ve bunun yanı sıra Türkmence 'kara, toprak; toz, kir', Kumukça 'toz', Kırgızca 'kireç', Karaçay-

Malkarca 'sulu çamur' anlamlarında da kullanıldığını belirtmiştir (Sevortyan, 1997: 132:33).

Ligeti, Macarca *homok*'un Türkçe *kum* biçimiyle bağlı olduğunu dile getirmiş, ancak *kum*'un Macarca *homok*'un kökeni sayılamayacağını vurgulamıştır. Ayrıca, Türk dillerinde kullanılan *kumak* (> *kubak*) biçimlerinin Moğolcadan alıntı olduğunu belirtmiştir: Altayca, Teleütçe, Şorca, Kazakça *kumak*; Tıvaca, Kuğuca *kubak*; Yakutça *kumax* (< Moğolca *qumaki*) (Eren, 1999: 265).

 öyük: Bataklık kumu (DLT 2014: 794).

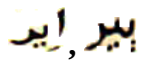
Sözcük, Karahanlıca *öyük* 'balçık, çamur' (Ünlü I, 2012: 625) / *üyük* 'Oğuzcada tepe gibi yerden yükselen şeyler' (DLT 2014: 937), Harezmiye *öyük balçık* 'yapışkan çamur, balçık' / *üyük* 'höyük, tepe gibi yüksek yer' (Ünlü III, 2012: 466, 441), Eski Kıpçakça *üyük* 'büyük tepe, höyük' (Toparlı vd., 2014: 299), Çağatayca *öyük* 'delik, mağara, içine değerli eşyaların gizlendiği mağara' (Ünlü IV, 2013: 882), EAT. *üyük* / *hüyük* '1. üst üste toprak yığılarak meydana gelmiş olan ve kazı ile içerisinden eski eserler çıkarılan yapma tepecik, 2. bostan korkuluğu, oyuk' (Dilçin, 1983: 225) şeklinde geçmektedir. Ele aldığımız çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *höyük* '1. tarih boyunca türlü nedenlerle yıkılan yerleşme bölgelerinde, yıkıntıların üst üste birikmesiyle oluşan ve çoğu kez içinde yapı kalıntılarının gömülü bulunduğu yayvan tepe, 2. toprak yığını, küçük tepe' (TS, 2009: 902).

Clauson, *öyük* sözcüğüne 'bataklık kumu' karşılığını vermiş ve sözcüğün *öyük*- '(ayak kuma) gömülmek' fiilinden türediğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 271). Eren, sözcüğün *öy*- köküne {-k} ekinin getirilmesiyle *öyük* şeklinde olup 'toprak yığını, yapma tepe' anlamında kullanıldığını ve çağdaş Türk lehçelerinde *öy*- 'yığmak' biçiminde geçtiğini belirtmiştir (Eren, 1999:81).

Molçanova, sözcüğün Altayca *oyık*, *oyuk* 'havza, dağın tepesindeki girinti, çukur' şeklinde olup yer, dağ, geçit, zirve adlarında geçtiğini söylemektedir ve aşağıdaki örnekleri vermektedir: 1. Oyık-Çalgır. 1. Abıl-Oyık, 1. Ayrı-Oyık (Molçanova, 1979: 80).

I. 6. Oykonimik (orunadcıl) terimler

Coğrafyadaki yerleşim birimlerinin türlerini bildiren terimlerdir. Toplamda 12 oykonimik (orunadcıl) terim bulunmaktadır.

 ir, yêr / yer: Yer (DLT 2014: 666, 967).

Sözcük, Eski Türkçe Dönemi'nden beri küçük fonetik farklılıklarla aynı anlamda bütün Türk dillerinde şu şekilde kullanılmaktadır: Eski Türkçe (User, 2010: 226) ve Orta Türkçe metinlerinde *yer / yir*, Tıvaca *çer* (Tenişev, 1968: 528), Kırgızca *cer* (KTS 2010: 453), Özbekçe (ÖDİL I, 1981: 248), Türkiye Türkçesi (TS 2009: 50-53), Türkmence, Azerice Başkurtça ve Nogayca, *yer*, Kazakça, Karakalpakça *jer*, Tatarca *j'ir*, Altayca *d'er*, Hakasça *çir*, Yakutça *sir* (Molçanova, 1979: 38-39).

Tüncer Gülensoy, sözcüğün anlamlarını şu şekilde vermiştir: '1. bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân, 2. gezinilen, ayakla basılan taban, 3. yer, küre, dünya, 4. bulunulan, yaşanılan, oturulan şehir, kasaba, mahalle, 5. durum, konum, vaziyet, 6. ülke, bölge, 7. görev, makam, 8. önem, 9. herhangi bir şeye, bir işe ayrılmış bölüm veya alan, 10. iz, 11. üzerine yapı kurulmaya veya ekime elverişli toprak parçası, arazi, arsa, 12. toprak, 13. bir olayın geçtiği veya geçeceği bölüm, alan, mahal, 14. otel, motel vb. dekalınacak oda, 15. sinema ve tiyatrodan veya taşıtlarda oturulacak koltuk, sandalye, 16. (mec.) durum' (Gülensoy, 2007: 1124).

 kerik: Yayla (DLT 2014: 704).

Sözcüğün kullanımına sadece DLT'de rastlanmaktadır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk Lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır. Kâşgarlı Mahmud, sözcük için *aydım anar se:wük, bizni tapa nêlük, keçtiñ yazı ke:rik, kırla:r ediz be:đük* 'Ona 'ey sevgilim' dedim. Engin çölleri ve yüce dağları nasıl aşıp da bize gelebildin?' örneğini vermiştir (DLT 2014: 45).

kışlak: Kışlak, kışlık yer (DLT 2014: 716).

Sözcük, ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde küçük fonetik farkla aynı anlamda geçmektedir: Eski Uygurca *kışlag* ‘kışlık konut’ (Caferoğlu, 2015: 55), Karahanlıca *kışlag* ‘kışlak’ (Ünlü I, 2012: 423), Harezmiye *kışlag* / *kışlak* ‘kış geçirilecek yer, kışlak’ (Ünlü III, 2012: 321), Kıpçakça *kışlak* / *kışlav* ‘kışlak, kışın barınılan yer’ (Toparlı vd., 2014: 146), Çağatayca *kışlak* ‘kışın barınılan yer, kışlak’, Eski Anadolu Türkçesi *kışlag* / *kışlak* ‘kışın barınılan yer’ (Dilçin, 1983: 138), Türkiye Türkçesi *kışlak* ‘1. kışın barınılan yer, 2. kışın orduların, göçebe oymakların hayvanlarıyla birlikte yayladan inip konakladığı yer’ (TS 2009: 1169), Kırgızca *kıştoo* ‘kışlık’ / *kıştak* ‘köy’ (KTS 2010: 883), Özbekçe *qışlâq* ‘kışlak’ (ÖDİL I, 1981: 589), Tıvaca *kıştag* ‘kışlak’ (Tenişev, 1968: 280).

Clauson, sözcüğün *kışla-* ‘kışı geçirmek’ fiilinden türediğini belirtmektedir (Clauson, 1972: 672). Murzayev, sözcüğe ‘kışlık, kışın barınılan yer, köy’ karşılığını vermiş ve Ukrayince *kişlo* ‘konut; yuva’, Rumence *kışle* ‘kışlık’, Bulgarcanın ağızlarında *krışla* / *kışla* ‘bahçedeki tarla; dağlı sonbahar otlığı; ahır’ coğrafi terimlerinin Türkçeden alıntı olduğunu belirtmiştir (Murzayev, 1984: 276). Sözcük diğer çağdaş Türk lehçelerinde şu şekilde kullanılmaktadır: Azerice *gışlak* ‘kışlık; *kışlık* otlak’, Başkurtça *kışlak* / *kışlau* ‘kışlık; köy’, Kazakça *kıstau* ‘kışlak’, Karakalpakça *kıslak* ‘köy’ / *kıslatıu* / *kıslau* ‘kışlık, kışlık otlak’, Tatarca *kışlak* ‘köy’, Türkmence *gışlag* ‘kışlık’, Hakasça *hıstag* ‘kışlık, Yakutça *kıstık* ‘kışlık’ (Molčanova, 1979: 76-77).

kurkag: Çöl, suyu ve otu bulunmayan çöl (DLT 2014: 748).

Sözcüğü Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *karkag*, Clauson, Ercilasun-Akkoyunlu *kurka:g*, Dankoff-Kelly *kırka:g* şeklinde okumuştur. Ercilasun-Akkoyunlu, sözcüğün birçok lehçede *kurgak* / *kurak* vb. biçimlerin olduğunu belirterek Eski Türkçedeki karşılığının *kurkag* değil *kurgak* olması gerektiğini, bir yazım hatasının olduğunu dile getirmektedir (DLT 2014: 203).

Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *kurgag* / *kurak* 'kara, toprak' (Caferoğlu, 2015: 187), Karahanlı (DLT 2014: 748) ve Harezmi Türkçesinde (Ünlü III, 2012: 355) *kurgak* 'kurak, kuru', Kıpçak Türkçesinde *kurgak* / *kurak* 'kurak, kuraklık' (Toparlı vd., 2014: 163), Çağatay Türkçesinde *kurak* 'yağmursuz yer, kuru yer' (Ünlü IV, 2013: 670), Türkiye Türkçesinde *kurak* 'yağışsız, çorak (toprak)' (TS 2009: 1256), Kırgızca *kurgak* 'suyu bulunmayan çöl, kurak' (KTS 2010: 819), Özbekçe *qurğâq* 'kuru yer, kurak' (ÖDİL II, 1981: 626), Tıvaca *kurgag* 'kuru, solmuş; kurutulmuş' (Tenişev, 1968: 265) şeklinde geçmektedir.

Clauson, *kurgak* (*kurga:k*) sözcüğüne 'kurak arazi, kuraklık' karşılığını vermiş ve sözcüğün *kurga:-* 'kurumak' fiilinden türediğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 653).

Tüncer Gülensoy, sözcüğü '*kurak* < *qurğak* < *kuri-ğ+(a)k*' biçiminde açıklamış ve sözcüğe '1. yağışsız (hava, mevsim, yıl). 2. nem tutmayan, çabuk kuruyuveren, çorak (toprak)' karşılığını vermiştir. Ayrıca, sözcüğün Azerice *gurag*; Türkmence *gurak*; Kazakça, Uygurca *qurğak*; Kırım Tatarca *korı*; Başkurtça *koro* şeklinde yaşadığını belirtmiştir (Gülensoy, 2007: 570).

سائي **sāy**: Taşlık yer (DLT 2014: 811).

Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *say* 'kır, çöl, taşlık, bozkır' (Caferoğlu, 2015: 199) olarak geçer. Karahanlı (Ünlü I, 2012: 664) ve Harezmi (Ünlü III, 2012: 506) *say* 'taşlık yer' anlamında geçer. Çağatayca *say* 'çay, nehir, ırmak' (Ünlü IV, 2013: 956) anlamlarında; Eski Anadolu Türkçesinde ise *say* '1. cilalı, parlak, 2. dibi yere gömülü kaygan kaya' (Dilçin, 1983: 182) anlamlarında yer almaktadır.

Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinlerinde geçen sözcük, çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *say* 'düz, ince, yassı taş' (Akalin vb., 2009: 1713), Kırgızca *say* 'nehir yatağı, taşlık yer' (KTS 2010: 1061), Özbekçe *sāy* 'vadi, su yolu' (ÖDİL II, 1981: 65), Tıvaca *sayır* 'çakıl; taşlı kuru nehir yatağı' (Tenişev, 1968: 368), Yeni Uygurca *say* 'nehir yatağı; taşlı çöl', Azerice *say* 'dere ve nehrin sığ yeri' Altayca *say* 'çakıl, sığ', Hakasça *say/zay* 'sığ, çakıl, kuru nehir yatağı, girinti, dere', Yakutça *çay* 'göl veya nehrin düz kıyısı, kaba kum, çakıl', Kumukça, Nogayca *say* 'dere, oyuk; küçük (taş), yüzeysel', Başkurtça *huy* 'küçük (taş), yüzeysel', Tatarca *say* 'küçük (taş),

yüzeysel, sığ' (Murzayev, 1984: 491-92), Kazakça *say* 'vadi, küçük bir nehir veya kuru yatak' (Molčanova, 1979: 85) şeklinde varlığını sürdürmektedir.

Clauson, *sa:y* sözcüğü için 'taşlık alan; taşlı çöl' karşılığını vermiş ve sözcüğün çağdaş Türk lehçelerinde 'kuru ve taşlı nehir yatağı; kesik kesik akışı olan nehir veya akarsu; nehrin veya denizin sığ yeri' anlamlarında olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972: 858).

تَبْلُوقْ **tapluk:** Yerdeki yarıklar (DLT 2014: 855).

Sözcüğü Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin, Ercilasun-Akkoyunlu *tapluk*, Clauson *tabluk*, Dankoff-Kelly *topluk* şeklinde vermektedir. Ercilasun, DLT yazma 507'deki *tap* 'yaradan veya dayaktan deride kalan iz' sözcüğünün çağdaş Türk lehçelerinden Yeni Uygurca *tap* '1. iz, sapan izi, 2. (mecazi) buruşuk', Kazakça *tap* 'bir nesnenin başka bir nesnede bıraktığı iz, leke', Kazan Tatarca *tap* 'leke, benek' örneklerini vermektedir (DLT 2014: 204). Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, sözcüğün sadece bir kez DLT'de kullanıldığını belirtmiş ve sözcüğün telaffuzunda hata olabileceğini dile getirmiştir (Clauson, 1972: 439).

تَتْرِيَر **tatır (yir):** Kırak (yer) (DLT 2014: 862).

Sözcük, Kırgızca *takır* '1. çıplak, bitkisiz, otsuz, 2. çıplak arazi, ot bitmeyen balçıklı toprak' (Yudahin II, 1998: 699), Özbekçe *taqir* 'düz, çıplak, bitkisiz' (ÖDİL II, 1981: 146) şeklinde kullanılmaktadır. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Sözcük, Hakaşça *hahır*, Karaçay-Malkarca *tıkır*, Altayca *tak* 'çıplak' Moğolca *hahir* 'sert, yalın' biçiminde yer almaktadır (Murzayev, 1984: 540-41).

Clauson, *tatır* sözcüğünün çağdaş Türk lehçelerinden Kazak Türkçesinde 'düz alan; tuzla' anlamında kullanıldığını belirtmiştir. DLT'deki kullanımı için 'sert ve düz karşılığını vermiş ve sözcüğün Orta Asya'daki herhangi düz, sert, çorak, killi ve kumlu balçıkları belirtmek için kullanıldığını ileri sürmektedir (Murzayev, 1984: 540-41).

تېز tepiz: Çorak yer, çorak sazlık (DLT 2014: 869).

DLT’de *tepiz* sözcüğünün '1. çorak yer, 2. kıskanç (adam)' anlamları yer almaktadır. Kâşgarlı Mahmud’a göre 'kıskanç' anlamındaki *tepiz* sözcüğü 'çorak yer' anlamındaki *teviz*’den alınmıştır (DLT 2014: 7).

Eski Türkçeden başlan kullanılan sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *tebiz* / *tepiz* 'kurak yer, otlakiye, çimenlik' (Caferoğlu, 2015: 230, 234), Karahanlı Türkçesinde *tepiz* '1. çorak yer, çorak sazlık, 2. kıskanma, çekememe' (Ünlü I, 2012: 785; DLT 2014: 869) / *tepüz* 'çorak toprak, verimsiz toprak' (Ünlü II, 2012: 737), Harezmi Türkçesinde *tepüz* 'çorak toprak' (Ünlü III, 2013: 584), Eski Kıpçak Türkçesinde *tebiz* 'tuzlu' (Toparlı vd., 2014: 267) şeklinde geçmektedir. Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

تيز tiz: Yüksek olan yer (DLT 2014: 885).

DLT’de *tiz* sözcüğü '1. yüksek olan yer, 2. Kâşgar’da yazlık bir yer' anlamlarında kullanılmaktadır. Kâşgarlı Mahmud, Kâşgar’daki yazlıkların yüksekliğinden dolayı *tiz* dendiğini belirtmiş ve yazlığın adı olan *Yetzen Ti.z* 'Yüce Tepe?' örneğini vermiştir. Ayrıca, yazar *tiz* sözcüğünü Farsların Türklerden aldığını belirtmiştir (DLT 2014: 398). Ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Clauson, ise sözcüğün kesinlikle Farsçadaki *diz* / *diy* 'kale' sözcüğünden alıntı olduğunu düşünmektedir (Clauson, 1972: 570).

تۇرغ turug / turıg / turag: Sığınak; dağlardaki korunaklı yer (DLT 2014: 901-02).

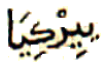
DLT’de geçen *turug* / *turıg* / *turag* sözcüğünün *tur-* fiilinden türediği açıktır. Eski çağlardan başlayarak kullanılan sözcük fonetik farklılıklarla tarihî dönem metinleri ve çağdaş Türk lehçelerinde 'durak, sığınak, kalınacak yer' anlamlarında yer almaktadır. Eski Uygur Türkçesinde *turug* 'durak, otlak, sığınak, melce' (Caferoğlu, 2015: 254), Karahanlı Türkçesinde *turgu* 1. 'ikamet yeri, kalınacak yer, 2. menzil, misafir ağırlama yeri' (Ünlü I, 2012: 831), Harezmi Türkçesinde *turag* 'inilecek yer, durak' (Ünlü III, 2012: 606), Çağatay Türkçesinde *durak* 'binek yeri, durak' (Ünlü IV, 2013: 308), Eski

Anadolu Türkçesinde *turak* / *durak* 'yerleşilen yer, yurt' (Dilçin, 1983: 213, 61), Türkiye Türkçesinde *durak* 'genel taşıtların durabileceği yer' (TS 2009: 576), Kırgızca *turak* 'ikamet yeri, durak, konulan yer' (Yudahin II, 1998: 761), Tıvaca *turug* 'kaya uçurum' (Tenişev, 1968: 425), Altayca *turlu*, Hakasça *turlag* 'durak, konut, kamp, barınak', Yakutça *turuk* 'dayanak; sarp kaya', Başkurtça *torak* 'durak, kamp' / *torlak* 'kamp', Tatarca *torak* 'konut, ev' (Murzayev, 1984: 566-68).

 yaylag: Yayla, yazlık (DLT 2014: 962).

Eski Türkçeden beri kullanılan sözcük fonetik farklılıklarla tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde 'yayla, yazlık' anlamlarında yer almaktadır: Eski Uygur (User, 2010: 225), Karahanlı (DLT 2014: 962) ve Harezmi Türkçesinde *yaylag* (Ünlü III, 2012: 674), Eski Kıpçak Türkçesinde *yaylak* / *yaylav* (Toparlı vd., 2014: 316), Çağatay (Ünlü IV, 2013: 1244) ve Eski Anadolu Türkçesinde *yaylak* (Dilçin, 1983: 240), Türkiye Türkçesinde *yayla* (TS 2009: 2152), Kırgızca *çayloo* (KTS 2010: 389), Özbekçe *yaylâv* (ÖDİL II, 1981: 476), Tıvaca *çaylag* (Tenişev, 1968: 511), Azerice ve Başkurtça *yayla*, Kazakça *yaylav*, Nogayca *yaylav*, Tatarca *ceylev*, Hakasça *çaylag* (Molçanova, 1979: 35); Türkmence *yayla*, Yeni Uygurca *yaylak*, Altayca *yaylaū* (Gülensoy, 2007: 1098).

Sevortyan, (I) *yayla* sözcüğü için 1. göçebelerin yazın durma yeri, yazlık kamp, yazlama, yazın hayvanların otlama yerinde bulunma, 2. yazlık göçebe otlak; mera; yazın dağlardaki otlak; yazlık otlak, 3. yazın yaşanılan dağ platosu, 4. yazın göçülen dağlar, step, plato; şehir dışındaki ev, yazlık ev, 5. kulübe, keçe çadırı, yazlık çadır, yazlık mutfak; (II) *yaylık* '1. yazlık, yazlık otlak, 2. yazın bulunan yer, saray' karşılıklarını vermiş ve kökenini şöyle açıklamıştır: *ya:y+la* (yazı geçirmek) + *g* > *yaylag* (Sevortyan, 1989: 78-79). Eren ise sözcüğün kökenini *yayla*- < 'yazı geçirmek' + *g*, -*k* şeklinde vermektedir (Eren, 1999: 446).

 yirkiye: Küçük yer (DLT 2014: 978).

Sözcüğün kullanımına sadece DLT'de rastlanmaktadır. Kâşgarlı Mahmud, sözcüğün *yir* 'yer' köküne {-kiye} küçültme ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtmiş ve *erkiye* 'adamcık', *yirkiye* 'küçük yer' örneğini vermiştir. Ayrıca, bu küçültme ekinin

kalın, gayın'lı veya kaf'li kelimelerde {-kıya}, kef'li, ince ve imaleli kelimelerde ise {-kiye} şeklinde olduğuna da değinmiştir (DLT 2014: 418). Ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Bölüm Sonucu:

Tezde kullanılan DLT'de geçen 117 coğrafi terimden 2'si (*atız, ekin*) agroonimik (bağadcıl), 1'i (*tüpiçil*) anemonimik, 6'sı (*adriş, çığır, ertik, eşkin, yanrak, yi ~ yigi*) dromonimik, 38'i (*alış, argu, arık, balçık, balık, batığ, çulıman, egrim, ergöz (suw), kadag, kak, katçak, katlış, kaynar, kelkin, kelñiz, kewli, kıdıg, kôm, kôl / kôl, kôlüñ / kôlüñ, mınar, ögüz, õz, özüük, sondırı, suw / sũw, suwlag, tadgun, tamga, tarım, teniz, terñük, ternek, yaña, yoguç / yogũç, yul / yũl, yulak*) hidronimik, 57'si (*alın, art, aşak, baku, balçık, baş, beldir, boynak, bulun, burun, büktir, çalañ (yir), çat, çaxşak, eyegü, kadrak, kâş, kaya, keçig / keçiş, keriş, kır, kôl, korum, kötki, kuy, kuz, ogrug / owrug, oprı, opuz, otrug, õy, ödü, özi, saka, sekrik, señir, sıgra, sırt, tãg / tag, talkıg, tarmut, tãş, tepe / töpü, tezginç, yalım kaya, aglak, alañ, yazak, yazı, çugurdan, kazgan, kerem, ünñür, yâr, aşu, kum, öyük*) oronimik ve 12'si (*ir / yer, kerik, kışlag, kurkag, sãy, tapluk, tatır (yir), tepiz, tiz, turug / turıg / turag, yaylag, yirkiye*) oykonimiktir. Bu durum özellikle hidronimik ve oronimik terimlerin coğrafi terimler içerisinde önemli yer tuttuğunu göstermektedir.

Tezde ele aldığımız toplam 57 oronimik (dağadcıl) terimden 45'i (*alın, art, aşak, baku, balçık, baş, beldir, boynak, bulun, burun, büktir, çalañ (yir), çat, çaxşak, eyegü, kadrak, kâş, kaya, keçig / keçiş, keriş, kır, kôl, korum, kötki, kuy, kuz, ogrug / owrug, oprı, opuz, otrug, õy, ödü, özi, saka, sekrik, señir, sıgra, sırt, tãg / tag, talkıg, tarmut, tãş, tepe / töpü, tezginç, yalım kaya*) dağla ilgili coğrafi terimler, 4'ü (*aglak, alañ, yazak, yazı*) düzlükle ilgili coğrafi terimler, 5'i (*çugurdan, kazgan, kerem, ünñür, yâr*) inadcıl coğrafi terimler ve 3'ü (*aşu, kum, öyük*) de toprak tipiyle ilgili coğrafi terimler olmak üzere 4 başlık altında toplanmıştır. Dağla ilgili coğrafi terimlerin oronimik terimler içinde büyük yer tuttuğu açıktır.

II. BÖLÜM: SES BİLGİSİ

II.1. Genel Türkçenin Ünlü Düzeni

Genel Türkçenin ünlü düzeni hakkındaki sorun bugüne kadar türkologlar arasında tartışmalı olarak kalmıştır. Bazı türkologlar Türkçede sekiz ünlü foneminin var olduğunu kabul eder. Bunlardan M. Erdal, Eski Uygurcada sekiz (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) ünlünün olduğunu belirtmiştir. O. Pritsak, yedi orantılı ünlü (a, u, o, e, i, ü, ö) ve bir tane de izole edilmiş ünlü (è) olmak üzere sekiz ünlü tespit etmiş (Eraslan, 2012: 63-64). W. W. Radloff ise Teleüt şivesinin ünlülerine dayanarak, ortak Türkçede aşağıdaki sekiz ünlünün var olduğu hakkında tahminde bulunmuştur: a, e, ı, i, o, ö, u, ü. Sonradan, esas itibarıyla, Azeri Türkçesinin etkisi altında kalarak, o bu rakamı dokuza kadar büyötmüştür: a, e, è, ı, i, o, ö, u ve ü (Şçerbak, 1970: 27). M. Räsänen, A. von Gabain, T. Tekin ve K. Grönbech Türkçede dokuz ünlünün olduğunu belirtmişlerdir: a, e, è, ı, i, o, ö, u ve ü (Eraslan, 2012: 63-64). Bu ünlülerden en tartışmalı olanı ise Türkçede kapalı /è/ ünlüsünün olup olmadığı konusudur. Çağdaş Türk lehçelerinden kapalı /è/ ünlüsünü en iyi yansıtan ve devam ettiren Azeri Türkçesidir. Tartışmalı olan kapalı /è/ ünlüsü bir tarafa bırakılacak olursa Ana Türkçede 8 kısa (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) ünlüleri ile birlikte uzun (ā, ē, ī, ì, ō, ō, ū, ū) ünlüleri de vardır. Ana Türkçedeki bu uzun ünlüler kendilerini düzenli bir şekilde ancak Yakut, Türkmen ve Halaççada korumuş, diğer Türk dil ve lehçelerinde genel olarak kısalmış ve kısa ünlülerle karışmışlardır (Tekin, 1975: 38).

Tezimizde ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki coğrafi terimlerde dokuz ünlü düzeni (a, e, è, ı, i, o, ö, u ve ü) görölmektedir: *batıg, yazak, büktir, özek, yér, arku, boynak*.

Genel Türkçede ünlüler kapalı /è/ hariç, ağız boşluğunda çıktığı yere göre kalın (a, ı, o, u) ve ince (e, i, ü, ö) ünlüler; çene açıklığına göre geniş (a, e, o, ö) ve dar (ı, i, u, ü) ünlüler; dudak durumuna göre düz (a, e, ı, i) ve yuvarlak (o, ö, u, ü) ünlüler olmak üzere üç bölüme ayrılır (Ergin, 2013: 43).

II.1.1. Ünlülerde Ses Değişmeleri:

II.1.1.1. Ünlülerde Genişleme

Ünlülerin oluşumu sırasında ağız boşluğunun çok açılması olayıdır. Bu olayda *ı, i, u, ü* dar ünlüleri, çeşitli nedenlerle boğumlanma özellikleri bakımından geniş sıradan olan karşılıklarına (*i > e, ı > a, ü > ö, u > o*) dönüşür (Ergin, 2013: 41).

ı > a değişmesi

Düz-dar /ı/ ünlüsünün genişleyerek /a/'ya dönüşmesi olayıdır. Bu değişiklik Eski Türkçe döneminden itibaren düzensiz olarak görülmektedir: *ayığ > ayag* 'kötü, fena', *tapığ > tapag* 'hizmet', *tınlığ > tınlag* 'canlı' (Eraslan, 2012: 80).

Bu değişiklik ile ilgili olarak *ağlağ, batığ, kıdıg* coğrafi terimleri tespit ettik:

aglık > ağlağ: EUyg. *aglık* 'boş ve ıssız yer' > Kar., Har. *ağlağ* 'boş, ıssız, çorak';

batığ > batağ: Kar., Har. *batığ* 'bataklık, kumlu çamur' > EAT., TTr. *batağ* 'bataklık';

kıdıg > kıya: EUyg., Kar. *kıdıg* 'kıyı, kenar'; Har. *kıyığ* 'kıyı, deniz kenarı'; Çağ., EAT., TTr., *kıyı* 'kenar, uç' > Kır. *kıya* 'yamaç, bayır' / Özb. *qıya* 'yamaç; aklan; eğimli'.

i > e değişmesi

Düz-dar /i/ ünlüsünün genişleyerek /e/'ye dönüşmesi Eski Türkçeden beri düzensiz olarak yer almaktadır: *simek > semek* 'orman' (Eraslan, 2012: 80). Bu değişiklik Başkurtça, Tatarca ve diğer Türk lehçelerinde nadiren de olsa aynı sözcüklerde görülmektedir: Tat. *eç-*, Baş., Hak. *es-*, Çuv. *ěs-*, Kaz. *eş-* 'iç-' (Tenişev, 1984: 138). Türkçede kelime başında ve ilk hecedeki *i > e* ve *e > i* değişikliği Eski Türkçeden beri karışık bir şekilde gelişmiştir. Bu iki değişiklikten /i/'lerin /e/ olması olayı daha aslidir (Ergin, 2013: 79).

Bu değişiklik ile ilgili olarak *sigrik* coğrafi terimi tespit ettik:

sigrik > sekrik: EUyg. *sigrik* 'atlama, sıçrama' > Kar. *sekrik* 'dağda bulunan ve atlanarak geçilen yer'.

ü > ö değişmesi

İlk heçedeki yuvarlak-dar /ü/ sesinin genişleyerek /ö/'ye dönüşmesidir: TTr. Ağ. *döş-* 'düşmek', Az. ağ. *örak* 'yürek' (Tenişev, 1984: 70).

Bu değişiklik ile ilgili olarak *büktir*, *özük* coğrafi terimleri tespit ettik:

büktir > *böktör*: Kar. *büktir* 'dağlardaki girinti çıkıntılar' > Kır. *böktör* 'dağ eteğindeki tepecik';

özük > *özök*: Kar. *özük* 'derelerin birleştiği yer' > Kır. *özök* 'bitkilerin kökü'.

II.1.1.2. Ünlülerde Darlaşma

a, *e*, *o*, *ö* geniş ünlülerinin *a* > *ı*, *o* > *u*, *e* > *i*, *ö* > *ü* biçimindeki daralma olayı, ünlü daralması olarak bilinir (Ergin, 2013: 41).

a > ı değişmesi

Tenişev, bu ses değişmesinin düzensiz olarak bazı Türk lehçelerinin ağızlarında görüldüğünü belirtmektedir: Az. Kuba ağ. *bayram* > *beyram* > *bıyram* 'bayram', Tkm. Ersari ağ. *aşa:q* > *ışa:q* 'aşağı' (Tenişev, 1984: 67). Şçerbak, /a/ sesinin yerine /ı/ sesinin gelmesi olayını ne birinci hece dışında ünlü yapısının yansımalarının, ne de doğrudan fonetik dizinin özellikleriyle açıklamak mümkün olduğunu dile getirmektedir (Şçerbak, 1970: 145).

Açıklanması zor olan bu değişiklik ile ilgili olarak *aşak*, *kaya*, *yazak* coğrafi terimleri tespit ettik:

aşak > *ajık*: Kar. *aşak* 'oğuzcada dağ eteği' > Tıv. *ajıg* 'geçit, dağ geçidi';

kaya > *kıya*: Kar., Kıp., Çağ., EAT. *kaya* 'kaya, kayalık' > Kır. *kıya* 'yamaç, sarp';

yazak > *cazık*: Kar. *yazak* 'Yağma ve Toxsı lehçesinde otlak' > Kır. *cazık* 'yazı, ova, düz yer' / Özb. *yâzıq* 'düz yer, yazı' / TTr. *yazı* 'düz yer, ova, kır'.

e ~ i nöbetleşmesi

Tenişev, e ~ i nöbetleşmesinin sadece Başkurt, Tatar, Çuvaş ve Yakut Türkçesine ait bir özellik olmadığını, tarihî Türk metinlerinde ve çağdaş Türk lehçelerinin birçok

ağzında görüldüğünü belirtmektedir: Özb., Tıv. *de-* ~ *di-* ‘de-’, Tat. *eç-* ~ *iç-* ‘iç-’, Baş. *es* ~ *is* ‘karın’, TTr. *yine* ~ *yene* ‘yine’ (Tenişev, 1984: 121-23, 139).

Bu değişiklik ile ilgili olarak *egrim* ~ *igrem*, *yer* ~ *yir* coğrafi terimleri tespit ettik: *egrim* > *iyrim* / *irim*: Kar. *egrim* ~ Çağ. *egrim* ~ *igrem* > Kır. *iyrim* ~ *irim* ‘eğrim’; *yer* ~ *yèr* > *yir*: Kökt., EUyg. *yer* ~ *yir* > Kar. *yer* ~ *yèr* > Har. *yer* ~ *yir* / Kıp., Çağ. *yer* EAT. *yer* ~ *yir* ‘yer’.

II.1.1.3. Ünlülerde Düzleşme

Bir dudak ünlüsünün dudak ünlüsü özelliğini yitirerek düz ünlü haline gelmesidir. Yani, *o*, *ö*, *u*, *ü* yuvarlak ünlülerinin *a*, *e*, *ı*, *i* düz ünlülerine dönüşmesidir (Ergin, 2013: 41).

u > a değişmesi

Son seste bulunan /u/ sesi genişlemiştir. Eski Türkçe ile yeni devreler arasında görülen bu değişiklik, ikinci veya umumiyetle sondaki açık hecelerin /u/, /ü/lerinin /a/, /e/ye çevrilmesi hadisesidir: *törü* ~ *töre*, *töpü* ~ *tepe* (Ergin, 2013: 82).

Bu değişiklik ile ilgili olarak sadece *arķu* coğrafi terimi tespit ettik:

arku > *arğa*: EUyg. *arķu* ‘dere, nehir’; Kar. *argu* ‘iki dağın arasında bulunan şey’ > Çağ. *arğa* ‘akar su; dere, çay’.

II.1.1.4. Ünlülerde Yuvarlaklaşma

Bazı kelimelerde bazı seslerin tesiri sonucunda düz ünlülerin (*a*, *e*, *ı*, *i*) yuvarlak (*a* > *o*, *e* > *ö*, *ı* > *u*, *i* > *ü*) sıraya geçmeleri olayıdır: *bilüp* ~ *bilip*, *bilevüz* ~ *bilebiz* (Ergin, 2013: 54).

a > o değişmesi

Yuvarlak /u/, /ü/ ünlülerinin etkisi sonucunda geniş /a/, /e/ seslerinin yuvarlaklaşma (*a* > *o*, *e* > *ö*) olayıdır: EUy. *toluy* ‘deniz’ (< *taluy*), Çağ. *oşuq-* ‘acele et-’ (< *aşuq-*), YUy. *oruq* ‘zayıf’ (< *aruq*) (Tenişev, 1984: 82).

Bu değişiklik ile ilgili olarak *boynak*, *ağlaķ* coğrafi terimleri tespit ettik:

boynak > moynok: Kar. *boynak* ‘dağdaki yüksek geçit’ > Kır. *moynok* ‘dağ boğazı, geçit’;

aglık > oglak: EUyg. *aglık* ‘boş ve ıssız yer’ ~ Kar., Har. *aglak* ‘boş, ıssız, çorak’ > Kıp. *oglak* ‘ıssız, تنها arazi, çöl, işlenmemiş arazi’.

a > ʌ değişmesi

Tenişev, /a/ sesinin yuvarlaklaşması konusunda, dudak ünsüzlerinin yanında Türk lehçelerinin çoğunda, yuvarlak ünlülerinin yanında ise Yeni Uygurcanın ağızlarında ve Özbekçenin Namangan şivesinde rastladığını, ayrıca, /q/, /g/, /x/ ünsüzlerinin etkisi sonucunda *a* > *ʌ* ses değişikliğinin Özbekçenin ağızlarında, Tatarcada, Başkurtçada, Türkiye Türkçesi ağızlarında ve Tobol ve İrtiş ağzının şivelerinde görüldüğünü belirtmiştir. Ancak örnek vermemiştir (Tenişev, 1984: 71).

Bu değişiklik ile ilgili olarak aşağıdaki coğrafi terimleri tespit ettik:

akın > ʌqın: Kar. *akın* ‘sel, yağmur suyu’ > Özb. *ʌqın* ‘durmadan akan su akışı’;

kak > kʌk: Kar. *kak* ‘çukurdaki su birikintisi’ > Özb. *kʌk* ‘susuz kurak yer’;

kaya > qʌya: Kar. *kaya* ‘dağın kayası’ > Özb. *qʌya* ‘kaya, dik dağ’;

tag > tʌğ: EUyg., Kar. *tag* > Özb. *tʌğ* ‘dağ’;

taş > tʌş: EUyg., Kar. *taş* ‘taş, kaya’ > Özb. *tʌş* ‘taş’.

e > ö değişmesi

/e/ sesinin yanında bulunan dudak sesleri etkisi sonucunda /ö/ sesine değişmesidir:

TTr. Ağ. *böşük* ‘beşik’, Az. *böyük* ‘büyük’ (Tenişev, 1984: 67).

Bu değişiklik ile ilgili olarak sadece özek coğrafi terimi tespit ettik:

özek > özök: EUyg. Kar. *özek* ‘küçük dere’ > Kır. *özök* ‘bitkilerin kökü’.

II.2. Genel Türkçenin Ünsüz Düzeni

Bilim adamları Türkçenin ses sistemi ile ilgili tartışmalı görüşlerini bildirmişlerdir. Tartışmalar başlıca, Ana Altayca kelime başı /p/'nin Türkçedeki karşılığı, Türkçede kelime başı /y/, /r ~ z/ ve /l ~ ş/ ünsüzlerinin asliliği gibi noktalarda toplanmaktadır. /z ve ş/'nin mi yoksa /r ve l/'nin mi asli olduğu üzerinde yoğunlaşan tartışmalarda Radloff, Gombocz, Németh, Benzing, Róna-Tas ve Eren gibi isimler rotasizmi; Ramstedt, Poppe, Tekin ve Doerfer gibi araştırmacılar ise zetasizmi savunmuşlardır (Eren, 1999: 78-88; Ersoy, 2013: 244).

Altayistiğin kurucusu olan G. J. Ramstedt, Ana Altayca kelime başı /p/'ye giden Moğol /h/, Mançı /f/, Nanay /p/, Even (Asıl Tunguz) /h/, Even /h/, Türkçe /Ø/ uygunluğundan ilk defa bahseden kişidir. Ana Altaycada kelime başında bulunan /p/ ünsüzünün $p > f > h > \emptyset$ gelişmesiyle tarih içerisinde kaybolmuştur (Tenişev, 1997). Altayca kelime başı /p/ sesinin Türkçedeki durumu ilk olarak M. Räsänen tarafından araştırılmıştır. Azeri, Özbek, Yeni Uygur Türkçelerinde ve Türkiye, Türkmen, Karakalpak Türkçelerinin ağızlarında aslî kelime başı /p/'nin kalıntısı olduğunu gösteren aslî /h/'yi verir: Osm., Çağ., D.Tür. *hür-* 'üfleme', Az. *haçar* 'anahtar', YUyg. *hāra* 'arı' (Barutçu, 1989: 2-5). Kelime başı /h/ çoğu Türk dilinde kaybolurken Halaççada korunmuştur.

Ana Altayca kelime başı /d/, /c/, /n/, /y/'den gelişen Türkçe kelime başı /y/ ünsüzü üzerinde de tartışmalar mevcuttur. Altay dilleri teorisini kabul etmeyen Şçerbak Ana Türkçe için, Türkçe kelime başı /y/'yi palatal bir *d* değerinde /*δ/ ile kurmuştur (Şçerbak, 1970: 158-159). Doerfer, Türkçenin dönemlerini şu şekilde açıklamıştır: Ana Türkçe /d-/ (6. yüzyıldan önce) > /c-/ (en azından 6. yüzyıldan beri) > ET., OT. /y-/ (Ölmez, 1991: 168). Eski Türkçede kelime başı /y-/ günümüz Türk lehçelerinde /c-/ , /ç-/ , /j-/ , /y-/ , /s-/ ve /ø/ gibi şekillerde görülür: Kırgızca /c-/ , Tuvaca, Hakasçada ve Şorca /ç-/ , Kazakçada, Karakalpakça, Nogayca ve Tatarca /j-/ , Yakutçada /s-/ ve diğer Türk lehçelerinde /y-/ şeklinde görülür (Şçerbak, 1970: 159). Bugün Türkiye Türkçesinde de /y-/ olarak devam eden bu fonem, Azeri Türkçesinde, genellikle /ı/ ve /i/ önünde /ø/ ile karşılanır (Tekin, 2014: 175).

Ana Türkçede kelimenin istenilen yerinde /k/, /k/, /t/, /p/, /s/, /ç/ ünsüzlerine rastlamak mümkündür. Türkçede kelime sonunda /b/, /c/, /d/, /g/ ünsüzleri bulunmaz.

Ana Türkçede kelime başında /r/, /l/, /m/, /n/, /z/, /ğ/ sedalı ünsüzlerine rastlanmaz. Kelime başındaki ötümsüzlerin ötümlüleşmesi (t- > d-, k- > ğ-, k- > g-) orta Türkçe metinlerinden başlayarak görülmektedir. Türkçe sözcüklerde /f/, /h/, /j/ sesleri yoktur (Ergin, 2013: 57-63).

Genel Türkçedeki ünsüzleri çıkış özelliklerine göre üçe ayırabiliriz:

Seda bakımına göre ünsüzler:

Sedalı ünsüzler: b, m, w, v, d, đ, z, c, j, g, ğ, ğ, l, r, y, n, ŋ

Sedasız ünsüzler: p, f, t, s, ş, ç, k, q, h, h

Teşekkül noktalarına göre ünsüzler:

Dudak ünsüzleri: b, p, m, w

Diş-dudak ünsüzleri: v, f

Diş ünsüzleri: t, d, đ, s, z, n, ş

Diş-damak ünsüzleri: c, ç, j, ş

Ön damak ünsüzleri: g, k, l, r, y

Arka damak ünsüzleri: ğ, ğ, k, h, ŋ

Gırtlak ünsüzü: h

Temas derecelerine göre ünsüzler:

Patlayıcı ünsüzler: b, p, d, t, c, ç, g, ğ, k, q

Sızıcı ünsüzler: v, f, đ, s, z, ş, j, ğ, h, h

Geniş geçitli ünsüzler: l, r, y, m, n, ŋ

II.2.1. Ünsüzlerde Ses Değişmeleri

II.2.1.1. Ünsüzlerde Düzenli Ses Değişmeleri

y- > c- değişmesi

Türkçe sözcüklerde kelime başında bulunan sedalı ön damak yarı ünlüsünün Kırgız Türkçesinde sedalı diş-damak patlayıcısına geçmiştir. Bu değişiklik Kırgız Türkçesinde oldukça düzenlidir: ET. *yol* > Kır. *col*, ET. *yıl* > Kır. *cıl*, ET. *yer* > Kır. *cer* (Tenişev, 1984: 268).

/y-/ sesinin /c-/’ye geçmesi, ilk olarak Kâşgarlı’da görülür. Kâşgarlı Mahmud, kelime başında bulunan /y-/ sesinin Oğuz ve Kıpçakçada /c-/ sesine dönüştüğünü belirtmiş ve *yogdu* > *cogdu* ‘devenin uzun tüyleri’, *yiñçü* > *cinçü* ‘inci’ örneklerini vermiştir (DLT 2014: 12).

Bu değişiklikle ilgili olarak aşağıdaki coğrafi terimleri tespit ettik:

yer > cer: ET. *yer* > Kır. *cer* ‘yer’;

yar > car: Kar. *yar* > Kır. *car* ‘yar, uçurum’;

yaylag > cayloo: ET. *yaylag* ‘yayla’ > Kır. *cayloo* ‘yayla, yazlık’;

yazak > cazık: Kar. *yazak* ‘Yağma ve Toxsı lehçesinde otlak’ > Kır. *cazık* ‘yazı, ova, düz yer’;

yazı > cazı: ET. *yazı* > Kır. *cazı* ‘yazı, ova, düz yer’.

y- > ç- değişmesi

Bu ses değişikliğinin ilk örnekleri, Oğuz Kağan Destanı’nda görülmektedir: ET *yol* > OKD *çol* ‘yol’, ET *yıl* > OKD *çıl* (Bang ve Rahmeti, 1936: 8, 56).

Türkçe sözcüklerde kelime başında bulunan sedalı ön damak yarı ünlüsünün sedasız diş-damak ünsüzüne dönüşmesi Tıva Türkçesinde düzenli olarak görülür: ET. *yedi* > Tıv. *çeti* ‘yedi’, ET. *yag-* > Tıv. *çaar* ‘yağmak’, ET. *yay* > Tıv. *çay* ‘yaz’ (Arıkoğlu, 2014: 1162).

Bu değişiklikle ilgili olarak *yer*, *yalım*, *yaylag* coğrafi terimleri tespit ettik:

yer > çer: ET. *yer* > Tuv. *çer* ‘yer’;

yalım > çalım: Kar. *yalım* (*kaya*) ‘sarp, yalçın dağ’ > Tıv. *çalım* ‘sarp kaya’;

yaylag > çaylag: ET. *yaylag* ‘yayla, yazlık’ > Tıv. *çaylag* ‘yaylak, yazlık’.

t- > d- değişmesi

Kelime başında bulunan /t-/’nin sedalılaşılarak /d-/’ye dönüşmesi, Batı Türkçesine ait düzenli bir değişiklik olmakla birlikte, dağınık olarak diğer Türk dillerinde de görülür: ET. *til* > EAT. *dil*, ET. *turmak* > EAT. *durmak* (Ergin, 2013: 91-92). Bu değişikliği DLT’den itibaren izleyebiliriz. Kâşgarlı Mahmud, kelime başında bulunan /t-/ sesinin Oğuzcada /d-/’ye geçtiğini belirtmiş ve *tewe* > *deve* ‘deve’ örneğini vermiştir (DLT 2014: 12).

Bu değişiklikle ilgili olarak *tag*, *değiz*, *taş* coğrafi terimleri tespit ettik:

tag > dağ: ET. *tag* > EAT., TTr. *dağ* ‘dağ’;

teğiz > değiz: Kar. *değiz* > Kar. *değiz* > Kıp. teğiz / değiz, Çağ. değiz / teğiz
EAT., TTr. *değiz* ‘deniz’, Özb. *dengiz*, Kır. *teğiz* / *değiz* ‘deniz’;

taş > daş: ET. *taş* > Kıp. taş / daş, Çağ. taş / daş, Tıv. daş ‘taş’.

II.2.1.2. Ünsüzlerde Düzensiz Ses Değişmeleri

b- > m- değişmesi

Bu değişiklik genellikle /n/, /ñ/ seslerinin genizsi etkisiyle meydana gelen bir değişikliktir. Bu değişiklik Eski Türkçeden başlayarak Doğu Türkçesinde yaygın, Azeri Türkçesinde de mevcut bir gelişmedir: ET. *ben* > Kır., Az. *men*, ET. *biñ* > Kır., Az. *miñ* (Banguoğlu, 2007: 110-11).

Bu değişiklikle ilgili olarak sadece *boynak* coğrafi terimi tespit ettik:

boynak > moynok: Kar. *boynak* ‘dağdaki yüksek geçit’ > Kır. *moynok* ‘dağ boğazı, geçit’.

b- > p- değişmesi

Räsänen, kelime başı /p/’nin Çuvaş ve kuzey-batı Türk dilleri hariç eski kelimelerde sadece kelime ortasında ve sonunda rastladığını belirterek çağdaş Türk lehçelerinde kelime başı /p/ sesi izlerinin sıkça görüldüğünü dile getirmektedir. Az. ağ. *putah* ‘dal’, Kaz. ağ. *pütün* ‘hepsi’, *pışag* (Tenişev, 1984: 139).

Şçerbak, Ana Türkçe /*p-/’nin daha sonra ötümlüleşerek /b-/ olduğunu, sadece Çuvaşça, Hakaşça ve Şorcada /p-/’nin korunduğunu ve diğer Türk lehçelerindeki /p-/’nin İranca ve Rusça alıntı kelimelerde görüldüğünü dile getirmektedir. Ayrıca, diğer Türk lehçelerinde bazı istisnalar olduğunu da belirtmiştir: Nog. *pıt* ‘ayak’, TTr. *pus-* ‘saklanmak’, Tkm. *palta* ‘balta’, Özb. *piçan* ‘saman’, YUyg. *palçik* ‘çamur’ (Şçerbak, 1970: 93).

Kelime başı /b-/ , XI. yüzyılda genel olarak korunmuştur. DLT’de birkaç sözcükte kelime başı /b-/ sedasızlaşarak /p-/’ye dönüştüğü kaydedilmiştir. Kâşgarlı Mahmud, bu sözcüklerin Oğuzcaya ait olduğunu göstermektedir: *bekmes* > Oğuzca *pekmez* (DLT 2014: 200).

Bu değişiklikle ilgili olarak sadece *bıñar* coğrafi terimi tespit ettik:

bıñar / mıñar > pıñar: Kar. *bıñar* / *mıñar* ‘pınar, kaynak’ ~ TTr. *pınar* ‘1. yerden kaynayanarak çıkan su, kaynak, 2. bu suyun çıktığı yer, kaynak, memba’.

-b > -w> -v>-ø değişmesi

Kelime sonu /-b/ ünsüzünün /-w/, /-v/, /f/, /ø/, /uu/’ya dönmesinin tam düzenini izlemek zordur. Bu ses değişimi coğrafi terimi olan *su* sözcüğünde şu şekilde görölmektedir. KöKöktkçede kelime sonunda bulunan /-b/ ünsüzü Eski Uygurca ve Karahanlı Türkçesinde çift dudak/-w/’ye değişmiştir: Kökt. *sub* > EUyg., Kar. *suw* ‘su’. Harezm Türkçesinde kelime sonundaki daha önce /-b/’den dönüşmüş olan /-w/ korunmakla birlikte çok seyrek olarak /-v/ veya /-f/’ye dönüştüğü görölmektedir: Kökt. *sub* > Har. *suw* / *suv* / *suf* ‘su’. Daha sonra Eski Anadolu, Çağatay ve Kıpçak Türkçelerinde kelime sonundaki çift dudak /-w/ sesi /-v/’ye dönüşerek günümüze kadar gelmiştir: Kökt. *sub* > EUyg., Kar. *suw* > Kıp., Çağ., EAT., Özb., Kaz. *suv* ‘su’. Bazı tarihî dönem metinlerinde ve Çağdaş Türk lehçelerinde çift dudak /-w/’nin zaman zaman eridiği görölmektedir: Kıp., Çağ., EAT., TTr. *su* ‘su’. Kırgız Türkçesinde ise /-w/’nin erimesi sonucunda uzun ünlü oluşmaktadır: Kökt. *sub* > EUyg., Kar. *suw* > Kır. *suu* ‘su’.

-d->-ḏ- > -y-, -d > -ḏ > -y değişmesi

Eski Türkçede kelime ortası ve sonunda bulunan sedalı diş patlayıcı /d/ sesi Karahanlı Türkçesinde sedalı dişlerarası sızıcı /ḏ/’ye dönüşmüştür. Yalnız bazı kelimelerin Eski Türkçedeki gibi /d/ ile yazıldığı da görölmektedir. Dîvânu Lugâti’t-Türk’te, Yağma, Toxsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzların /ḏ/ sesini /y/’ye çevirdikleri ve hiçbir zaman /ḏ/’yi kullanmadıkları ifade edilmiştir (DLT 2014: 12). Harezm Türkçesinde /ḏ/’li ve /y/’li şekilleri bir arada kullanılmaktadır. Bu da bu dönemin /ḏ/’den /y/’ye geçiş dönemi olduğunu göstermektedir (Argunşah vd., 2014: 56, 185). Çağdaş Türk lehçelerinin çoğunda, Türkiye Türkçesi başta olmak üzere /ḏ/ sesi /y/ olmuş, Hakas ve Şor Türkçesinde /s/, Tıva ve Yahut Türkçesinde /t/, Çuvaşçada /t/’dir: ET. *tod* > Alt. *toy*, Tıv. *tot*, Hak. *tos*, Çuv. *toran* (Şçerbak, 1970: 160-61).

Bu değişiklikle ilgili olarak *ağrış*, *kadrak*, *kıdıg* coğrafi terimleri tespit ettik:

ağrış > ayrış / ayırış: Kar. *ağrış* ‘iki yolun başı’ > Kır. *ayrış* / *ayırış* ‘1. ikiye ayırma, ayrı dűřürme. 2. ayırt etme’;

kadrak > kayrak: Kar. *kadrak* ‘dağın katları ve kıvrımları, yamaç ve kenarları’ > Çağ., TTr., Kır. *kayrak* ‘yassı taş, bilek taşı; büyük taş katmanı’;

kıdıg > kıyı: EUyg., Kar. *kıdıg* > Har. *Kıyıg* > Çağ. *kıyı* ~ EAT., TTr. *Kıyı* ‘kıyı, kenar, uç’ / Kır. *kıya* ‘yamaç, bayır’ / Özb. *qıya* ‘yamaç; aklan; eğimli’ / Tıv. *kıyıg* ‘kıyı’.

-g > -ğ değışmesi

Kelime sonundaki sedalı ön damak patlayıcısının sedalı arka damak sızıcı ünsüzüne dönüşmesi, Türkiye Türkçesinde görűlen bir değışikliktir: ET. *tag* > TTr. *dağ* ‘dağ’ (Ergin, 2013: 87).

Bu değışiklikle ilgili olarak sadece *çığır* coğrafi terimi tespit ettik:

çığır > çığır: Kar, Kıp., Çağ. *çığır* ‘dar ve küçük yol, kar içinde açılan yol, iz’ > TTr. *çığır* ‘çığın kar üzerinde açtığı iz’.

-g > -k değışmesi

Kelime sonundaki sedalı ön damak ünsüzünün sedasızlaşması, Yeni Uygur, Çağatay ve Özbek Türkçelerinde düzenli, diğerk Türk yazı dillerinde düzensiz bir şekilde görűlmektedir: ET. *ayıg* > Çağ. *ayık*, YUyg. *eyik*, Özb. *ayık* ‘ayı’ (Serebrennikov, 2011: 51).

Bu değışiklikle ilgili olarak *batıg*, *otrug*, *turug* coğrafi terimleri tespit ettik:

batıg > batık: Kar. *batıg* ‘bataklık, nehir vb. şeylerin derin yeri’ > Çağ. *batık* ‘bataklık’ / EAT., TTr. *batak* ‘bataklık’;

otrug > otruk / otrak: EUyg., Kar. *otrug* ‘ada’ > Kıp. *otruk* / *otrak* > EAT., TTr. *oturak* / Kır. *oturuk* ‘oturak, yerleşik alan’;

turug > durak: EUyg. Kar. *turug* ‘durak, otlak, sığınak, melce’ > Çağ. *durak*, EAT. *turak* / *durak* ‘yerleşilen yer, yurt’, Kır. *turuk* / *turak* ‘kalınacak yer, durak, konulan yer’.

-g > -v değışmesi

Kelime sonundaki sedalı arka damak patlayıcısının sedalı dudak yarı ünlüsüne dönüşmesi, yani /-g/ > /-v/ değişmesi Kıpçak Türkçesinde Kazakça ve Tatarcada düzensiz olarak görülmektedir: ET. *tag* > Kaz, Tat. *tav* ‘dağ’, ET. *arığ* > Kaz, Tat. *aruv* ‘arı, temiz’ (Öner, 2013: 14).

Bu değişiklikle ilgili olarak *tag*, *yaylag* coğrafi terimleri tespit ettik:

tag > *tav*: Kar. *tag* ‘dağ’ > Kıp. *tav* ‘dağ’;

yaylag > *yaylav*: Kar. *yaylag* ‘yayla’ > Kıp. *yaylav* / Özb. *yaylâv* ‘yayla’.

-g- > -y- değişmesi

Eski Türkçedeki kelime içinde bulunan sedalı ön damak patlayıcısı Azerice, Kırgızca, Kumukça, Kazakça, Nogayca, Tatarca, Karaçay-Malkarca ön damak yarı ünlüsüne dönüşmüştür. ET. *soguk* > Az. *soyuk* ‘soğuk’, ET. *agıl* > Kır. *ayıl* ‘köy’, ET. *sıgır* > Kaz., Nog., Kum. *sıyır*, Tat. *seyer* ‘inek’, ET. *yığın* > KMal. *cıyın* ‘toplantı’ (Tenişev, 1984: 201-02).

Bu ses değişikliği aşağıdaki coğrafi terimlerde görülmektedir:

çığır > *çıyır*: Kar. *çığır* ‘dar ve küçük yol’ > Kır. *çıyır* ‘dar yol’;

egrim > *iyrim*: Kar. *egrim* ‘suyun toplandığı yer, su birikintisi’ > Kır. *iyrim* ‘suyun döne döne akan derin yeri, eğrim’.

k- > g- değişmesi

Kelime başında bulunan sedasız ön damak patlayıcısının sedalılaşması Eski Türkçe ile Batı Türkçesi arasında görülen bir değişikliktir. Bu değişiklik Batı Türkçesinde yaygın olarak görülmektedir: ET. *kel-* > TT, Az. *gel-* ‘gelmek’, ET. *kün* > TT, Az. *gün* (Ergin, 2013: 88).

Bu değişiklikle ilgili olarak *köl*, *keçiş* coğrafi terimleri tespit ettik:

köl > *göl*: Kökt., EUyg., Kar., Çağ. *köl* > TTr. *göl* ‘göl’;

keçiş > *geçüd*: Kar. *keçiş* ‘nehir ve vadideki geçiş yeri’ > EAT. *geçüd* ‘geçit’ > TTr. *geçit* ‘iki dağ arasında dar ve uzun yol’.

Kelime içinde /k/’nin /g/’ye değişmesi eski dönemlerden beri görülmektedir. Kırgız Türkçesinde /k/ ünsüzüyle biten kelimeler ek alıp söz konusu ünsüz iki ünlü arasında kalınca genellikle fonolojik olarak sedalılaşarak /g/’ye döner:

Bu değişiklikle ilgili olarak *ekin* coğrafi terimleri tespit ettik:

Kar. *ekin* ‘mahsül yeri, tarla’ > Kır. *egin* ‘tahıllı bitkiler, tahıl ve onun tohumu’.

k- > h- değişmesi

Kelime başı sedasız ön damak ve arka damak patlayıcısının sedasız gırtlak ünsüzüne dönüşmesi, Tıva Türkçesinde örneğine en çok rastlanan değişikliklerden biridir: Tıv. *han* ~ Tat., Kaz., Kırg., Kum., Nog. *kan* ‘kan’, Tıv. *har* ~ Tat., Kaz., Kırg. *kar* ‘kar’, Tıv. *höl* ~ Kırg. *köl* ‘göl’. Bu değişim Hakas, Çuvaş Türkçesinde daha yaygın ve düzenlidir (Tenişev, 1984: 188, 196).

Bu değişiklikle ilgili olarak *korum*, *köl*, *kölün* coğrafi terimleri tespit ettik:

korum > horum: Kar. *korum* ‘kaya’ > Tıv. *horum* ‘taş yığını; mezar taşı’;

köl > höl: ET. *köl* > Tıv. *höl* ‘göl’;

kölün > hölçük: Kar. *kölün* ‘su birikintisi, küçük göl’ > Kır. *kölçük* ‘gölcük; su birikintisi’ ~ Tıv. *hölçük* ‘göl, gölcük; su birikintisi’.

-ŋ- > -n-, -ŋ > -n değişmesi

Kelime içinde ve sonunda, arka damak telâffuz edilen geniş geçitli ve sedalı nazal /ŋ/ ünsüzünün, dişe doğru geçerek, kendisiyle diğer özellikleri aynı olan /n/ ünsüzüne dönüşmüştür. Bu değişiklik Azerbaycan, Gagauz, Kırım ve Türkiye Türkçesinin standart ağızlarında düzenli olarak görölmektedir: **sıŋır* ‘damar’ > TT. *sinir*, Kır. *sinir*; ET. *siŋek* > TT, Az, Gag. *sinek* ‘sivrisinek’ (Serebrennikov, 2011: 73).

Bu değişiklikle ilgili olarak *alaŋ*, *bıŋar*, *seŋir*, *deŋiz* coğrafi terimleri tespit ettik:

alaŋ > alan: Kar. *alaŋ* ‘düz, düzlük’ > TTr. *alan* ‘düz, açık ve geniş yer, meydan, saha’;

bıŋar > pınar: Kar. *bıŋar* ‘pınar, kaynak’ > EAT. *bınar* / *bıŋar* ‘pınar, kaynak’ > TTr. *pınar* ‘yerden kaynayarak çıkan su, kaynak’;

seŋir > senir: Kar. *seŋir* ‘dağ burnu’ > TTr. *senir* ‘iki dağ arasındaki sırt’;

deŋiz > deniz: Kar., Har., Kıp., Çağ., EAT. *deŋiz* ‘deniz’ > TTr. *deniz* ‘deniz’.

-ş- > -j- değişikliği

Eski Türkçenin iki ünlü arasında kalan diş damak ünsüzü /ş/ sedalılaşarak Güney-Sibirya ve diğer Türk lehçelerinde /j/ olur: Alt. *kiji* ‘kişi’ ~ Baş., Tat. *keşe*, Tıv. *ejik*, Hak. ağ. *i:jik* ‘kapı’ ~ Tat., Baş. *işek* (Tenişev, 1984: 235-36).

Bu değişiklik ile ilgili olarak sadece *aşak* coğrafi terimi tespit ettik:

aşak > *ajıg*: Kar. *aşak* ‘Oğuzcada dağ eteği’ > Tıv. *ajıg* ‘geçit, dağ geçidi’.

II.2.2. Ses Düşmesi

II.2.2.1. Ünsüz Düşmesi

g düşmesi

Eski Türkçede kelime içinde ve sonunda bulunan /g/ ünsüzü, önce sızıcılaşarak yarı ünlü /w/’ye döner ve daha sonra /w/’nin erimesiyle uzun ünlü oluşur: ET. *tag* > Kum. *taw* ‘dağ’, ET. *sag* > Kırg. *soo* ‘sağ’ (Tenişev, 1984: 202).

Bu değişiklik ile ilgili olarak aşağıdaki coğrafi terimleri tespit ettik:

aglak > *oolak*: Kar., Har. *aglak* ‘boş, ıssız, çorak’ > Kır. *oolak* ‘uzaktaki, uzak, uzakta’;

tag > *too*: ET. *tag* > Kır. *too* ‘dağ’;

yaylag > *cayloo*: ET. *yaylag* ‘yayla’ > Kır. *cayloo* ‘yayla, yazlık’.

kıdıg > *kıyı*: EUyg., Kar. *kıdıg* > Har. *kıyig* > Çağ., EAT., *kıyı* ‘hudut, sınır, kıyı, kenar’;

yaylag > *yayla*: EUyg., Kar., Har. *yaylag*, Kıp., Çağ., EAT. *yaylak* > TTr. *yayla* ‘yayla, yazlık’.

II.2.3. Göçüşme

Yakın yer değiştirme olayı aşağıdaki coğrafi terimlerde görülmektedir:

Kar. *egrim* ~ Kıp. *igrem* ~ Çağ. *egrim* / *igrem* ~ TTr. *eğrim* ~ Kır. *iyrim* / *irim* ‘eğrim, suyun toplandığı yer’;

EUyg. *tezginç* / *tegzinç* ~ Kar. *tezginç* ‘dalga, girdap’.

Bölüm Sonucu:

Bu bölümünde söz konusu terimler Türkçenin ünlü düzenine göre *ünlülerde ses değişimleri* ve *ünsüzlerde ses değişimleri* olmak üzere iki alt başlık altında incelemeye

alındı. Tezde geçen coğrafi terimlerin 64'ünde ses olayı tespit edildi. Ünlülere göre ünsüzlerde ses değişimleri daha ağırlıklı olduğunu söyleyebiliriz. Ünlülerin 6'sında (*aglık > aglak, batıg > batağ, kızıg > kıya, sigrik > sekrik, büktir > böktör, özüğ > özüğ*) genişleme, 5'inde (*aşak > ajık, kaya > kıya, yazak > cazık, egrim > iyrim, yer > yir*) darlaşma, 1'inde (*arku > arğa*) düzleşme ve 8'inde (*boynak > moynok, aglık > oglak, akın > âqın, kak > kâk, kaya > qâya, tag > tâg, taş > tâş, özek > özüğ*) yuvarlaklaşma görülmektedir. Ünsüzlerin 11'inde (*yer > cer, yar > car, yaylag > cayloo, yazak > cazık, yazı > cazı, yer > çer, yalım > çalım, yaylag > çaylag, tag > dağ, teniz > deniz, taş > daş*) düzenli, 32'sinde (*boynak > moynok, bınar / mınar > pınar, sub > suu, adrış > ayrış, kadrak > kayrak, kızıg > kıyı, çıgır > çığır, batıg > batık, otrug > otruk / otrak, turug > durak, tag > tav, yaylag > yaylav, çıgır > çıyır, egrim > iyrim, köl > göl, keçiş > geçüd, ekin > egin, korum > horum, köl > höl, kölün > hölçük, alan > alan, bınar > pınar, sehir > senir, deniz > deniz, aşak > ajık, aglak > oolak, tag > too, yaylag > cayloo, kızıg > kıyı, yaylag > yayla, egrim ~ igrem, tezginc > tegzinc*) düzensiz ses değişimleri görülmektedir.

III. BÖLÜM: ANLAM DEĞİŞMELERİ

III.1. Anlam Değişmesi. İngilizce Semantic change Almanca Bedeutungswandel, Bedeutungswechsel, Fransızca Changement sémantique terimleriyle karşılanmaktadır.

Antik çağdan beri, dil sorunlarından, düşünürlerin en çok ilgisini çeken konulardan biri, anlam değişmeleridir. Birçok düşünür ve dilci, zaman içinde anlamı değişen öğeleri belirlemeye, bunların değişme biçimlerini ve nedenlerini saptamaya çalışmışlardır. Ancak kimi bilginler, *anlam değişmesi* şeklindeki bir terimin ve böyle adlandırılan bir konunun varlığını kabul etmemektedirler. L. Weisgerber, bunlardan biridir (Aksan, 2003-III: 211). Bilgin, bu konudaki yanlış değerlendirmelerin nedenini anlambiliminde dilin ses birleşmelerinin ölçü olarak alınmasına bağlamaktadır (Aksan, 1971: 117).

Anlam değişmesi için yapılmış birçok tanım vardır. Aksan, anlam değişmesini “Bir kelimenin anlattığı kavramdan az ya da çok uzaklaşması, onunla uzak-yakın ilgisi bulunan, ya da hiç ilgisi bulunmayan yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesi.” (1971: 118), “Bir ses bileşiminin, bir sözcüğün başlangıçta bir nesneyi, göndergeyi dile yansıttığını, başka bir deyişle, her bir sözcüğün bir temel anlam ögesini karşıladığını kabul ettiğimize göre, bir sözcüğün zamanla o kavramdan az çok uzaklaşması ya da yeni bir kavramı yansıtması, anlam değişmesidir.” (Aksan, 2003-III: 211) şekillerinde tanımlarken Vardar, “Anlamlı dil birimlerinin içerik düzlemlerinde ortaya çıkan değişiklik.” (Vardar, 2002: 20) olarak tanımlar.

Anlam değişmeleri, ilk anlambilimcilerden beri, değişik açılardan ve çeşitli ölçülere bağlı olarak sınıflandırılmıştır. A. Darmesteter, M. Bréal, H. Paul: *daralma, genişleme, kayma*; G. Stern, bunları *dış değişimler; iç değişimler* (sözcük bağlantısının ya da anlamın yer değiştirmesi, sözcükle bireyler arasındaki özel bağlantının yer değiştirmesi); S. Ullmann, dilsel tutuculuktan doğan değişimler: *Tarihsel ve dil dışı değişimler*; dilsel yenileştirmeden doğan değişimler: *Ad aktarmaları – anlamsal*

benzerlikle bitişiklikten doğan değişimler, anlam aktarmaları: *adlar arasındaki benzerlik ve bitişiklikten doğan değişimler*, *karma değişimler* bu alanda görülen başlıca değişim türleridir (Vardar, 2003: 21). Aksan, mantık açısından sınıflandırmayı temel almış ve bu değişimleri başlıca şu üç ana öbekte toplamıştır: a) *Anlam daralması* b) *Anlam genişlemesi ve genelleşme* c) *Başka anlama geçiş* (1971: 118). Biz de çalışmamızda anlam değişmesi türlerini Aksan'ın yaptığı sınıflandırmaya oldukça yakın bir sınıflandırmayla ele aldık.

Bu bölümde sözcüklerin sadece coğrafi anlamları incelenmiştir. Ele adığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde hiç anlam değişikliğine uğramayıp aynı anlamda kullanılan *adriş*, *ağlak*, *alış*, *argu*, *arık*, *art*, *baş*, *boynak*, *bulun*, *buz*, *büktir*, *çalan* *yer*, *çaxşak*, *çığır*, *çugurdan*, *çulıman*, *egrim*, *esin*, *yer*, *kaya*, *keçiş* / *keçig*, *keriş*, *köm*, *köl*, *kölün*, *kum*, *kurkag*, *mınar*, *öy*, *ögüz*, *sāy*, *señir*, *sırt*, *suw*, *suwlag*, *tag*, *tarım*, *taş*, *tatır* *yir*, *teñiz*, *tepe*, *tepiz*, *terñük* / *terñek*, *turug* / *turıg* / *turag*, *ünür*, *yaña*, *yār*, *yaylag*, *yazı*, *yul*, *yulak* coğrafi terimlerine bu bölümde yer verilmemiştir.

III.1.1. Anlam Daralması. İngilizce Semantic Restriction, Almanca Bedeutungsbeschränkung, Bedeutungsverengung, Rusça Sujenie znaçeniya, Fransızca Restriction, Sémantique terimleriyle karşılanmaktadır.

Aksan (2003: 213), anlam daralmasını “Sözcük, eskiden anlattığı nesnenin bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesidir.” şeklinde açıklamıştır. Korkmaz (1992: 9) da *Gramer Terimleri Sözlüğü*’nde “Kelimenin kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi; bir kelimenin genel bir anlamdan özel bir anlama geçmesi.” şeklinde vermiştir.

Vardar (2002: 20), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nde anlam daralmasını “Anlamlı bir birimin daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması; genel bir anlamdan dar bir anlama geçerek değişmesi.” şeklinde açıklamıştır.

Ele adığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde anlam alanı daralmış coğrafi terimler şunlardır:

أَشُو **aşu**: Aşı toprağı (DLT 2014: 561).

DLT’de sözcüğün aşu toprağı anlamı yanında kırmızı çamur anlamı da verilmiştir (DLT 2014: 43). Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘aşu toprağı’ anlamı kaybolmuş, ‘boya yapılan kırmızı toprak’ (DS I, 1993: 363) anlamını devam ettirmiş. Buna göre sözcüğün anlamında bir daralma olduğu söylenebilir.

III.1.2. Anlam Genişlemesi. Almanca *Bedeutungserweiterung*, İngilizce *Semantic Extension*, Rusça *Rasshirenie znaçeniya*, Fransızca *Extension, Sémantique* terimleriyle karşılanmaktadır.

Vardar (2002: 21), anlam genişlemesini “Anlamalı bir birimin daha geniş bir kapsam içermeye başlaması; dar bir anlamdan geniş bir anlama geçiş sonucu gerçekleşen değişim.” şeklinde açıklamıştır.

Korkmaz (1992: 10), “Anlam kapsamı dar olan bir kelimenin zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması olayı.” tanımını vermiş, Aksan (2003: 214), “Bir gösterge, temel anlam olarak bir nesnenin, bir işin bir bölümünü ya da türünü gösterirken zamanla o nesnenin bütünü, bütün türlerini anlatır duruma gelmesi.” şeklinde tanımlamış.

Ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde anlam alanı genişlemiş coğrafi terimler şunlardır:

بَتِغ **batıg**: Nehir vb. şeylerin derin yeri (DLT 2014:578).

Clauson, *batıg* kelimesinin *bat-* 'batma eylemi, batma işi' fiilinden geldiğini ve Çağatayca *batık* şeklinde olup 'bataklık' anlamında kullanıldığını belirtmektedir (Clauson, 1972: 301).

Sözcük, ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde DLT’de geçen ‘nehir ve benzeri şeylerin derin olan yeri’ anlamı yanında ‘bataklık, çamur, balçık’ anlamını kazanmıştır.

قَدْرَاق **kadrak**: Dağın katları ve kıvrımları, yamaç ve kenarları (DLT 2014: 676).

Tüncer Gülensoy, *kayrak* sözcüğü için 'dağın yamacından kesilmiş yassı, düz taş' anlamını vermiş ve sözcüğü *kayrak* < *kadrak* (< **kadır* 'sert, katı') şeklinde açıklamıştır (Gülensoy, 2007: 486).

DLT'de *kadrak* sözcüğü için 'dağın yamaç ve kenarları' anlamının yanı sıra *kat kadrak* *denir* 'yamaç demektir' örneği de geçmektedir. Sözcük, Kırgızcada *kayrak* 'kayrak yer' (Yudahin, 1998: 423), Türkiye Türkçesi Ağızlarında *kayrak* 'yassı, düz tabaka halindeki toprak' (DS XII, 1993: 4541) anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

قذغ *kıdığ*: Deniz, nehir, vadi gibi şeylerin kıyısı (DLT 2014: 710).

Clauson, *kıdığ* sözcüğü için 'genel olarak bir şeylerin kenarı, deniz kıyısı, ülkenin sınırı vb.' karşılıklarını vermiş ve sözcüğün *kıd-* 'kıymak, ayırmak' kökünden geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 598).

Eski Uygurca *kıdığ* / *kıtığ* 'hudut, sınır, kıyı, kenar' (Caferoğlu, 2015: 174), Karahanlıca *kıdığ* 'kıyı, deniz, ırmak, dere gibi şeylerin kıyısı' (Ünlü I, 2012: 413), Harezmece *kıyığ* 'kıyı, deniz kenarı' (Ünlü III, 2012: 323), Eski Anadolu Türkçesinde *kıyı* 'kenar, uç' (Kanar, 2011: 454), Tıvaca *kıyığ* 'kıyı' (Tenişev, 1968: 275) anlamlarında geçen sözcük, Çağatayca *kıyı* '1. kenar, sahil, 2. kıyılıp kesilmiş olan kaya' (Ünlü IV, 2013: 629), Türkiye Türkçesinde *kıyı* '1. kara ile suyun birleştiği yer, 2. kenar, uç' anlamları yanında '1. sahil, 2. ıssız, تنها yer' (TS 2009: 1173) anlamlarını da almıştır.

قَر *kır*: 1. Dağların sırtı, 2. su bendi, set (DLT 2014: 712).

Clauson, *kır* sözcüğünün aslen 'izole dağ veya dağ kütlesi' anlamında olduğunu, genellikle 'yüksek yer' anlamında hemen hemen bütün lehçelerde kullanıldığını belirtmiştir. Ancak, Nogayca, Osmanlıca dahil bazı lehçelerde yükseltiyi ifade etmeksizin daha çok 'ova, bozkır, çöl, açık arazi' anlamında yaşadığını açıklamıştır (Clauson, 1972: 641).

Sözcük, ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde 'kır, dağ sırtı, tepe başı, düz tepe' anlamlarının yanında Karahanlıca 'sahra' (Ünlü I, 2012: 419), Harezmece 'ova' (Ünlü III, 2012: 318), Kıpçakça 'arazi, sahra' (Toparlı vd., 2014: 144), Çağatayca 'çöl, sahra' (Ünlü IV, 2013: 623), Eski Anadolu Türkçesinde 'sahra, alan, açıklık, düzlük'

(Kantar, 2011: 450), Türkiye Türkçesinde 'şehir ve kasabaların dışında kalan, çoğu boş ve geniş yer' (TS 2009: 1157) anlamlarını da kazanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam dairesinin genişlediğini söyleyebiliriz.

قَوْل

köl: Dağın tepesinden vadinin dibine kadar uzanan yükselti. (DLT 2014: 726).

Clauson, sözcüğü 'bir dağın veya tepenin zirvesinden vadinin tabanına doğru inen' şeklinde anlamlandırmıştır (Clauson, 1972: 614-15). Radlof, sözcük için 'ova, vadi' karşılığını vermiştir. Molçanova ise Radlof'un görüşünü göz önünde bulundurarak sözcüğün 'vadi, kanal' anlamında olduğunu belirtmiştir (Molçanova, 1979: 66).

Karahanlı (Ünlü I, 2012: 441), Harezmi (Ünlü III, 2012: 332), Kıpçak (Toparlı vd., 2014: 152) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü IV, 2013: 643) aynı *kol* şeklinde olup 'vadi, dağ eteği, dere' anlamlarında geçen sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında *kol* '1. susuz dere, 2. koyak, vadi' (DS IV, 2907), Kırgızca *kol* 'nehir vadisi, nehrin dökülmesi' (KTS 2010: 721), Tıvaca *hol* 'kurumuş nehir yatağı' (Tenişev, 1968: 480) anlamlarını kazanmıştır.

قَوِي

kuy: Vadinin dibi (DLT 2014: 752).

Clauson, sözcüğün 'tenha bir yer' anlamında olduğunu belirtmektedir (Clauson, 1972: 674).

Karahanlı Türkçesinde *koy* 'derenin koyağı, dibi, düzlüğü' (Ünlü I, 2012: 457), Türkiye Türkçesinde *koy* 'denizin, gölün küçük girintiler biçiminde karaya doğru sokulduğu yer, küçük körfez' (TS 2009: 1224), *koyak* '1. iki dağın arasında kalan büyük çukur, vadi, 2. karalarda akarsu aşındırmasıyla oluşmuş, bir yöne doğru eğimli, uzunluğunda çukurluk, 3. dağlar ve kayalıklarda oluşmuş doğal çukur' (TS 2009: 1224), Kırgızca *kuy* 'yerdeki delikler, çukur, depremlerden dolayı oluşan çatlak' (KTS 2010: 803), Özbekçe *quyi* 'aşağı, alt' (ÖDİL II, 1981: 613), Tıvaca *kuy* 'mağara' (Tenişev, 1968: 263) şeklinde geçen sözcük, örneklerden de görüldüğü gibi 'vadinin dibi' anlamı yanında 'körfez, mağara, çukur' anlamlarında da kullanılmaktadır.

اَغْرُغ

ogrug /

اَقْرُغ

owrug:

Vadinin dönemeci, dağın kesintiye uğradığı yer (DLT 2014: 771, 780).

Clauson, sözcüğe 'vadideki büküm' karşılığını vermiş ve sözcüğün *ogur* '(kemiği) ayırıp koparmak' fiilinden türediğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 90).

Sözcük, DLT'de 'ilk omur kemiği' anlamı yanında benzetme yoluyla coğrafi terim olarak 'vadinin dönemeci, dağın kesintiye uğradığı yer' anlamlarında da geçmektedir. Söz konusu coğrafi terim Türkiye Türkçesi ağızlarında *omurga* 'dağ sırtı' (DS IX, 1993: 3280) anlamında kullanılırken, Tıva Türkçesinde *oorga* 'küçük dağ silsilesi, sırt' anlamı yanında *oorug* 'nehirin ağzındaki uçurum' (Tenişev, 1968: 322) anlamını da kazanmıştır.

اوپرى

oprı: Çukur; vadi (DLT 2014: 777).

Clauson, sözcüğe 'oyuk, vadi' karşılığını vermiş ve sözcüğün **opur-* fiilinden geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 13). Hasan Eren, *obruk* (/ *opruk*) biçiminin **obur-* (/ *opur-*) kökünden geldiğini belirtmiştir (Eren, 1999: 303).

DLT'de iki kez geçen sözcük KB'de de *oprı* 'obruk, çukur, dere, vadi' (Ünlü I, 2012: 586) biçiminde yer almaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında *obruk* '1. küçük çukur, 2. dağlar ve tepeler arasındaki derin ve büyük çukurlar' anlamları yanında '1. çöken, kayan toprak, 2. yazın bile karı erimeyen yüksek dağlardaki mağaralar, 3. su biriken oyuk yer, doğal kuyu, 4. çok çamurlu yer, bataklık' / *opruk* '1. yokuş, 2. taşlık, kayalık yer, 3. engebeli yer, 4. ovalarda akarsuların içine akıp kayboldukları delikler, 5. volkanik kuyu' (DS IX, 1993: 3261, 3285) anlamlarını da kazanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam dairesinin genişlediğini söylemek mümkündür.

اوپوز

opuz: Yer in sert kısmı (DLT 2014: 777).

Clauson, sözcüğe 'pürüzlü, bozuk zemin' karşılığını vermiş ve sözcüğün *op-* 'yutmak' kökünden geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 16-17).

Sözcük, Eski Anadolu Türkçesinde *obuz* şeklinde olup 'derenin daralan derin bölgesi' (Kanar, 2011: 525) anlamında geçmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında *obuz* / *obus* şeklinde olup 'iki derenin birleştiği dar yer' anlamı yanı sıra '1. su kaynağı, 2. akarsulardan oluşan küçük derecikler, 3. çay ve ırmakların geçtiği dar boğaz, iki sırt arasındaki çukur, 4. suların oyarak yaptığı ufak çukur' (DS IX, 1993: 3261) anlamlarını da kazanarak Türkiye Türkçesinde anlam dairesini genişletmiştir.

otrug: Ada (DLT 2014: 780).

Clauson, *otrug* sözcüğünün *otur-* (< *olur-*) 'oturmak' fiilinden gelmeyecek kadar eski bir sözcük olduğunu ve muhtemelen sadece DLT'te örneği geçen *otur-* 'kesmek' fiiliyle ilgili olabileceğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 65). Sevortyan ise *otur-* fiilinden *oturak* / *oturuk* sözcüklerinin türediğini dile getirmiştir (Sevortyan, 1974: 492). Ancak, anlamları hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Eski Uygur (Caferoğlu, 2015: 144) ve Karahanlı Türkçesinde (DLT 2014: 780) *otrug* 'ada' anlamında geçen sözcüğün, Eski Kıpçakça *otruk* / *otrak* / *oturak* 'oturak, oturulacak yer' (Toparlı vd., 2014: 206), Çağatayca *oturak* 'oturacak yer, istirahat edecek yer, dinlenme yeri' (Ünlü IV, 2013: 868), Eski Anadolu Türkçesinde *oturak* 'oturan, yerleşik, ikamet eden' (Kanar, 2011: 543), Kırgızca *oturuk* 'yerleşip oturuşan yer, yerleşik (göçebe olmayan)' (KTS 2010: 1006), Özbekçe *otrâq* 'yerleşip oturuşan yer, yerli halk' (ÖDİL I, 1981: 523), Türkiye Türkçesinde *oturak* (TS 2009: 1157) şeklinde olup 'oturulacak yer, dinlenme yeri, ikamet eden yeri' anlamlarını kazandığı görülmektedir.

öyük: Bataklık kumu (DLT 2014: 794).

Clauson, *öyük* sözcüğüne 'bataklık kumu' karşılığını vermiş ve sözcüğün *öyük-* '(ayak kuma) gömülmek' fiilinden türediğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 271). Eren, sözcüğün *öy-* köküne {-k} ekinin getirilmesiyle *öyük* şeklinde olup 'toprak yığını, yapma tepe' anlamında kullanıldığını ve çağdaş Türk lehçelerinde *öy-* 'yığmak' olarak geçtiğini belirtmiştir. (Eren, 1999: 81).

Sözcüğün coğrafi anlamı ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde korunduğu halde Çağataycada *öyük* 'delik, mağara' (Ünlü IV, 2013: 882) anlamlarından dolayı genişlemiştir.

öz: Vadi, dere (DLT 2014: 794).

DLT'te birçok kez geçen sözcük '1. kendi, 2. bir şeyin içi, iç kısmı, 3. ruh, can; kalp, 4. kalp ve karın bölgesindeki organlar' anlamının yanı sıra coğrafi anlamda 'dağlardaki vadi; dere' anlamlarında da yer almaktadır. Kâşgari sözcük için *ta.g özi* 'dağ

vadisi' örneğini vermiştir (DLT 2014: 21). Sözcük, Eski Uygur (Caferoğlu, 2015: 155), Karahanlı (Ünlü II, 2012: 598-99), Harezmi (Ünlü III, 2012: 466) ve Eski Anadolu Türkçesinde (Dilçin, 1983: 171) 'vadi, dere' anlamlarında iken, Türkiye Türkçesinde 'dere, çay' anlamı yanında 'sulak, verimli yer' (TS 2009: 1554) anlamı da kazanarak anlam dairesi genişlemiştir.

III.1.3. Anlam Başkalaşması. Almanca *Bedeutungsverschiebung*, İngilizce *Semantic transfer*, Rusça *Perehod v Drugoe znaçenie*, Fransızca *Déplacement sémantique* terimleriyle karşılanmaktadır.

Adından da anlaşılacağı üzere kelimenin eskiden yansıttığı kavramdan bütünüyle farklı, yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesidir. Aksan (2003: 214), başka anlama geçişi “Göstergenin, eskisinden bambaşka, yeni bir kavramı yansıtması.”, “Kelimenin eskiden yansıttığı kavramdan bütün bütün ayrı, yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesi.” (Aksan, 1971: 121) şeklinde tanımlamıştır.

Başka anlama geçiş, kendi içerisinde a) *Yakın anlama geçiş* b) *Uzak anlama geçiş* c) *Zıt anlama geçiş* (Arslan Erol, 2008: 82) olmak üzere üçe ayrılır.

III.1.3.1. Yakın Anlama Geçiş. Almanca *Das Verständnis der Übergang in der Nähe*, İngilizce *Understanding the transition close to*, Rusça *Perehod v blizkoe znaçenie*, Fransızca *Comprendre la fin de la transition* terimleriyle karşılanmaktadır.

Ele aldığımız coğrafi terimlerden yakın anlama geçmiş sözcükler şunlardır:

aglak: Boş, ıssız, çorak (DLT 2014: 544).

Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *aglık* (Caferoğlu, 2015: 7), Karahanlı (Ünlü I, 2012: 24) ve Harezmi *aglak* (Ünlü III, 2012: 30), Eski Kıpçakça *oglak* (Toparlı vd., 2014: 203) biçiminde olup 'boş, ıssız, çorak (yer), işlenmemiş arazi' anlamlarında iken, Türkiye Türkçesi ağızlarında *aylak* 'açıklık, meydan' (DS I, 1993: 102, 424), Tıva

Türkçesinde *ḡak* 'kayran (ırmak ve ada kenarındaki)' (Tenişev, 2008: 1968: 51) anlamlarını kazanmıştır.

أشَقَّ **aşak:** Oğuzcada dağ eteği (DLT 2014: 560).

Clauson, *aşak* sözcüğü için 'alçak', DLT'deki örneği için ise 'dağ eteği' anlamını vermiştir (Clauson, 1972: 259).

Sözcük, Tıvacada *ajıg* 'geçit, dağ geçidi' şelinde olup (Tenişev, 1968: 40) yakın anlam kazanmıştır.

چَات **çat:** Kuyu (DLT 2014: 617).

Clauson, *çat* 'kuyu' sözcüğünün Sogduca aynı anlamdaki *č't* (*çat*) kelimesinden alıntı olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972: 401). Murzayev, sözcüğün Türk dillerinde 'dağın çıkıntılı yeri, kayalık tepe; su ağızı, suların birleştiği yer; vadilerin birleştiği yer' anlamlarında geçtiğini, ancak bu anlamların DLT'te yer almadığını bildirmiştir (Murzayev, 1984: 608-09).

DLT'de 'kuyu' anlamına gelen sözcük Türkiye Türkçesinde 'iki yolun veya iki derenin birleştiği yer, kavşak' (TS 2009: 399), Kırgızcada '1. ırmakların birleştiği yer, 2. dağın birleştiği yer' (KTS 2010: 1313-14), Tıvacada '1. dağın sırtı, 2. yayla' (Tenişev, 1968: 522) şeklinde kullanılarak yakın anlam kazanmıştır.

قاش **kāř:** Herhangi bir şeyin ucu ve kıyısı (DLT 2014: 691).

Clauson, sözcüğe 'herhangi bir şeyin kenarı, kıyısı, ucu vs.' karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 669). Murzaev, *kaş* sözcüğünün aslen 'kaş' anlamında olduğunu ve mecazen 'tepe, kıyı, orman kenarı, çıkıntı, dağlık, sınır' anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Murzaev, 1984: 265).

Sözcük, Eski Uygurca 'tepe' (Caferoğlu, 2015: 170), Harezme 'kıyı' (Ünlü III, 2012: 294), Kıpçakça 'tepenin başı' (Toparlı vd., 2014: 130) anlamlarından farklı olarak Türkiye Türkçesi ağızlarında 'dağlık, kayalık yolun dönemeci' (DS XII, 1993: 4537) anlamlarında kullanılmaktadır.

كَيْنَار **kaynar:** Suyu taşıp kaynayan (ırmak) (DLT 2014: 696).

Murzaev, *kaynar* (/ *kaynag*) sözcüğü için 'fışkıran kaynar suyu; yüksek basınçla çıkan su' karşılığını vermektedir (Murzaev, 1984: 241).

Sözcük, Kırgızca *kaynar* 'yerden kaynarak çıkan su, pınar' (KTS 2010: 598), Türkiye Türkçesinde *kaynar* 'kaynar, pınar' (TS 2009: 1119) anlamlarında geçmektedir, buna göre sözcüğün yakın anlama geçiş yaptığını söyleyebiliriz.

قَز **kuz:** Dağ vb.nin gölgeli tarafı (DLT 2014: 753).

Clauson, *kuz* (*ku:z?*) sözcüğü için 'güneş görmeyen dağın kuzey tarafı' karşılığını vermiş ve sözcüğün etimolojik açılımının olmadığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 680).

Sözcük, Eski Uygurca 'dağın kuzey yamacı' (User, 2010: 225), Karahanlıca 'dağ vb..nin gölgeli tarafı' (DLT 2014: 753), Kıpçakça 'güneş dokunmayan yer' (Toparlı vd., 2014: 166), Çağatayca 'güneş uğramayan yer' (Ünlü IV, 2013: 678), Eski Anadolu Türkçesinde 'güneş görmeyen serin yer' (Dilçin, 1983: 150), Türkiye Türkçesinde 'gölgede kalan (yan)' (TS 2009: 1275) anlamında geçmektedir. Kırgız Türkçesi ağızlarında 'derin uçurum' (Mukambaev, 2009: 554) anlamında kullanılmaktadır. Derin uçurum genellikle deniz, göl, ırmak vb. su kıyılarında veya karada (iki dağ arasında) olduğu için çoğunlukla gölgeli olur. Dolayısıyla sözcük yakın anlama geçmiştir.

سَقَا **saka:** Dağın eteği (DLT 2014: 800).

Clauson, sözcüğün tarihî dönem metinlerinden yalnız DLT'de geçtiğini belirtmiş ve sözcüğe 'dağın eteği' karşılığını vermektedir (Clauson, 1972: 805).

Sözcük, Çağatay Türkçesinde *saka* 'nehir, kanal, ark' (Ünlü IV, 2013: 941), Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *saka* 'ekilmeyen yerler' (DS X, 1993: 3517) anlamında yaşamaktadır. Dağın eteği deyince akla ova, vadi, tarıma elverişli olmayan, ekilmeyen yer, boşluk, alan ya da nehir, kanal, akarsu ve dere vb. gelir. Bundan yola çıkarak 'dağın eteği' anlamındaki *saka* ile 'nehir, kanal, ark; ekilmeyen yerler' anlamındaki *saka* aynı olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla sözcük yakın anlama geçmiştir.

يَزَق **yazak:** Yağma ve Toxsı lehçesinde otlak (DLT 2014: 963).

Sözcük, *yazı* sözcüğüyle aynı anlamda olup Yağma ve Toxsi lehçesinde kullanılmıştır. Clauson, *yazak* sözcüğüne bir kere rastlandığını ve sözcüğün yaz- 'yaymak, açmak' fiilinden türediğini belirtmektedir (Clauson, 1972: 985).

DLT'de bir kez geçen sözcük günümüzde Kırgızca *cazık* 'yazı, ova, düz yer' (KTS 2010: 386), Özbekçe *yâzıq* 'düz yer, yazı' (ÖDİL I, 1981: 254) şeklinde kullanılarak yakın anlama geçmiştir.

III.1.3.2. Uzak Anlama Geçiş. Almanca Das Verständnis der Übergang vom, İngilizce Understanding the transition away form, Rusça Perehod v otdalyonnoe znaçenie Fransızca Comprendre la transition entre les, terimleriyle karşılanmaktadır.

Ele aldığımız coğrafi terimlerden uzak anlama geçen sözcükler şunlardır:

اَتر atır: İki toprak kümesi arasındaki su arkı (DLT 2014: 563).

Sözcük DLT'de 'iki toprak kümesi arasındaki su arkı' anlamındayken, Çağatayca (*atır*) 'mezra, tarla ve parça yer, çalılık' (Ünlü IV, 2013: 70), Özbekçe (*âtiz*) 'mezra' (ÖDİL I, 1981: 548) anlamlarını kazanmıştır. Bundan dolayı sözcüğün uzak anlama geçtiğini söyleyebiliriz.

بَلْدِر beldir: Dağ burnu (DLT 2014: 582).

Clauson, DLT'deki dağ burnu anlamındaki *beldir* sözcüğü için 'tepe veya dağ, yamaçların birleştiği nokta' karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 334).

Sözcük DLT'de geçen 'dağ burnu' anlamı yanı sıra Eski Uyгурca *beltir* 'yol ya da ırmak kavşağı' (User, 2010: 224), Tıvaca *beldir* 'yol ve ırmak kavşağı, kavşak' (Tenişev, 1968: 98) anlamlarını kazanmıştır. Dolayısıyla uzak anlam değişmesi gerçekleşmiştir.

بُرُن burun: Dağın ucu (DLT 2014: 603).

Clauson, sözcüğü '1. burun, gaga. 2. dağın çıkıntılı yeri, tepesi' şeklinde anlamlandırmıştır (Clauson, 1972: 366).

Sözcük, asıl anlamı yanında DLT’de dağın ucu (DLT 2014: 603), Özbek (ÖDİL I, 1981: 152) ve Türkiye Türkçesinde (TS 2009: 329) 'karanın, özellikle yüksek ve dağlık kıyılarda, türlü biçimlerde denize uzanmış bölümü' olarak kullanılmaktadır.

ابتر opuz: Yerin sert kısmı (DLT 2014: 777).

Clauson, sözcüğe 'pürüzlü, bozuk zemin' karşılığını vermiş ve sözcüğün *op-*'yutmak' kökünden geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 16-17).

DLT’de ‘yerin sert kısmı’ anlamında geçen sözcük farklı anlam kazanarak Eski Anadolu Türkçesinde *obuz* 'derenin daralan derin bölgesi' (Kanar, 2011: 525), Türkiye Türkçesi ağızlarında *obuz / obus* şeklinde olup '1. su kaynağı, 2. akarsulardan oluşan küçük derecikler, 3. iki derenin birleştiği dar yer, 4. çay ve ırmakların geçtiği dar boğaz, iki sırt arasındaki çukur, 5. suların oyarak yaptığı ufak çukur' şeklinde geçmektedir (DS IX, 1993: 3261). Bu durum *opuz* coğrafi terimin DLT’de geçen anlamından farklı bir anlam kazandığını göstermektedir.

III.1.3.3. Zıt Anlama Geçiş. Almanca *Das Verständnis der Übergang in die entgegengesetzte*, İngilizce *Understanding the transition to the opposite*, Fransızca *Comprendre la transition à l’opposé*, Rusça *Perehod v protivopoljnoe znaçenie*

Ele aldığımız coğrafi terimlerde zıt anlama geçen sözcükler şunlar:

الكك alaḡ: Düz, düzlük (DLT 2014: 547).

Sevortyan, sözcüğün tarihî dönem metinlerinden DLT ve Dede Korkut’ta kullanıldığını belirterek sözcüğe 'düz açık arazi' anlamını vermektedir (Sevortyan, 1974: 134-35). Sözcük, ele aldığımız diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde ‘düzlük, ağaçsız, açık, boş (yer) ’ anlamındayken Çağatay Türkçesinde zıt anlamda *alaḡ* 'arkların iki kenarına veya diğer yerlerde tepeler gibi toplanan toprak' (Ünlü IV, 2013: 31) şeklinde geçmektedir.

قاق kak: Çukurdaki su birikintisi (DLT 2014: 677).

Clauson, sözcük için 'kuru nehir ve göl yatağı' karşılığını vermiştir (Clauson, 1972: 608). Sözcük, ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden Karahanlı (Ünlü

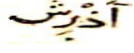
I, 2012: 347), Kıpçak (Toparlı vd., 2014: 123), Çağatay (Ünlü IV, 2013: 565) ve Eski Anadolu Türkçesi (Dilçin, 1983: 122) ve Türkiye Türkçesi ağızlarında (DS VIII, 1975: 2599) *kak* şeklinde olup 'kurak arazi; su toplanan çukur' anlamında kullanılırken, Kırgızcada *kak* (KTS 2010: 605), Özbekçede *kāk* (ÖDİL II, 1981: 607-08) şeklinde olup 'susuz kurak yer' zıt anlamını kazanmıştır.

Bölüm Sonucu:

Bu bölümde DLT'teki coğrafi terimlerin semantik açıdan farklılıkları ve gelişimleri *anlam daralması*, *anlam genişlemesi* ve *anlam başkalaşması* olmak üzere üç başlık altında ele alındı. İnceleme sonucunda söz konusu terimlerin 1'inde (*aşu*) anlam daralması, 12'sinde (*batıg, kadrak, kıdığ, kır, köl, kuy, ogrug / ovrug, opri, opuz, otrug, öyük, õz*) anlam genişlemesi ve 14'ünde (*aglak, aşak, çat, kâş, kaynar, kuz, saka, yazak, atız, beldir, burun, opuz, alan, kak*) başka anlama geçiş olayı yaşanmıştır. Başka anlama geçen coğrafi terimlerden 8'i (*aglak, aşak, çat, kâş, kaynar, kuz, saka, yazak*) yakın anlam, 4'ü (*atız, beldir, burun, opuz*) uzak anlam ve 2'si (*alan, kak*) zıt anlam kazandığı görülmektedir.

1. Ele adığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde hiç anlam değişikliğine uğramayıp aynı anlamda kullanılan 51 (*adış, aglak, alış, argu, arık, art, baş, boynak, bulun, buz, büktir, çalan yer, çaxşak, çıgır, çugurdan, çulıman, egrim, yer, kaya, keçiş / keçig, kerış, kōm, köl, kölün, kum, kurkag, mınar, õy, õgüz, sāy, señir, sırt, suw, suwlag, tag, tarım, taş, tatır yir, teniz, tepe, tepiz, terñük / terñek, turug / turıg / turag, ünñür, yaña, yār, yaylag, yazı, yul, yulak*) coğrafi terim tespit edilmiştir.

IV. BÖLÜM: DLT'DEKİ COĞRAFİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ

adriş: İki yolun başı (DLT 2014: 542).

ÇTL: Kır. *ayrış* / *ayırış* sözcüğünü '1. ikiye ayırma, ayrı düşürme, 2. ayırt etme' (Yudahin, 1985: 34, 37).

aglak: Boş, ıssız, çorak (DLT 2014: 544).

TTL: EUyg. *ağlık* 'boş ve ıssız yer' (Caferoğlu, 2015: 7). Kar. *ağlak* 'boş, ıssız, çorak' (DLT) (Ünlü I, 2012: 24). Har. *aglak* '1. boş, ıssız, çorak yer, 2. eksik' (KE 83v/12; HŞ 665; İML 188) (Ünlü III, 2012: 30). Kıp. *oglak* 'ıssız, تنها arazi, çöl, işlenmemiş arazi' (DM; Kİ) (Toparlı vd., 2014: 203).

ÇTL: TTr. Ağ. *ağlek* 'hayvanların toplandığı yer, ağıl' / *aylak* 'açıklık, meydan' (DS I, 1993: 102, 424). Kır. *oolak* 'uzaktaki, uzak, uzakta' (Yudahin II, 1998: 594). Tıv. *alaak* 'kayran (ırmak ve ada kenarındaki)' (Tenişev, 2008: 1968: 51).

alañ: Düz, düzlük (DLT 2014: 547).

TTL: Çağ. *alañ* 'arkların iki kenarına veya diğer yerlerde tepeler gibi toplanan toprak' (ŞSL; FK) (Ünlü IV, 2013: 31).

ÇTL: TTr. *alan* '1. düz, açık ve geniş yer, meydan, saha, 2. orman içinde düz ve ağaçsız yer, düzlük, kayran' (TS 2009: 65). Özb. *yalañ* 'ağaçsız, açık, boş (yer)' (ÖDİL II, 1981: 478). Tıv. *alandı* 'karı erimiş yer' (Tenişev, 1968: 51).

alın: Dağın yamacı ve çıkıntılı yeri (DLT 2014: 548).

TTL: EUyg. *alın* '1. alın (H. I. 12. 166), 2. ön taraf (Man. 37, 4)' (Caferoğlu, 2015: 11). Kar. *alın* 'alın, cephe' (SKT 327r/5; RKT 29/26a3; KB 4976) (Ünlü I, 2012: 29). Har. *al(i)n* 'alın, karşı, ön taraf' (NF 197/4; KE 76r/20; MM 291/4; HKT 429b/2; HŞ 440, İML 140) (Ünlü III, 2012: 40). Kıp. *alın* 'ön, cephe, karşı' (CC; GT; İM; Kİ;

MG) (Toparlı vd., 2014: 7). Çağ. *alın* 'alın, ön, huzur' (AL; ŞSL; SD; LD; YED; GN) (Ünlü IV, 2013: 35). EAT. *alın* 'alın' (Kantar, 2011: 36).

ÇTL: TTr. *alın* '1. yüzün, kaşlarla saçlar arasındaki bölümü, 2. bazı şeylerin önü, ön yüzü' (TS 2009: 74); TTr. Ağ. *alın* 'karşı, karşı taraf' (DS I, 1993: 219). Tıv. *alın* 'yüz, çehre' (Tenişev, 1968: 56).

أَلِش **alış:** Su ağzı, suyun döküldüğü kısım (DLT 2014:548).

ÇTL: Kır. *alış* 'sulama suyu için nehirde ayrılan suyun akıtıldığı ark, kanal' (KTS 2010: 90).

أَرْغُو **argu:** İki dağın arasında bulunan şey (DLT 2014: 554).

TTL: EUyg. *argu* 'toponim; etnonim de olabilir' (Man. I. 26. 25) / *arķu* 'dere, nehir' (Caferoğlu, 2015: 19-20). Çağ. *argā* 'akar su; dere, çay' (ŞSL) (Ünlü IV, 2013: 49).

أَرْق **arık:** Ark, ırmak DLT 2014: (554).

TTL: EUyg. *arık* / *arig* 'ark, çay, çay kenarı' (Suv. 608, 7) (Caferoğlu, 2015: 19). Kar. *arık* 'ırmak' (SKT 224r/8, RKT 26-28 b2) (Ünlü I, 2012: 51). Har. *arık* '1. ark, arık, su yolu (NF 55/1; KE 48v/16; ME 123/1; MM 199/3; HŞ 2383), 2. ırmak, nehir (HKT 4b/4)' (Ünlü III, 2012: 50). Kıp. *ark* (BM) / *arg* (Kİ) 'nehir, ırmak' (Toparlı vd., 2014: 10-11). Çağ. *arig* (AL; ŞSL; TMA; TEH) / *arık* (AL, ŞSL; LD; ÇFK; Sİ; ŞHD) / *ark* (GT) 'arık, ark, su yolu' (Ünlü IV, 2013: 50). EAT. *ark* / *arık* 'su kanalı' (Dilçin, 1983: 12).

ÇTL: TTr. *arık* 'arık' / *ark* 'içinde su akıtmak için toprağı kazarak yapılan açık oluk, su yolu, arık, kanal' (TS 2009: 117, 119). Kır. *arık* 'suu akıtmak, ekin vb. bitkileri sulamak için kazılan ark' (KTS 2010: 120). Özb. *arıq* 'ark, ırmak' (ÖDİL I, 1981: 54). Tıv. *arık* 'ark, sulama hendek' (Tenişev, 1968: 72).

أَرْت **art:** Dağ geçidi, sarp dağ geçidi (DLT 2014: 557).

TTL: EUyg. *art* 'dağ geçidi' (TTR. VII. 54, 5; TS. 10) (Caferoğlu, 2015: 20). Çağ. *art* 'geçit, dar yol' (ŞSL) (Ünlü IV, 2013: 53). EAT. *art* '1. son, 2. arka' (Kanar, 2011: 58).

ÇTL: TTr. *art* '1. arka, geri, 2. bir şeyin öbür yüzü, 3. arkada bulunan' (TS 2009: 124). Kır. *art* 'dağ geçidi' (KTS 2010: 117). Özb. *art* 'arka, bir şeyin öbür yüzü' (ÖDİL I, 1981: 542-43). Tıv. *art* 'geçit, dağ geçidi' (Tenişev, 1968: 69).

اَشَقْ aşak: Oğuzcada dağ eteği (DLT 2014: 560).

TTL: Kıp. *aşag* (TA) / *aşaga* (BM; BV; DM; Gİ; GT; İM; İN; KF; Kİ; KK; RH; TA; TZ) / *aşagı* (MG) / *aşak* (BV; İM; İN; KFT) / *aşaka* (MG) / *aşakak* (BV) 'aşağı', 'alçak' (BM; TZ) (Toparlı vd., 2014: 14). Çağ. *aşak* 'aşağı, alçak, alt' (ÇFK) (Ünlü IV, 2013: 35). EAT. *aşak* / *aşah* 'alçak, aşağı' (Dilçin, 1983: 15).

ÇTL: TTr. *aşıt* '1. siper, kuytu yer, 2. aşılacak yer, 3. dağ geçidi' (TS 2009: 138); TTr. Ağ. *aşıt* '1. siper, kuytu yer, 2. uzak gözün göremediği yer, 3. dağ ve tepelerin üzerinden arka kısma aşılacak yer, 4. sırt ve bayırların geri tarafı, görünmeyen yüzü, 5. zahire koymak için, ev içinde yere kazılan ya da duvara yapılan kuyu, 6. yatka ve yorgan konan ambarların bölmesi (DS I, 1993: 357), 7. geçit (DS XII, 1993: 4427). Kır. *aşuu* 'dağın insan geçmesi için uygun olan yeri' (KTS 2010:143). Tıv. *ajig* 'geçit, dağ geçidi' (Tenişev, 1968: 40).

اَشُو aşu: Aşı toprağı (DLT 2014: 561).

ÇTL: TTr. Ağ. *aşu* 'boya yapılan kırmızı toprak' (DS I, 1993: 363).

اَتَر atız: İki toprak kümesi arasındaki su arkı (DLT 2014: 563).

TTL: Çağ. *atız* 'mezra, tarla ve parça yer, çalılık' (ŞSL) (Ünlü IV, 2013: 70).

ÇTL: Özb. *atiz* 'mezra' (ÖDİL I, 1981: 548).

بَقْوُ baku: Tepe (DLT 2014: 571).

بلچق

balçık: Oğuzca balçık (DLT 2014: 572).

TTL: Kar. *balçık* 'çamur' (DLT; SKT 248r/9; RKT 32/26a1) (Ünlü I, 2012: 93). Har. *balçık* 'çamur' (SKT 248r/9; AKT 18b/16; RKT 32/26a1; HKT 396b/1; MKT 210b/5; SKT 25b/11; BKT 54b/5) (Ünlü III, 2012: 105). Kıp. *balçık* (BM; BV; GT; İM; KFT; Kİ; MG; TA) / *balçuk* (CC) / *balşık* (DM; KK; TZ) 'killi çamur, balçık' (Toparlı vd., 2014: 23). Çağ. *balcığ* (ŞSL) / *balçağ* (ŞSL) / *balcığ* (ŞSL; GT; NH; TMA; TEH; FK) / *balçığ* (ŞSL; BV; GT; ÇFK; FK; ŞT; Sİ; MK; LM) 'balçık, çamur, kil' (Ünlü IV, 2013: 98). EAT. *balçuk* 'balçık, bataklık' (Dilçin, 1983: 23).

ÇTL: TTr. *balçık* '1. içinde çeşitli organik maddeler bulunan, genellikle killi, koyu, yapışkan çamur, mil, 2. içindeki kil oranı yüksek, yağlı, su geçirmez, koyu toprak' (TS 2009: 190). Kır. *balçık* 'bataklık, balçık, kirli' (KTS 2010: 175). Özb. *balçıq* 'bataklık, balçık, kirli' (ÖDİL I, 1981: 77). Tıv. *malgaş* 'çamur, bataklık, kirli' (Tenişev, 1968: 287).

بالق

balık: Argu lehçesinde ve Oğuzların bazılarında çamur (DLT 2014: 572).

TTL: Kökt. *balık* 'çamur, bataklık' (KTK 8) (User, 2010: 227). YY. *balık* 'şehir' (Y 41, 1-2) (Useev, 2011: 91).

بارق

barık (?): Uçurum (?) (DLT 2014: 574).

ÇTL: TTr. Ağ. *barık* / *barığ* '1. sivri tepeler arasındaki uçurum, yüksek kayalardaki çatlaklıklar, 2. yeşillik, çayırılık yer, 3. bitkilerin çok olduğu yer, 4. herhangi bir şeyin çok bulunduğu yer' (DS II, 1993: 532).

باش

baş: Dağ başı (DLT 2014: 576).

TTL: Kökt., EUyg. *baş* 'tepe, zirve, doruk; ırmak başı' (KTK 1; ŞUD 3; BKD 25) (User, 2010: 223). YY. *baş* 'bir işin başı, bir şeyin başı' (Y 16, 1-2) (Useev, 2011: 72). Har. *baş* 'baş kısım, uç' (NF 36/16, KE 29r/16; ME 74/1; MM 81/1; HKT 293b/4; HŞ 1108; İML 139; KVİI/31; MN (2) 34/335) (Ünlü III, 2012: 80). Kıp. *baş* 'uç, uç noktası' (Gİ; MG) (Toparlı vd., 2014: 24). Çağ. *baş* 'baş, kafa, kelle, tepe' (AL; ŞSL; BV; BD;

SD; GT; NH; HBD; LD; ÇFK; TMA; TEH; MÜN; YED; ŞT; Sİ; FK; ŞHD; MK; LM; GN) (Ünlü IV, 2013: 105). EAT. *baş* 'yukarı, üst, üzeri' (Kantar, 2011: 95).

ÇTL: TTr. *baş* 'arazide en yüksek nokta: dağın başı, tepenin başı' (TS 2009: 208). Kır. *baş* 'zirve, tepe, bir şeyin üst tarafı' (KTS 2010: 191). Özb. *bâş* 'bir şeyin üstü, tepe kısmı' (ÖDİL I, 1981: 137). Tıv. *baş* 'zirve, uç' (Tenişev, 1968: 94).

batıg: Nehir vb. şeylerin derin yeri (DLT 2014:578).

TTL: Kar. *batıg* 'derinlik, bataklık, kumlu çamur; ırmak veya ırmağa benzer olan şeylerin derin olan yeri' (KB 4771, SKT 174r/7) (Ünlü I, 2012: 102). Har. *batıg* 'batak, ırmakların derin olan yerleri' (HŞ 3126) (Ünlü III, 2012: 81). Çağ. *batık* (LD) / *batkak* (ŞSL) 'bataklık' (Ünlü IV, 2013: 107). EAT. *batak* 'bataklık' (Kantar, 2011: 103).

ÇTL: TTr. *batak* 'üzerine basıldığında çöken çamurlaşmış toprak' (TS 2009: 222). Kır. *batkak* 'çamur, balçık' (KTS 2010: 189). Özb. *bâtqâq* 'çamur, batak, balçık' (ÖDİL I, 1981: 136).

beldir: Dağ burnu (DLT 2014: 582).

TTL: EUyg. *beltir* 'yol ya da ırmak kavşağı' (ŞUG 10) (User, 2010: 224).

ÇTL: TTr. *bel* 'dağ sırtlarında geçit veren çukur yer' (TS 2009: 235). Kır. *bel* 'dağın sırtı' (KTS 2010: 189); *bel* 'dağ silsilesi; dağ geçidi' (Yudahin I, 1985: 126). Özb. *bel* 'dağ ve tepelerin üst kısmı, bel' (ÖDİL I, 1981: 99). Tıv. *beldir* 'yol ve ırmak kavşağı, kavşak' (Tenişev, 1968: 98).

boynak: Dağdaki yüksek geçit (DLT 2014: 596).

ÇTL: TTr. Ağ. *boynak*, *boynek*, *boynik* 'boyunu eğri, eğri', *boynuk* 'boyunu kısa' (DS II, 1993: 746-47). Kır. *moynok* 'dağ boğazı, geçit' (KTS 2010: 929).

buluḡ: Köşe (DLT 2014: 602).

TTL: YY. *buluḡ* 'köşe' (Y 31, 3) (Useev, 2011: 88). Har. *bulun* (KE 181r/16) / *buluḡ* (KE 52v/18) 'taraf, yön' (Ünlü III, 2012: 112).

ÇTL: Kır. *buluŋ* 'köşe' (KTS 2010: 271). Tıv. *buluŋ* 'köşe' (Tenişev, 1968: 122).

بُرُن **burun**: Dağın ucu (DLT 2014: 603).

TTL: EAT. *burun* 'burun' (Kanar, 2011: 150).

ÇTL: TTr. *burun* 'karanın, özellikle yüksek ve dağlık kıyılarda, türlü biçimlerde denize uzanmış bölümü' (TS 2009: 329). Kır. *murun* 'insan ve hayvanların burnu' (KTS 2010: 943). Özb. *burun* 'karanın denize uzanmış kısmı' (ÖDİL I, 1981: 152).

بُكْتِر **büktir**: Dağlardaki girinti çıkıntılar (DLT 2014: 606).

ÇTL: Kır. *böktör* 'dağ eteğindeki tepecik' (KTS 2010: 258).

بُرُنْگ **bürüng**: Sudaki yüksek dalga (DLT 2014: 607).

جَلَنَكْ يِير **çalan (yir)**: Çorak, içinde bitki bulunmayan, yanmış gibi siyah yer (DLT 2014: 613).

چَات **çat**: Kuyu (DLT 2014: 617).

ÇTL: TTr. *çat* 'iki yolun veya iki derenin birleştiği yer, kavşak' (TS 2009: 399). Kır. *çat* '1. ırmakların birleştiği yer, 2. dağın birleştiği yer' (KTS 2010: 1313-14). Tıv. *şat* '1. dağın sırtı, 2. yayla' (Tenişev, 1968: 522).

چَاخْشَاق **çaxşak**: Dağ tepelerindeki taşlık bölge (DLT 2014: 617).

ÇTL: TTr. Ağ. *cağşak*, *çahşah*, *çahşak*, *çakşak*, *çarçak* '1. gevşek, yerinden oynamış, 2. dağ eteklerindeki taş yığını' (DS III, 1993: 846, 1080).

چَغِير **çığır**: Dar ve küçük yol (DLT 2014: 621).

TTL: Kıp. *çığır* 'dar yol, sabanın açtığı yol' (İH) (Toparlı vd., 2014: 49). Çağ. *çığır* 'kar içinde açılan yol, iz' (ŞSL) (Ünlü IV, 2013: 243).

ÇTL: TTr. *çığır* '1. çığın kar üzerinde açtığı iz, 2. patika' (TS 2009: 422). Kır. *çıyır* 'dar yol' (KTS 2010: 1348). Özb. *çiyir* 'iz, yol' (ÖDİL II, 1981: 367). Tıv. şır 'çiğnenmiş kar' (Tenişev, 1968: 590).

جُغُرْدَان **çugurdan:** Sel yarığı, uçurum (DLT 2014: 629).

TTL: Kar. *çukur* 'çukur' (SKT 48r/3; HKT 61a/2; MKT 68a/8) (Ünlü II, 2012: 182). Kıp. *çugur* (CC; MG) / *çukır* (İM) / *çukur* (BV; İM; Kİ; KFT; RH; TZ) / *şukur* (DM) 'çukur' (Toparlı vd., 2014: 53, 254). Çağ. *çukur* 'çukur' (ŞSL; ÇFK; TEH; Sİ; LM; FK) (Ünlü IV, 2013: 262).

ÇTL: TTr. *çukur* 'çevresine göre aşağı çökmüş olan yer' (TS 2009: 454). Kır. *çukur* / *çunkur* 'çukur' (KTS 2010: 1339). Özb. *çuqur* 'çukur' (ÖDİL II, 1981: 383).

چُلْبَان **çulman:** Su birikintisi (DLT 2014: 629).

TTL: Kıp. *çulban* / *çülben* 'derinliği diz boyunu geçmeyen su' (BM) (Toparlı vd., 2014: 54).

اَکْرِم **egrim:** Suyun toplandığı yer, su birikintisi (DLT 2014: 635).

TTL: Kıp. *igrem* 'girdap' (GT) (Toparlı vd., 2014: 107). Çağ. *egrim* 'suyun döne döne akması' (AL) / *igrem* 'su çevrintisi' (ŞSL) (Ünlü IV, 2013: 325, 513).

ÇTL: TTr. *eğrim* 'anafor' (TS 2009: 608). Kır. *iyrım* / *irim* 'suyun döne döne akan derin yeri, eğrim' (KTS 2010: 546, 559).

اَكْن **ekin:** Tarla (DLT 2014: 635).

TTL: Kar. *ekin* 'mahsül yeri, tarla' (HKT 33a/7; SKT 16b/10) (Ünlü II, 2012: 222). Har. *ekin* 'tarla' (HKT 33a/7) (Ünlü III, 2012: 166). Çağ. *ekin* 'mezra' (AL) (Ünlü IV, 2013: 329). EAT. *ekin* 'buğday' (Dilçin, 1983: 79; Kanar, 2011: 36).

ÇTL: TTr. *ekin* 'tahılın tarlaya atıldığı andan harman oluncaya kadar aldığı durum' (TS 2009: 609). Kır. *egin* 'tahıllı bitkiler, tahıl ve onun tohumu' (KTS 2010:

1415). Öz. *ekin* 'tahıllı bitkiler; tarla ve bahçede yetişen bitki türleri' (ÖDİL I, 1981: 440).

اَرْكَسُوف **ergöz (suw)**: Baharın başlangıcında kar ve buzun erimesiyle meydana gelen su (DLT 2014: 642).

اَرْتِك **ertik**: İşlek yol (DLT 2014: 643).

اَسِن **esin**: Hafif rüzgâr (DLT 2014: 645).

TTL: EUyg. *esin* 'yel, rüzgar' (Briefe. VIII. 195) (Caferoğlu, 2015: 76). Kar. *esin* 'esinti esim, rüzgâr' (KB 65, SKT 155r/7, RKT 37/83a2) (Ünlü I, 2012: 247). EAT. *esen* 'rüzgâr' (Dilçin, 1983: 85).

ÇTL: TTr. *esim* 'yelin esişi' (TS 2009: 650); TTr. Ağ. *esin* 'sabah rüzgârı'; *eser* / *esen* / *esgin* / *eskin* / *esiş* 'rüzgâr, sert esen rüzgâr' (DS V, 1993: 1779, 1782). Tıv. *ezin* '1. hava dalgası, 2. esinti, esin' (Tenişev, 2008: 608).

اَشْكِن **eşkin**: Uzun yol (DLT 2014: 647).

ÇTL: TTr. *eşkin* 'sürgün, filiz' (TS 2009: 658).

اَيَاكُو **eyegü**: Dağın ortasındaki yokuşa benzer kısım (DLT 2014: 652).

TTL: Kar. *eyegü* / *äyägü* '1. yan, yan taraf, kaburga (SKT 244r/9; AKT 142b/10; SKT 159b/4), 2. kaburga kemiği (SKT 129b/10)' (Ünlü II, 2012: 252). Har. *eyegü* 'eyeği, kaburga' (NF 279/13, KE 28v/17, ME 174/4) (Ünlü III, 2012: 183). Çağ. *eyegü* / *öyegü* 'kaburga' (ŞSL) (Ünlü IV, 2013: 353, 881). Kıp. *eyegü* (BV; Kİ) / *eyeg* (TA; TZ) / *iyegü* (BV) 'eye kemiği' (Toparlı vd., 2014: 78, 117). EAT. *eyegü* / *iyegü* 'kaburga kemiği' (Dilçin, 1983: 87).

ÇTL: TTr. Ağ. *eye* / *eğe* / *eğe kemiği* / *eğeyi* / *eya* / *eyeği* / *eye kemiği* / *eyey* / *eyey kemiği* 'kaburga kemiği' (DS V, 1993: 1819). Tıv. *eegi* 'kaburga kemiği' (Tenişev, 1968: 622).

اير **ir, yèr / yer:** Yer (DLT 2014: 666, 967).

TTL: Kökt., EUyg. *yer / yir* 'yer, toprak, arazi, yeryüzü' (KTG 4; BKK 3; T 47-48) (User, 2010: 226). Kar. *yer* (AH 201; SKT 5v/5; RKT 30/4a1) / *yir* (KB 213; AH 201) 'yer, yer yüzü' (Ünlü I, 2012: 989, 1006). Har. *yer / yir* 'yer, yurt, makam, orun' (KE 2v/14; MM 51/1) (Ünlü III, 2012: 678, 688). Kıp. *yer* 'yer, toprak' (BM; DM; MS; TZ) (Toparlı vd., 2014: 319). Çağ. *yer* 'yer, yer yüzü, dünya' (AL; GT; NH) (Ünlü IV, 2013: 1247). EAT. *yir / yer* '1. yer, arz, zemin, toprak 2. ülke, yurt, diyar, memleket' (Dilçin, 1983: 242, 246).

ÇTL: TTr. *yer* 'yerküre' (TS 2009: 50-53). Kır. *cer* 'yer' (KTS 2010: 453). Özb. *Cyer* 'yer, zemin, dünya' (ÖDİL I, 1981: 248). Tiv. *çer* 'yer' (Tenişev, 1968: 528).

قاڭ **kağag:** Kanal (DLT 2014: 674).

قذراق **kadrak:** Dağın katları ve kıvrımları, yamaç ve kenarları (DLT 2014: 676).

TTL: Çağ. *kayrak* 'çizlem, bilek taşı' (Ünlü IV, 2013: 600).

ÇTL: TTr. Ağ. *kayrak* '1. taşlı kumlu, ekime elverişli olmayan toprak, 2. yassı, düz tabaka halindeki toprak, 3. bilek taşı, 4. döşeme taşı, 5. yassı ve düz taşla oynanan kaydırak oyunu, 6. akarsuların getirdiği kumla karışık ufak taşlar, 7. kaydırak oyunu oynanan düz, ince taş ya da iri çakıl' (DS VIII, 1993: 2706); '1. küçük, yassı taş, 2. düzgün, büyük taş katmanı' (DS XII, 1993: 4541). Kır. *kayrak* '1. bileği taşı, bileği çarkı, 2. sulanmayan (iska ve irva edilmeyen), yağmura muhtaç olan; kayrak yer' (Yudahin, 1998: 423). Özb. *qayraq* 'bilek taşı' (ÖDİL II, 1981: 440).

قاق **kak:** Çukurdaki su birikintisi (DLT 2014: 677).

TTL: Kar. *kak yer* 'kurak, kurak arazi' (SKT 215r/1) (Ünlü I, 2012: 347). Kıp. *kak* 'taş üzerinde olan ve su toplanan göz gibi çukur' (Kİ) (Toparlı vd., 2014: 123). Çağ. *kak* 'su toplanacak alan, yağmur ve sel yeri' (ŞSL) (Ünlü IV, 2013: 565). EAT. *kak / kaklık* 'kırlarda içinde su biriken çukur' (Dilçin, 1983: 122).

ÇTL: TTr. Ağ. *kak* 'dağ ve kayalardaki oyuklarda bulunan su birikintisi' (DS VIII, 1975: 2599). Kır. *kak* 'susuz kurak arazi' (KTS 2010: 605). Özb. *kāk* 'susuz kurak yer' (ÖDİL II, 1981: 607-08).

قاش **kāş:** Herhangi bir şeyin ucu ve kıyısı (DLT 2014: 691).

TTL: EUyg. *kaş* 'tepe (USp. 279); kaş, değerli taş, süs taşı (TTR. VII. 44, 11; X. 48.); yada taşı (Uig.-Wb. 67.) (Caferoğlu, 2015: 170). Har. *kaş* 'ön, karşı, karşı taraf, kenar, kıyı' (KE 76v/7; MN 1/1) (Ünlü III, 2012: 294). Kıp. *kaş* 'tepenin başı' (Kİ) (Toparlı vd., 2014: 130). Çağ. *kaş* 'ön, karşı, yan huzur' (AL; ŞSL; BV; BD; SD; GT; NH; LD; TMA; TEH; MÜN; YED; FK; ŞHD; MK; LM) (Ünlü IV, 2013: 589).

ÇTL: TTr. Ağ. *kaş* 'dağlık, kayalık yolun dönemeci' (DS XII, 1993: 4537).

قَبْجَقْ **katçak:** Su kollarının birbirleriyle çarpıştığı yer (DLT 2014: 692).

قَتْلِشْ **katlış:** Kollarının birleştiği yerde suyun çarpışması (DLT 2014: 693).

قَا **kaya:** Dağın kayası (DLT 2014: 695).

TTL: Kar. *kaya* 'kaya' (KB 2313) (Ünlü I, 2012: 379). Kıp. *kaya* 'kaya' (BM; CC; GT; Kİ; TA) (Toparlı vd., 2014: 133). Çağ. *kaya* 'kaya, taş' (ŞSL; BV; SD; MÜN; MK; GN) (Ünlü IV, 2013: 597). EAT. *kaya* 'kayalık' (Kantar, 2011: 431).

ÇTL: TTr. *kaya* 'büyük ve sert taş kütlesi' (TS 2009: 1113). Kır. *kıya* 'yamaç, sarp' (KTS 2010: 883). Özb. *qāya* 'kaya, dik dağ' (ÖDİL II, 1981: 607). Tıv. *haya* '1. kaya, 2. geri, arka' (Tenişev, 1968: 471).

قَيْنَار **kaynar:** Suyu taşıp kaynayan (ırmak) (DLT 2014: 696).

ÇTL: TTr. *kaynar* 'kaynak, pınar' (TS 2009: 1119). Kır. *kaynar* 'yerden kaynarak çıkan su, pınar' (KTS 2010: 598). Tıv. *haynır* '1. kaynamak, 2. arzu etmek, istemek' (Tenişev, 1968: 462).

قازان

kazgan: Çöküntü, çatlak ve yarıklar bulunan arazi, çukur (DLT 2014: 696).

TTL: Kar. *kazan* 'kazan' (AKT 97/7; MKT 306b/8) (Ünlü II, 2012: 404). Har. *kazan* (NF 107/4; KE 95r/1; HŞ 4234; İML 169) / *kazgan* (NF 107/14; KE 148r/18) 'kazan, büyük tencere' (Ünlü III, 2012: 302). Kıp. *kazan* (BV; CC; DM; İM; Kİ; KK; TA; TZ) / *kazgan* (TA) 'kazan, bakır kap' (Toparlı vd., 2014: 135). Çağ. *kazan* (BV; NH; TEH; ŞT; LM; GN) / *kazgan* (ŞSL) / *gazan* (ŞSL) 'büyük tencere, kazan' (Ünlü IV, 2013: 601-602, 388). EAT. *kazgan* 'kazan' (Dilçin, 1983: 132; Kanar, 2011: 435).

ÇTL: TTr. *kazan* 'çok miktarda yemek pişirmeye veya bir şey kaynatmaya yarayan büyük, derin kap' (TS 2009: 1121); TTr. Ağ. *kazan* 'su çevrisi, kuyu' (DS IV, 2711). Kır. *kazan* 'kazan, büyük tencere' (KTS 2010: 592). Özb. *qāzān* 'yemek pişirmek veya su ısıtmak için kullanılan büyük, derin kap' (ÖDİL II, 1981: 593).

كيش

keçiş: Nehir ve vadideki geçiş yeri / كچك **keçig:** Geçit (DLT 2014: 698).

TTL: Kökt. *keçig* 'geçit' (T 35) (User, 2010: 225). EUyg. *keçik* (Briefe. III. 400 not 1) / *keçük* 'geçit' (Alt. Gr. 313; Hüen, Briefe 1810) (Caferoğlu, 2015: 103). Kar. *keçiş* (KB 3665) / *keçik* 'ırmak, dere geçidi, geçme' (Ünlü I, 2012: 386). Kıp. *keçi* (TA) / *keçüt* (BM; Kİ; TA) / *kiçit* (İM; Kİ) / *kiçüt* (İM) 'geçit' (Toparlı vd., 2014: 136, 148). Çağ. *keçiş* 'geçiş, geçme' (GT) (Ünlü IV, 2013: 604). EAT. *geçüd* 'geçit' (Kanar, 2011: 287).

ÇTL: TTr. *geçit* 'iki dağ arasında dar ve uzun yol' (TS 2009: 738). Kır. *keçit* / *keçüü* 'nehir ve vadideki geçiş yeri, geçit' (KTS 2010: 701-02). Özb. *keçik* 'nehir ve göllerin geçmek için uygun olan yerleri (ÖDİL I, 1981: 383). Tıvaca *kejig* 'geçit' (Tenişev, 1968: 270).

كلكنز

kelkin: Met (met cezir'deki) (DLT 2014: 702).

كلنيز

kelñiz: Sel (DLT 2014: 702).

كِرَم **kerem:** Yukarı ve aşağı Çin lehçesinde yer altındaki izbe yer (DLT 2014: 704).

كَارِك **kerik:** Yayla (DLT 2014: 704).

كِرِش **keriş:** Oğuzcada üzerine çıkılabilinen dağ zirvesi. (DLT 2014: 705).

TTL: Kıp. *keriş* 'tepe' (Kİ) (Toparlı vd., 2014: 139).

ÇTL: TTr. *geriş* 'dağların ve tepelerin üst kısmı, sırt' (TS 2009: 754).

كَافِلِي **kewli:** Nehrin ağzı (DLT 2014: 707).

قِدَغ **kıdığ:** Deniz, nehir, vadi gibi şeylerin kıyısı (DLT 2014: 710).

TTL: EUyg. *kıdığ* / *kıtığ* 'hudut, sınır, kıyı, kenar' (Suv. 584, 12; TTR. V. 4, 11) (Caferoğlu, 2015: 174). Kar. *kıdığ* 'kıyı, deniz, ırmak, dere gibi şeylerin kıyısı' (SKT 283v/1) (Ünlü I, 2012: 413). Har. *kıyığ* 'kıyı, deniz kenarı' (İML 180) (Ünlü III, 2012: 323). Çağ. *kıyıl* 'kenar, sahil' (ŞSL) (Ünlü IV, 2013: 629). EAT. *kıyıl* 'kenar, uç' (Kantar, 2011: 454).

ÇTL: TTr. *kıyıl* '1. kara ile suyun birleştiği yer, 2. kenar, uç' (TS 2009: 1173). Kır. *kıya* 'yamaç, bayır' (Yudahin, 1998: 464). Özb. *qıya* 'yamaç; aklan; eğimli' (ÖDİL II, 1981: 589). Tıv. *kıyığ* 'kıyı' (Tenişev, 1968: 275).

قِر **kır:** 1. Dağların sırtı, 2. su bendi, set (DLT 2014: 712).

TTL: Kar. *kır* 'kır, sahra; mezar' (KB 3396) (Ünlü I, 2012: 419). Har. *kır* 'kır, ova' (HŞ 3117) (Ünlü III, 2012: 318). Kıp. *kır* 'taşlık, arazi, sahra, kır' (BM; TZ) (Toparlı vd., 2014: 144). Çağ. *kır* 'kır, çöl, sahra' (ŞSL; ŞT; GN) (Ünlü IV, 2013: 623). EAT. *kır* 'sahra, alan, açıklık, düzlük' (Kantar, 2011: 450).

ÇTL: TTr. *kır* 'şehir ve kasabaların dışında kalan, çoğu boş ve geniş yer' (TS 2009: 1157). Kır. *kır* 'dağların sırtı' (KTS 2010: 875). Özb. *qır* 'kır, düz tepe' (ÖDİL II, 1981: 581). Tıv. *kır* '1. kenar, 2. üst. 3. uç, sınır. 4. satıh, yüzey' (Tenişev, 1968: 278).

kışlağ: Kışlak, kışlık yer (DLT 2014: 716).

TTL: Kar. *kışlag* 'kışlak' (DLT 2014: 716). Har. *kışlag* (İML 179) / *kışlak* (KE 68r/13) 'kış geçirilecek yer, kışlak' (Ünlü III, 2012: 321). Kıp. *kışlak* / *kışlav* 'kışlak, kışın barınılan yer' (TZ) (Toparlı vd., 2014: 146). Çağ. *kışlak* 'kışın barınılan yer, kışlak' (ML; ŞSL; MÜN; ŞHD; GN). EAT. *kışlag* / *kışlak* 'kışın barınılan yer' (Dilçin, 1983: 138).

ÇTL: TTr. *kışlak* '1. kışın barınılan yer, 2. kışın orduların, göçebe oymakların hayvanlarıyla birlikte yayladan inip konakladığı yer' (TS 2009: 1169). Kır. *kıştoo* 'kışlık' (KTS 2010: 883). Özb. *qışlâq* 'kışlak' (ÖDİL I, 1981: 589). Tıv. *kıştag* 'kışlak' (Tenişev, 1968: 280).

köl: Dağın tepesinden vadinin dibine kadar uzanan yükselti. (DLT 2014: 726).

TTL: Kar. *kol* 'vadi' (KB 4968; AH 312; SKT 273r/9; RKT 32/20b3) (Ünlü I, 2012: 441); (AKT 133/10; HKT 563b/2) (Ünlü II, 2012: 440). Har. *kol* 'dağın tepesinden aşağı inen ve derenin ortasından geçen yüksekçe yer, vadi, taraf, yan' (NF 281/17; KE 34v/14; HKT 563b/2; HŞ 1382; İML 145) (Ünlü III, 2012: 332). Kıp. *kol* 'vadi, nehir yatağı' (İM; TA) (Toparlı vd., 2014: 152). Çağ. *kol* 'dağ eteği, vadi, dere' (AL; GT) (Ünlü IV, 2013: 643).

ÇTL: TTr. Ağ. *kol* '1. susuz dere, 2. koyak, vadi' (DS IV, 2907). Kır. *kol* 'nehir vadisi, nehrin dökülmesi' (KTS 2010: 721). Tıv. *hol* 'kurumuş nehir yatağı' (Tenişev, 1968: 480).

kôm: Su dalgası (DLT 2014: 726).

TTL: Kar. *kom* 'dalga, su dalgası' (SKT 258r/5; HKT 217b/7) (Ünlü II, 2012: 440). Har. *kom* 'dalga' (HKT 217b/7) (Ünlü III, 2012: 333). Kıp. *kom* / *kum* 'dalga, fırtına' (CC; İH; İM) (Toparlı vd., 2014: 152, 162). Çağ. *kom* 'dalga, fırtına' (FK) (Ünlü IV, 2013: 645).

ÇTL: TTr. Ağ. *hom* 'deniz dalgası' (DS VII, 1993: 2399).

كُورَم **korum:** Kaya (DLT 2014: 731).

TTL: Kar. *korum* 'kaya; yığılmış mal' (KB830, SKT 219v/7) (Ünlü I, 2012: 454).

ÇTL: TTr. Ağ. *korum* 'tepe, üstlerinde yaylamağa ve tarıma elverişli düzlükler' (DS XII, 1993: 4566). Kır. *korum* 'kayalarda yığılan çakıl taşlar' (KTS 2010: 748). Tıv. *horum* 'taş yığını; mezar taşı' (Tenişev, 1968: 485).

كُول **köl / köl:** Göl, gölcük, havuz (DLT 2014: 736).

TTL: Kökt., EUyg. *köl* 'göl' (TaD 2; ŞUD 6; KTD 34) (User, 2010: 227). Kar. *köl* 'havuz' (RKT 33/35b1) (Ünlü I, 2012: 463). Har. *köl* 'göl, havuz' (KE 131v/5; MM 107/1; HŞ 2453; İML 18) (Ünlü III, 2012: 341). Kıp. *köl* 'göl' (CC; İM; TA; TZ) (Toparlı vd., 2014: 157). Çağ. *köl* 'göl' (ML; ÇFK; ŞT; Sİ; ŞHD) (Ünlü IV, 2013: 655).

ÇTL: TTr. *göl* 'oluşması genellikle tektonik, volkanik vb. olaylara bağlı olan, toprakla çevrili, derin ve geniş, tuzlu veya tuzsuz durgun su örtüsü' (TS 2009: 773). Kır. *köl* 'göl' (KTS 2010: 777). Öz. *köl* 'göl' (ÖDİL I, 1981: 414). Tıv. *höl* 'göl' (Tenişev, 1968: 488).

كُولُونَك **kölün / kölün:** Su birikintisi, küçük göl (DLT 2014: 736).

ÇTL: TTr. *gölcük* 'küçük göl' (TS 2009: 959). Kır. *kölçük* 'gölcük; su birikintisi' (KTS 2010: 779). Tıv. *hölçük* 'göl, gölcük; su birikintisi' (Tenişev, 1968: 490).

كُوتَكِي **kötki:** Toprak tepe (DLT 2014: 742).

TTL: EUyg. *kötki* 'dağlık arazi, yayla' (TTR. VI. 34) (Caferoğlu, 2015: 118). Kar. *kötki* 'tepe, yüksek yer, araf' (SKT 117r/4) (Ünlü II, 2012: 464).

كُوم **kum:** Kum (DLT 2014: 746).

TTL: Kökt., EUyg. *kum* 'kum, çöl (*Kara kum* yer adı)' (T 7; ŞUK 8; TaD 7) (User, 2010: 152, 225). Kar. *kum* 'kum' (KB 6571; AH 60) (Ünlü I, 2012: 494); (SKT 426v/9; AKT 126b/12; HKT 553b/3; MKT 123b/10) (Ünlü II, 2012: 470). Har.

kum 'kum, kır, yaban' (NF 283/12; KE 16r/1; ME 169/6; MM 107/3; HKT 553b/3; HŞ 2483; İML 178) (Ünlü III, 2012: 353). Kıp. *kum* 'kum' (BM; CC; DM; GT; İM; KF; Kİ; KK; MG; TA) (Toparlı vd., 2014: 162). Çağ. *kum* 'kum' (ŞSL; BV; GT; TEH; MÜN; Sİ; FK; MK; LM) (Ünlü IV, 2013: 667). EAT. *kum* 'kum' (Kanar, 2011: 480).

ÇTL: TTr. *kum* 'silisli kütlelerin, kayaların, doğal etkenlerle parçalanarak ufalanmasından oluşan, deniz kıyısı, dere yatağı vb. yerlerde çok bulunan, ufak, sert tanecikler' (TS 2009: 1252). Kır. *kum* 'kum' (KTS 2010: 813). Özb. *qum* 'kum' (ÖDİL II, 1981: 619). Tıv. *kum* 'kum' (Tenişev, 1968: 264).

قۇڭاق **kurkag:** Çöl, suyu ve otu bulunmayan çöl (DLT 2014: 748).

TTL: EUyg. *kurgag* / *kurkag* 'kara, toprak' (U. II. 77, 28) (Caferoğlu, 2015: 187). Har. *kurgak* 'kurak, kuru' (HŞ 3665) (Ünlü III, 2012: 354). Kıp. *kurgak* / *kurak* 'kurak, kuraklık' (CC; BM; Kİ) (Toparlı vd., 2014: 163). Çağ. *kurak* 'yağmursuz yer, kuru yer' (ŞSL) (Ünlü IV, 2013: 670).

ÇTL: TTr. *kurak* '1. yağışsız (hava, mevsim, yıl), 2. nem tutmayan, çabuk kuruyuveren, çorak (toprak)' (TS 2009: 1256). Kır. *kurgak* 'suyu bulunmayan çöl, kurak' (KTS 2010: 819). Özb. *qurgâq* 'kuru yer, kurak' (ÖDİL II, 1981: 626). Tıv. *kurgag* 'kuru, solmuş; kurutulmuş' (Tenişev, 1968: 265).

قۇيى **kuy:** Vadinin dibi (DLT 2014: 752).

TTL: Kar. *koy* 'derenin koyağı, dibi, düzlüğü' (SKT 424r/7; KB 3570) (Ünlü I, 2012: 457).

ÇTL: TTr. *koy* 'denizin, gölün küçük girintiler biçiminde karaya doğru sokulduğu yer, küçük körfez' (TS 2009: 1224), *koyak* '1. iki dağın arasında kalan büyük çukur, vadi, 2. karalarda akarsu aşındırmasıyla oluşmuş, bir yöne doğru eğimli, uzunluğuna çukurluk, 3. dağlar ve kayalıklarda oluşmuş doğal çukur' (TS 2009: 1224). Kır. *kuy* 'yerdeki delikler, çukur, depremlerden dolayı oluşan çatlak' (KTS 2010: 803). Özb. *quyi* 'aşağı, alt' (ÖDİL II, 1981: 613). Tıv. *kuy* 'mağara' (Tenişev, 1968: 263).

قُرْ kuz: Dağ vb..nin gölgeli tarafı (DLT 2014: 753).

TTL: EUyg. *kuz* 'dağın kuzey yamacı' (T 7; TaB 5) (User, 2010: 225). Kıp. *kuz* 'güneş dokunmayan yer' (Kİ) (Toparlı vd., 2014: 166). Çağ. *kuzay* 'güneş uğramayan yer, gölge' (Ünlü IV, 2013: 678). EAT. *kuz* 'güneş görmeyen serin yer' (Dilçin, 1983: 150).

ÇTL: TTr. *kuz* 'gölgede kalan (yan)' (TS 2009: 1275). Kır. Ağ. *kuz* 'uçurum' (Mukambaev, 2009: 554).

مِنْكَ mınar: Su gözü, su gözesi (DLT 2014: 764).

TTL: Kar. *mınar* / *bınar* 'pınar, kaynak' (SKT 194r/4; AKT 67/16; SKT 143b/4, BKT 9a/1) (Ünlü II, 2012: 513). Kıp. *bınar* 'kaynak, göze' (BM) (Toparlı vd., 2014: 30). Çağ. *bınar* 'pınar' (ŞSL) (Ünlü IV, 2013: 173). EAT. *bınar* / *bınar* 'pınar, kaynak' (Kantar, 2011: 117).

ÇTL: TTr. *pınar* '1. yerden kaynatarak çıkan su, kaynak, 2. bu suyun çıktığı yer, kaynak, memba, 3. çeşme' (TS 2009: 1604).

اَغْرُغْ ogrug / اَقْرُغْ owrug: Vadinin dönemeci, dağın kesintiye uğradığı yer (DLT 2014: 771, 780).

TTL: EUy. *oğurka* 'iğe kemiği, omurga, fıkra' (TTR. VII. 53, 26) (Caferoğlu, 2015: 140). Kar. *oğurga* (SKT 277a/3) / *oğurka* 'omurga' (SKT 429r/2, RKT 33/71a1, HKT 570b/7) (Ünlü II, 2012: 571). Har. *oğurka* (NF 275/9, KE 10r/2, HKT 570b/7) / *oğurtka* (KE 175r/4) 'omurga' (Ünlü III, 2012: 447). Kıp. *oğurğa* (BV) / *oğuntağa* (KK) 'omurga' (Toparlı vd., 2014: 203, 205). EAT. *oğurga* / *oğurğa* / *oğurka* 'omurga' (Dilçin, 1983: 163).

ÇTL: TTr. Ağ. *omurga* 'dağ sırtı' (DS IX, 1993: 3280). TTr. *omurga* 'bel kemiği' (TS 2009: 1501). Kır. *omurtka* 'omurga' (KTS 2010: 982). Özb. *umurtqa* 'omurga' (ÖDİL II, 1981: 276). Tıv. *oorug* 'nehirin ağzındaki uçurum' (Tenişev, 1968: 323) / *oorga* '1. omurga, 2. küçük dağ silsilesi, sırt' (Tenişev, 1968: 322).

اوپرى

oprı: Çukur; vadi (DLT 2014: 777).

TTL: Kar. *oprı* 'obruk, çukur, dere, vadi' (KB 96) (Ünlü I, 2012: 586).

ÇTL: TTr. Ağ. *obruk* '1. çoken, kayan toprak, 2. küçük çukur, 3. dağlar ve tepeler arasındaki derin ve büyük çukurlar, 4. yazın bile karı erimeyen yüksek dağlardaki mağaralar, 5. su biriken oyuk yer, doğal kuyu, 6. çok çamurlu yer, bataklık' / *opruk* '1. yokuş, 2. taşlık, kayalık yer, 3. engebeli yer, 4. ovalarda akarsuların içine akıp kayboldukları delikler, 5. volkanik kuyu' (DS IX, 1993: 3261, 3285).

اوبوز

opuz: Yer in sert kısmı (DLT 2014: 777).

TTL: EAT. *obuz* 'derenin daralan derin bölgesi' (Kanar, 2011: 525).

ÇTL: TTr. Ağ. *obuz* / *obus* şeklinde olup '1. su kaynağı, 2. akarsulardan oluşan küçük derecikler, 3. iki derenin birleştiği dar yer, 4. çay ve ırmakların geçtiği dar boğaz, iki sırt arasındaki çukur, 5. suların oyararak yaptığı ufak çukur' (DS IX, 1993: 3261). Kır. *opuz* 'sert davranmak' (KTS 2010: 997).

اوتروغ

otrug: Ada (DLT 2014: 780).

TTL: EUyg. *otrug* 'ada' (TTR. V. 26, 95) (Caferoğlu, 2015: 144). Kıp. *otruk* / *otruk* 'oturak, oturulacak yer' (TZ) (Toparlı vd., 2014: 206). Çağ. *oturak* 'oturacak yer, istirahat edecek yer, dinlenme yeri' (ŞSL) (Ünlü IV, 2013: 868). EAT. *oturak* 'oturan, yerleşik, ikamet eden' (Kanar, 2011: 543).

ÇTL: TTr. *oturak* '1. oturulacak yer veya şey, 2. alçak iskemle' (TS 2009: 1157). Kır. *oturuk* 'yerleşip oturulan yer, yerleşik (göçebe olmayan)' (KTS 2010: 1006). Özb. *otrâq* 'yerleşip oturulan yer, yerli halk' (ÖDİL II, 1981: 523).

اوى

oy: Yerdeki oyukluk (DLT 2014: 781).

TTL: EUyg. *oy* 'oyuk, çukur' (H. I. 12, 147) (Caferoğlu, 2015: 146). Kar. *oy* 'yerdeki oyukluk, çukurluk' (KB 3570) (Ünlü I, 2012: 595). Har. *öz* 'hendek, çukur' (NF 393/1) (Ünlü III, 2012: 466). Kıp. *oy* 'vadi' (TA) (Toparlı vd., 2014: 207).

ÇTL: TTr. *oyuk* 'oyulmuş, içi boş ve çukur olan yer' (TS 2009: 1525). Kır. *oy* 'çukur yer, çukur, oyuk' (KTS 2010: 975). Tıv. *oy* 'çukur; vadi' (Tenişev, 1968: 315).

اَدُو **ödü:** Tepe, dağ (DLT 2014: 784).

ÇTL: Kır. *öydö* 'yukarı, yukarı taraf' (KTS 2010: 1013).

اَكْرُ **ögüz:** Irmak, nehir (DLT 2014: 785).

TTL: Kökt., EUyg. *ögüz* (P. P. 3. 3) / *ügüz* (Ram, 56) 'ırmak, nehir, dere' (Caferoğlu, 2015: 149); BKD 27; T 16; ŞUK 3 (User, 2010: 227-28). Kar. *ögüz* (KB 993; RKT 31/10a2) 'ırmak, nehir, derya' (Ünlü I, 2012: 606); *ögüz* 'nehir, ırmak, dere' (SKT 273r/9; RKT 31/10a2; HKT 242a/5) (Ünlü II, 2012: 586). Har. *ögüz* 'ırmak, dere' (MM 199/1; HKT 242a/4) (Ünlü III, 2012: 457). Kıp. *ögüz* 'nehir, ırmak' (CC) (Toparlı vd., 2014: 209).

اَبَك **öyük:** Bataklık kumu (DLT 2014: 794).

TTL: Kar. *öyük* 'balçık, çamur' (SKT 193v/1) (Ünlü I, 2012: 625) / *üyük* 'Oğuzcada tepe gibi yerden yükselen şeyler' (DLT 2014: 937). Har. *öyük balçık* 'yapışkan çamur, balçık' (HKT 252b/7) / *üyük* 'höyük, tepe gibi yüksek yer' (KE 173v/4; MM 342/2; HŞ 2446) (Ünlü III, 2012: 466, 641). Kıp. *üyük* 'büyük tepe, höyük' (BM; Kİ; TA) (Toparlı vd., 2014: 299). Çağ. *öyük* 'delik, mağara, içine değerli eşyaların gizlendiği mağara' (ŞSL; GT) (Ünlü IV, 2013: 882). EAT. *üyük* / *hüyük* '1. üst üste toprak yığılarak meydana gelmiş olan ve kazı ile içerisinden eski eserler çıkarılan yapma tepelik, 2. bostan korkuluğu, oyuk' (Dilçin, 1983: 225)

ÇTL: TTr. *höyük* '1. tarih boyunca türlü nedenlerle yıkılan yerleşme bölgelerinde, yıkıntıların üst üste birikmesiyle oluşan ve çoğu kez içinde yapı kalıntılarının gömülü bulunduğu yayvan tepe, 2. toprak yığını, küçük tepe' (TS, 2009: 902).

اَوَز **öz:** Vadi, dere (DLT 2014: 794).

TTL: EUyg. öz 'dere' (TTR. V. 28. 222) (Caferoğlu, 2015: 155). Kar. öz 'vadi, dere' (RKT 31/39a2; SKT 184v/9; RKT 31/79b2) (Ünlü II, 2012: 598-99). Har. öz 'iki dağ arasındaki dere' (KE 188r/9) (Ünlü III, 2012: 466). EAT. öz 'vadi' (Dilçin, 1983: 171).

ÇTL: TTr. Ağ. öz '1. dere, çay, 2. sulak, verimli yer' (TS 2009: 1554). Kır. özön '1. nehir, nehir yatağı, 2. vadi' (KTS 2010: 1011-12). Özb. özan 'nehir yatağı, su yolu' (ÖDİL I, 1981: 495). Tıv. özen 'tayga yalağı' (Tenişev, 1968: 333).

ازی **özi:** Çigil lehçesinde dağdaki yarık, vadi (DLT 2014: 795).

TTL: Kar. özi 'iki dağ arasındaki geniş yol, vadi, yarık' (SKT 184v/9) (Ünlü I, 2012: 628).

ازک **özük:** Oyularak havuz hâline getirilen yer; derelerin birleştiği yer (DLT 2014: 795).

TTL: EUyg. özek 'küçük dere' (TTR. V. 28, 122) (Caferoğlu, 2015: 155). Kar. özek 'vadi' (SKT 283v/1) (Ünlü I, 2012: 627).

ÇTL: TTr. özek 'bir şeyin çevreden aynı uzaklıkta olan yeri, merkez' (TS 2009: 1554); TTr. Ağ. özek 'susuz dere' (DS IX, 1993: 3369). Kır. özök 'bitkilerin kökü' (KTS 2010: 1011). Özb. özâk 'bitki ve ağaçların kökü' (ÖDİL I, 1981: 495). Tıv. özek 'öz, özek' (Tenişev, 1968: 333).

سقا **saka:** Dağın eteği (DLT 2014: 800).

TTL: Çağ. saka 'nehir, kanal, ark' (ŞSL) (Ünlü IV, 2013: 941).

ÇTL: TTr. Ağ. saka 'ekilmeyen yerler' (DS X, 1993: 3517).

سانی **sāy:** Taşlık yer (DLT 2014: 811).

TTL: EUyg. say 'kır, çöl, taşlık, bozkır' (TTR. VII. 54, 8) (Caferoğlu, 2015: 199). Kar. say 'çakıl' (KB 212) (Ünlü I, 2012: 664). Har. say 'kara, taşlık yer' (KE 27r/2) (Ünlü III, 2012: 506). Çağ. say 'çay, nehir, ırmak' (AL; ŞSL; BV; LD; FK) (Ünlü IV,

2013: 956). EAT. *say* '1. cilalı, parlak, 2. dibi yere gömülü kaygan kaya' (Dilçin, 1983: 182).

ÇTL: TTr. *say* 'düz, ince, yassı taş' (TS 2009: 1713). Kır. *say* 'vadi, taşlık yer' (KTS 2010: 1061). Özb. *sây* 'vadi, su yolu' (ÖDİL II, 1981: 65). Tıv. *sayır* 'çakıl; taşlı kuru nehir yatağı' (Tenişev, 1968: 368).

سکریک **sekrik:** dağda bulunan ve atlanarak (sekilerek) geçilen yer (DLT 2014: 813).

سَنکِر **señir:** Dağ burnu (DLT 2014: 814).

TTL: Har. *señ(i)r* 'köşe' (NF 38/14) (Ünlü III, 2012: 513). Kıp. *señir* 'tepe, siper, kale' (Kİ) (Toparlı vd., 2014: 232).

ÇTL: TTr. *senir* 'iki dağ arasındaki sırt' (TS 2009: 1730). Kır. *señir* 'dağın çıkıntılı yüksek yeri' (KTS 2010: 1083).

سِغْرا **sigra:** Oğuzcada yarık ve vadi (DLT 2014: 818).

TTL: Kıp. *sıgrak* 'iki parmağın arası' (Kİ) (Toparlı vd., 2014: 234).

سِرت **sirt:** Oğuzlarda küçük vadi ve küçük bayırlar (DLT 2014: 821).

TTL: Kıp. *sirt* 'sirt, tepe, yükseklik' (BM; CC; Kİ) (Toparlı vd., 2014: 235). Çağ. *sirt* 'sirt, dağ sırtı' (ML) (Ünlü IV, 2013: 985).

ÇTL: TTr. *sirt* 'dağların veya tepelerin üst bölümü' (TS 2009: 1759). Kır. *sirt* 'dağ sırtı, büyük tepe gibi yerler' (KTS 2010: 1123). Özb. *sirt* 'dağ sırtı' (ÖDİL II, 1981: 56).

سندری **sondırı:** Deniz (DLT 2014: 828).

سُوق **suw / sūw:** Su (DLT 2014: 836).

TTL: Kökt., EUyg. *sub* '1. su (KTD 27; BKD 22), 2. ırmak (KTD 24; T 27; ŞUK 2; TaB 4)' (User, 2010: 228, 237). Kar. *suw / suv / suf* 'su' (KB 3725, AH 340;

SKT 258r/3; RKT 28/69b2) (Ünlü I, 2012: 705). Har. *su* (KE 100r/19; MM 247/3; HŞ 3842; MN (1) 9/1; İML 180; AO III/16) / *suv* (NF 116/7; HŞ 1347; MN (1) 10/1) / *suw* (NF 103/2; KE 12r/19; ME 48/4; MM 88/2; HKT 217b/2; AO II/726) 'su' (Ünlü III, 2012: 532, 536). Kıp. *su* (BM; CC; GT; İM; İN; KF; KFT; Kİ; KK; TA; TZ) / *suf* (İM) / *suv* (BV; İM) 'su' (Toparlı vd., 2014: 242-43). Çağ. *su* (AL; ŞSL; BV; BD; SD; ÇFK vb.) / *suf* (GT) / *suu* (AL) / *suv* (AL; NH; LD) / *suw* (GT) 'su' (Ünlü IV, 2013: 1004, 1006, 1012). EAT. *su* / *suv* 'su' (Dilçin, 1983: 193, 195).

ÇTL: TTr. *su* 'hidrojenle oksijenden oluşan, oda sıcaklığında sıvı durumunda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde, ab' (TS 2009: 1812). Kır. *suu* 'su' (KTS 2010: 1107). Özb. *suv* 'su' (ÖDİL II, 1981: 79). Tiv. *sug* 'su' (Tenişev, 1968: 389).

سُقْلَاغ

suwlag: Su yalağı (DLT 2014: 838).

TTL: Har. *suwlag* 'sulak, sulanılan yer' (KE 47r/14) (Ünlü III, 2012: 537). Kıp. *suvlag* / *sulak* 'sulak, sulu yer' (İM; BV) (Toparlı vd., 2014: 242-43). EAT. *sulak* 'su alınacak, su içilecek yer, suvat' (Dilçin, 1983: 194).

ÇTL: TTr. *sulak* 'suyu olan, suyu bol (yer)' (TS 2009: 1817). TTr. Ağ. *sulak* '1. hayvan sürülerinin sulandığı yer, 2. süzgeçli teneke, 3. çeşme' / *sulaḥ* 'suyu bol toprak' (DS X, 1993: 3690-91) / *sulaḥ* / *sulaan* 'sulak yer' / *sulak* 'buz tutan derede hayvanların su içmesi için açılan yer' (DS XII, 1993: 4707). Kır. *suuluu* 'suyu olan, nemli, suyu bol (yer)' (KTS 2010: 1110). Özb. *suvli* 'sulak, suyu bol olan (yer)' (ÖDİL II, 1981: 80).

تَدَغُون

tadgun: Irmak (DLT: 2014: 847).

تَاغ

tāg / tag: Dağ (DLT 2014: 847).

TTL: EUyg. *tag* 'dağ, sıradağ' (U. I. 17, 10) (Caferoğlu, 2015: 219); (KTD 24; BKG 7) (Tekin, 2014: 170). Kar. *tag* / *dag* 'dağ' (KB 5357; SKT 33v/6; RKT 36/23bl) (Ünlü I, 2012: 724). Har. *tag* 'dağ' (NF 10/3, KE 123r/20, ME 71/2; MM 309/3, HKT 561b/4; HŞ 2662; MN (1) 22/3; İML 178) (Ünlü III, 2012: 556). Kıp. *tag* / *dag* / *tav* 'dağ' (BM; CC; DM; GT; İM; KF; Kİ; KK; RH; TA; TZ) (Toparlı vd., 2014: 258). Çağ.

tağ (AL; ŞSL; BV; BD; SD; GT; NH; HBD; LD; ÇFK; TMA; TEH; MÜN; YED; ŞT; Sİ; FK; ŞHD; MK; LM; GN) (Ünlü IV, 2013: 1061). EAT. *dag* 'dağ' (Dilçin, 1983: 60).

ÇTL: TTr. *dağ* 'yer kabuğundan çıkıntılı, yüksek, eğimli yamaçlarıyla çevresine hâkim ve oldukça geniş bir alana yayılan bölümleri' (TS 2009: 458). Kır. *too* 'dağ' (KTS 2010: 1197). Özb. *tāğ* 'dağ' (ÖDİL II, 1981: 212). Tıv. *dag* 'dağ' (Tenişev, 1968: 140).

تَلَقَّحْ

talkıg: Dağların çarpıştığı yer (DLT 2014: 849).

تَمَّاغَا

tamga: 1. Denizlere, göllere, vadilere vb. yerlere akan su kolu. 2. denizin koy ve liman kısmı (DLT 2014: 850).

تَبْلُوقْ

tapluk: Yerdeki yarıklar (DLT 2014: 855).

تَرِم

tarım: Göl ve kumsallara akan suların kolları (DLT 2014: 857).

ÇTL: Kır. *tarmak* 'bütünün bir parçası, ayrı dalı' (KTS 2010: 1147). Öz. *tarmâk* '1. dal, 2. ana yol; akan suların kolu' (ÖDİL I, 1981: 127).

تَرْمُتْ

tarmut: Dağın yarıkları, çıkıntı ve girintileri (DLT 2014: 858).

تَاشْ

tāş: Taş, kaya (DLT 2014: 860).

TTL: EUyg. *taş* 'taş' (TTR. VI. 24. not. 115) (Caferoğlu, 2015: 227). Kar. *taş* 'kaya' (KB 3888; AH 60; SKT 299r/8; RKT 28/81b2) (Ünlü I, 2012: 759). Har. *taş* 'taş, sert cism' (NF 17/5; KE 15v/19; ME 198/4; MM 34/2; HKT 581a/3; HŞ 17/25; İML 178; MN (1) 4/2; MN (2) 1/8) (Ünlü III, 2012: 570-71). Kıp. *taş* / *daş* 'taş' (BM; CC; DM; GT; İM; İN; KF; KFT; MS; TZ) (Toparlı vd., 2014: 264, 56). Çağ. *taş* 'taş' (AL; ŞSL; BV; BD; SD; GT; NH; HBD; LD; ÇFK; TMA; TEH; MÜN; YED; FK; ŞHD; MK; LM); *daş* 'taş' (MK) (Ünlü IV, 2013: 275, 1086). EAT. *taş* 'daş' (Dilçin, 1983: 204).

ÇTL: TTr. *taş* 'kimyasal veya fiziksel durumu değişiklikler gösteren, rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde' (TS 2009: 1913). Kır. *taş* 'taş' (KTS 2010: 1153). Özb. *tâş* 'taş' (ÖDİL II, 1981: 209). Tıv. *daş* 'taş' (Tenişev, 1968: 149).

تَتَرِيْر

tatır yir: Kıraç yer (DLT 2014: 862).

ÇTL: Kır. *takır* '1. çıplak, bitkisiz, otsuz, 2. çıplak arazi, ot bitmeyen balçıklı toprak' (Yudahin II, 1998: 699). Özb. *taqir* 'düz, çıplak, bitkisiz' (ÖDİL II, 1981: 146).

تَتَكِرْز

teñiz: Deniz (DLT 2014: 868).

TTL: Kar. *deñiz* (AKT 143/4; MKT 17b/4; SKT 12b/6) / *teñiz* / *täñiz* (SKT 247v/4; AKT 52B/13; RKT 31/68a3; HKT 130B/2) 'deniz' (Ünlü II, 2012: 191, 735). Har. *teñiz* 'deniz' (KE 6r/16; ME 9/6; HKT 130b/2; HŞ 4665; İML 180) (Ünlü III, 2012: 583). Kıp. *teñiz* (CC; DM; GT; İM; KK; TA; TZ) / *deñiz* (BM; KFT; MS) / *teniz* (İH; Kİ) / *tiñiz* (BV; DM; GT) 'deniz' (Toparlı vd., 2014: 270, 276, 59). Çağ. *deñiz* (NH) / *teñiz* (ŞSL; GT; YED; Sİ; LM; GN; AL; NH) / *tiñiz* (ŞSL; BV; TEH; MÜN; YED; FK; ŞHD; MK; GN) 'deniz' (AL; NH) (Ünlü IV, 2013: 282, 1110, 1131). EAT. *deñiz* 'deniz' (Dilçin, 1983: 64).

ÇTL: TTr. *deniz* 'yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan, birbiriyle bağlantılı, tuzlu su kütlesi' (TS 2009: 498). Kır. *teñiz* / *deñiz* 'deniz' (KTS 2010: 1166). Özb. *dengiz* 'deniz' (ÖDİL I, 1981: 79). Tıv. *dalay* 'deniz' (Tenişev, 1968: 145).

سا

tepe / تَبُو töpü: Dağ, tepe (DLT 2014: 869, 896).

TTL: Kökt., EUyg. *töpö* (Man. I 17, 19; KTD 11; BKD 10) / *töpü* (Ust. 193 ve 209, 32) 'tepe' (Caferoğlu, 2015: 249; User, 2010: 235). Kar. *tepe* / *töbe* / *töpe* / *depe* 'tepe' (SKT 281r/1; AKT 29/1; HKT 331a/5) (Ünlü II, 2012: 736). Har. *tepe* / *töpe* 'tepe' (NF 155/3; KE 69v/4; HKT 331a/5; İML 177) (Ünlü III, 2012: 583). Kıp. *tepe* (Kİ) / *töpe* (BM; BV; İM) / *depe* (Kİ; TZ) 'tepe' (Toparlı vd., 2014: 270, 282, 58). Çağ. *tepe* (AL; NH) / *töpe* (AL) 'tepe' (Ünlü IV, 2013: 1111, 1154). EAT. *depe* 'tepe' (Dilçin, 1983: 64).

ÇTL: TTr. *tepe* 'yüksekliği genellikle birkaç yüz metreyi geçmeyen, çok kez tek başına, yamaçları yatık yer biçimi' (TS 2009: 1953). Kır. *döbö* 'tepe' / *töbö* 'zirve' (KTS 2010: 359, 1204). Özb. *tepä* 'tepe, zirve' (ÖDİL II, 1981: 161). Tıv. *tey* 'tepe' (Tenişev, 1968: 410).

تېز tepiz: Çorak yer, çorak sazlık (DLT 2014: 869).

TTL: EUyg. *tebiz* / *tepiz* 'kurak yer, otlakiye, çimenlik' (H. I. 10, 98) (Caferoğlu, 2015: 230, 234). Kar. *tepüz* 'çorak toprak, verimsiz toprak' (HKT 153b/1) (Ünlü II, 2012: 737). Har. *tepüz* 'çorak toprak' HKT 153b/1 (Ünlü III, 2013: 584). Kıp. *tebiz* 'tuzlu' (İM) (Toparlı vd., 2014: 267).

تەزگۈن terñük: Kaynak (suyu) (DLT 2014: 872).

TTL: Çağ. *ternüh* 'küçük derya, ırmak, çay' (ŞSL) (Ünlü IV, 2013: 1115).

تەزگىن tezginç: 1. dağ vb. yerlerin dönemeçleri, 2. kıvrılmış (yol vb.) (DLT 2014: 874).

TTL: EUyg. *tezginç* / *tegzinç* 'dalga, girdap' (P. P. 17, 8; TM. 253, 54) (Caferoğlu, 2015: 232).

تېز tiz: Yüksek olan yer (DLT 2014: 885).

تۇرغ turug / turıg: Sığınak; dağlardaki korunaklı yer (DLT 2014: 901-02).

TTL: EUyg. *turug* 'durak, otlak, sığınak, melce' (Usp. 298) (Caferoğlu, 2015: 254). Kar. *turgu* '1. ikamet etme, kalma, durma, ikamet yeri, kalınacak yer, vatan (SKT 266r/5), 2. menzil, misafir ağırlama yeri, misafir için hazırlanan yemek, ziyafet, konaklama yeri (SKT 326r/3)' (Ünlü I, 2012: 831). Har. *turag* 'inilecek yer, durak' (İML 179) (Ünlü III, 2012: 606). Çağ. *durak* 'binek yeri, durak' (ŞSL) (Ünlü IV, 2013: 308). EAT. *turak* / *durak* 'yerleşilen yer, yurt' (Dilçin, 1983: 213, 61).

ÇTL: TTr. *durak* 'tren, tramvay, otobüs, minibüs vb. genel taşıtların durmak zorunda veya durabileceği yer' (TS 2009: 576). Kır. *turuk* 'kalınacak yer, durak' (KTS 2010: 1222) / *turak* 'ikamet yeri, dukak, konulan yer' (Yudahin II, 1998: 761). Tıv. *turug* 'sarp, kayalı yer' (Tenişev, 1968: 425).

تُپُچِيل

tüpiçil: Rüzgârın çok estiği, rüzgârlı (yer), vb. (DLT 2014: 910).

اُنْگُور

ünğür: Mağara (DLT 2014: 933).

TTL: EUyg. *ünğür* (TTR. III. 10, 91) / *ünkür* (VII, 46. 8) 'mağara' (Caferoğlu, 2015: 272). Kar. *ünğür* 'in, mağara' (KB 2684; SKT 143 r/3) (Ünlü I, 2012: 903); *ünğür* 'mağara' (AKT 9/17; HKT 187 a/1) (Ünlü II, 2012: 810). Har. *ünğür* 'mağara, oyuk' (NF 393/13, KE 32 v/16; HKT 187a/1, HŞ 525) (Ünlü III, 2012: 640). Çağ. *ünğür* / *eğür* 'büyük mağara' (ŞT; GT) (Ünlü IV, 2013: 339, 1198).

ÇTL: Kır. *ünküür* 'mağara, in' (KTS 2010: 1278). Özb. *ünğür* 'mağara, in' (ÖDİL II, 1981: 276). Tıv. *ünğür* 'in' (Tenişev, 1968: 450).

يَالَمُ كَايَا

yalım kaya: Sarp, yalçın dağ (DLT 2014: 945).

TTL: Kıp. *yalım kaya* 'yalçın kaya' (İH) (Toparlı vd., 2014: 308). EAT. *yalım* / *yalum* 'yalçın, sarp, sarp yer' (Dilçin, 1983: 232).

ÇTL: TTr. Ağ. *yalım* 'taş' (DS XI, 1993: 4145). Tıv. *çalım* 'sarp kaya' (Tenişev, 1968: 515).

يَنَّا

yaña: Oğuzcada ırmağın kenarı (DLT 2014: 949).

TTL: Kökt. *yaka* 'sınır' (ŞUD 8; ŞUG 2) (User, 2010: 285). EUyg. *yaka* 'taraf, yan, civar' (Ram. 54) (Caferoğlu, 2015: 280). Har. *yaka* 'kıyı, kenar' (NF 307/4; ME 2/3; HŞ 3724; MN 44/437) (Ünlü III, 2012: 653). Kıp. *yaka* / *yaga* 'deniz kıyısı, ırmak kenarı' (BM; İM) / *yaña* 'cihet, yön' (Kİ) (Toparlı vd., 2014: 306-09). Çağ. *yaka* 'yaka, kıyı, taraf' (ŞSL; SD; GT; NH; HBD; LR; TMA; TEH) (Ünlü IV, 2013: 1221). EAT.

yaŋa '1. taraf, cihet, yön. 2. tarafa. 3. tarafta, yanda. 4. taraftan, yandan' (Dilçin, 1983: 233).

ÇTL: TTr. *yaka* 'kıyı, kenar, taraf; sahil' (TS 2009: 2109). Kır. *caka* 'su, göl vb. kenarı, kıyısı' (KTS 2010: 390). Özb. *yoqa* '1. su havzası ya da oyulmuş çukur yer, 2. kıyı, kenar' (ÖDİL I, 1981: 265).

يَنْلَق **yaŋrak:** Dağdan inen dönemeçli yol (DLT 2014: 949).

يَار **yār:** Yar, uçurum, sel sularının açtığı yarık (DLT 2014: 952).

TTL: Kar. *yar* 'yar, uçurum, suların açtığı yer' (SKT 150v/1) (Ünlü I, 2012: 948). Kıp. *yar* '1. hendek, uçurum, yar (BM; KFT; TZ), 2. yalçın kayalık (TA), 3. nehirlerin dik ve yüksek sahilleri, selin yardığı yer (Kİ)' (Toparlı vd., 2014: 311). Çağ. *yar* 'yar, uçurum' (GT) (Ünlü IV, 2013: 1231). EAT. *yar* 'yarılmış yer, suyun açtığı uçurum' (Dilçin, 1983: 235).

ÇTL: TTr. *yar* 'deniz, göl, ırmak bv. su kıyılarında veya karada dik yer, uçurum' (TS 2009: 2131). Kır. *car* 'yar, uçurum' (KTS 2010: 424). Özb. *car* 'yar, uçurum' (ÖDİL I, 1981: 273). Tıv. *erik* 'kıyı, kenar, sahil' (Tenişev, 1968: 618).

يَيْلَاغ **yaylag:** Yayla, yazlık (DLT 2014: 962).

TTL: EUyg. *yaylag* 'yayla' (TaD 7) (User, 2010: 225). Har. *yaylag* 'yaz geçirilecek yer, yayla' (İML 179, HŞ 1003) (Ünlü III, 2012: 674). Kıp. *yaylak* (Kİ; TZ) / *yaylav* (TZ) 'yayla, yazlık' (Toparlı vd., 2014: 316). Çağ. *yaylak* 'yayla, yazlık yer' (ML; ŞSL; MÜN; ŞT; GN) (Ünlü IV, 2013: 1244). EAT. *yaylak* 'yazı geçirmek için çıkılan yüksek yer, yayla' (Dilçin, 1983: 240).

ÇTL: TTr. *yayla* 'dağlık, yüksek bölgelerde, kışın hayat şartları güç olduğu için boş bırakılan, yazın havası iyi ve serin olan, hayvan otlatma veya dinlenme yeri' (TS 2009: 2152). Kır. *çayloo* 'yayla, yazlık' (KTS 2010: 389). Özb. *yaylâv* 'yayla' (ÖDİL II, 1981: 476). Tıv. *çaylag* 'yaylak, yazlık' (Tenişev, 1968: 511).

يَزَق

yazak: Yağma ve Toxsı lehçesinde otlak (DLT 2014: 963).

ÇTL: Kır. *cazık* 'yazı, ova, düz yer' (KTS 2010: 386). Özb. *yâzıq* 'düz yer, yazı' (ÖDİL I, 1981: 254).

يَزَى

yazı: Açık arazi, açıklık, kır, ova (DLT 2014: 963).

TTL: EUyg. *yazı* 'ova, düz yer' (Usp. 273; KTG 3; T 36) (Caferoğlu, 2015: 249; User, 2010: 225-26). Kar. *yazı* 'yazı, kır, ova, boşluk, açıklık alan' (Ünlü I, 2012: 979). Har. *yazı* 'ova, kır, yazı, çöl' (KE 62v/4; ME 14/1; İML 177; HŞ 1380) (Ünlü III, 2012: 674). Kıp. *yazı* '1. ova, bozkır (BM; BV; KFT), 2. çöl, sahra' (BM; GT; İM; Kİ) (Toparlı vd., 2014: 316). Çağ. *yazı* 'ova, bozkır, boş ve açıklık yer, alan, yazlık yer' (ŞSL; SD; GT; LD; TEH; ŞED; MK; LM) (Ünlü IV, 2013: 1244). EAT. *yazı* / *yazu* 'ova, sahra, ıssız kır' (Dilçin, 1983: 240-41).

ÇTL: TTr. *yazı* 'düz yer, ova, kır' (TS 2009: 2154). Kır. *cazı* 'yazı, ova, düz yer' (KTS 2010: 386).

يَي

yi: Dağdaki küçük yol (DLT 2014: 973).

ÇTL: TTr. Ağ. *yiv* 'girinti, yarık' (DS XI, 1993: 4283). Kır. *cik* 'dikiş yeri; yarık, çatlak' (Yudahin I, 1998: 216). Tıv. *tig* '1. çatlak, 2. çikiş yeri, 3. kaynak yeri' (Tenişev, 1968: 413).

يِيرْكِيَا

yirkiye: Küçük yer (DLT 2014: 978).

يَغْ

yoguç / yogūç: Vadi veya nehrin karşı yakası (DLT 2014: 979).

يُل

yul / yül: Pınar, göze (DLT 2014: 986).

TTL: EUyg. *yul* / *yuul* 'çay, küçük nehir, dere, ırmak' (TTR. VII. 104; Suv. 529, 2) (Caferoğlu, 2015: 304, 306). Kar. *yul* 'pınar, su kaynağı' (KB 973; AH 387; SKT 385v/6; RKT 28/37a3) (Ünlü I, 2012: 1022). Har. *yul* 'pınar, kaynak' (KE 43v/4;

ME 171/3; HKT 8b/9) (Ünlü III, 2012: 696). Çağ. *yul* 'kaynak, pınar, akar su, su birikintisi' (GT) (Ünlü IV, 2013: 1261).

yulak: Küçük ve çok su pınarı (DLT 2014: 986).

TTL: Har. *yulak* 'küçük su pınarı' (KE 3v/3, İML 180) (Ünlü III, 2012: 697).

Bölüm Sonucu:

Tezin “DLT’deki Coğrafi Terimler Sözlüğü” başlıklı dördüncü bölümde DLT’de geçen 117 coğrafi terimin 96’sının (*ağrış, aglak, alan, alın, alış, argu, arık, art, aşak, ařu, atız, baku, balçık, balık, barık, baş, batıg, beldir, boynak, bulun, burun, büktir, çat, çaxşak, ıgır, çugurdan, çulıman, egrim, ekin, ergöz (suw), ertik, eyegü, eşkin, ir, kağag, kadrak, kak, kāř, kaya, kaynar, kazgan, keçiş / keig, kerış, kıdıg, kır, kışlag, köl, kōm, korum, köl / köl, kölün / kölün, kötki, kum, kurkag, kuy, kuz, mınar, ogrug / owrug, oprı, opuz, otrug, öy, öđü, ögüz, öyük, ōz, özi, özü, saka, sāy, seņir, sıgra, sırt, suw / sūw, suwlag, tāg / tag, tarım, tāř, tatır yir, teņiz, tepe / töpü, tepiz, terņük, tezginç, turug / turıg, ünür, yalım kaya, yaņa, yār, yaylag, yazak, yazı, yi, yul / yül, yulak*) tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları tespit edildi. Söz konusu terimlerin ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları bir tablo halinde listelenmiştir. 21’inin (*bürün, çalan (yir), katçak, katlış, kelkin, kelņiz, kerem, kerik, kewli, sekrik, sondırı, tadgun, talkıg, tamga, tapluk, tarmut, tiz, tüpiçil, yaņrak, yirkiye, yogu / yogū*) ise Karahanlı Türkçesi dışında coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Tablo 1. DLT'deki Coğrafi Terimlerin Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımları

Kar.	Kökt.	EUyg.	Har.	Kıp.	Çağ.	EAT	TTr.	Kır.	Özb.	Tiv.
adırs								ayrış, ayırış		
aglak		ağlık	aglak	oglak			ağlek	oolak		alaak
alan					alan		alan		yalan	alandı
alın		alın	al(ı)n	alın	alın					
alış								alış		
argu		argu, arku			arğa					
arık		arık, arig	arık	ark	arig, arık, ark	ark, arık	arık, ark	arık	arıq	arık
art		art			art			art		art
aşak							aşıt	aşuu		ajig
aşu							aşu			
atız					atız				âtız	
baku										
balçık			balçık	balçık balçuk balşuk	balcığ balçığ balçak balçık	balçuk	balçık	balçık	balçıq	malgaş
balık	balık									
barık							barık barih			
baş	baş	baş			baş		baş	baş	bâş	baş
batıg			batıg		batık batkak	batak	batak	batkak	bâtqâq	
beldir		beltir								beldir
boynak								moynok		
bulun	bulun		bulun bulun					bulun		bulun
burun						burun	burun	murun	burun	
büz/buz			buz	buz		buz	buz	muz	muz	doş
büktir								böktör		
bürün										
çalan (yir)										
çat							çat	çat		şat
çaxşak							cağşak çahşah çahşak çakşak			
çığır				çığır	çığır		çığır	çıyır	çiyir	şır
çugur- dan				çugur çukır çukur şukur	çukur		çukur	çukur çunkur	çuqur	
çulıman				çulban çülben						

Kar.	Kökt.	EUyg.	Har.	Kıp.	Çağ.	EAT	TTr.	Kır.	Özb.	Tıv.
egrim				igrem	egrim igrem		eğrim	ıyrim irim		
ekin			ekin		ekin	ekin	ekin	egin	ekin	eegi
ergöz (suw)										
ertik										
eşkin							eşkin			
eyegü			eyegü	eyegü	eyegü öyegü	eyegü ıyegü	eye, eğe, eğe kemiği, eğeyi, eya, eyeği, eye kemiği, eyey, eyev kemiği			eegi
ır, yér	yer, yir	yer, yir	yer, yir	yer	yer	yer, yir	yer	cer	yer	çer
kadag										
kadrak					kayrak		kayrak	kayrak	qayrâq	
kak				kak	kak	kak kaklık	kak	kak	kâk	
kâş		kaş	kaş	kaş	kaş		kaş			
katçak										
katlış										
kaya				kaya	kaya	kaya	kaya	kıya	qâya	haya
kaynar							kaynar	kaynar		haynır
kazgan			kazan kazgan	kazan kazgan	kazan kazgan gazan	kazgan	kazan	kazan	qâzân	
keçiş keçig	keçig	keçik keçük		keçi keçüt kiçüt	keçiş	geçüd	geçit	keçit keçüü	keçik	kejig
kelkin										
kelñiz										
kerem										
kerik										
keriş				keriş			geriş			
kewli										
kıdıg		kıdıg kıtıg	kıyığ		kıyı	kıyı	kıyı	kıya	qıya	kıyığ
kır			kır	kır	kır	kır	kır	kır	qır	kır
kışlağ			kışlag kışlak	kışlak kışlav	kışlak	kışlag kışlak	kışlak	kıştoo	qışlâq	kıştag
köl			kol	kol	kol		kol	kol		hol
kôm			kom	kom kum	kom		hom			
korum							korum	korum		horım
köl, köl	köl	köl	köl	köl	köl		göl	köl	köl	höl
kölün, kölün							gölcük	kölçük		hölçük

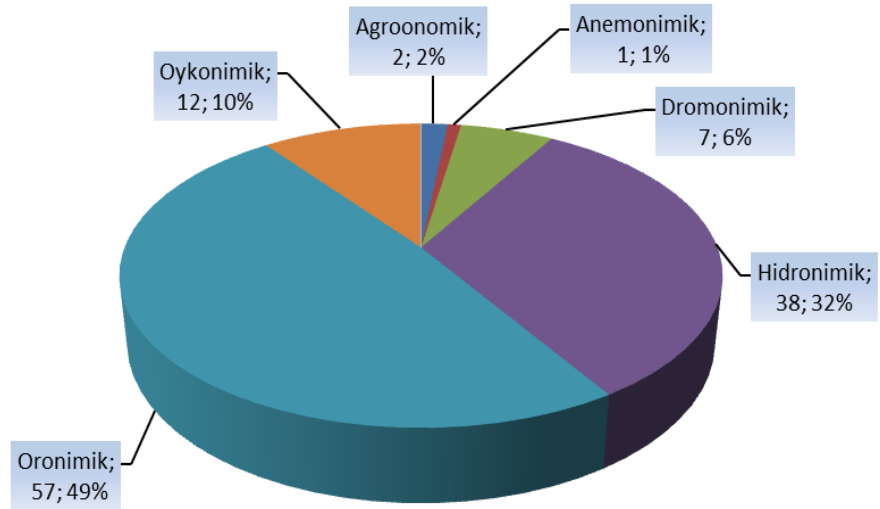
Kar.	Kökt.	EUyg.	Har.	Kıp.	Çağ.	EAT	TTr.	Kır.	Özb.	Tiv.
kötki		kötki								
kum	kum	kum	kum	kum	kum	kum	kum	kum	qum	kum
kurkag		kurgag kurkag	kurgak	kurgak kurak	kurak		kurak	kurgak	qurğâq	kurgag
kuy							koy koyak	kuy	quyi	kuy
kuz		kuz		kuz	kuzay	kuz	kuz	kuz		
mınar bınar				bınar	buınar	bınar bınar	pınar			
oğrug owrug		oğurka	oñurka oñurt- ka	oñurğa	oğuntağa	oñurga oñurka oñurğa	omurga	omurtka	umurtqa	oorug
oprı							obruk opruk			
opuz						obuz	obuz obus	opuz		
otrug		otrug otrak								
öy		oy	öz	oy			oyuk	oy		oy
ödü								öydö		
ögüz	ögüz	ögüz ügüz	ögüz	ögüz						
öyük			öyük üyük	üyük	öyük	üyük hüyük	höyük			
öz		öz	öz			öz	öz	özön	özan	özen
özi										
özük		özek					özek	özök	özâk	özek
saka					saka		saka			
sây		say	say		say	say	say	say	sây	sayır
sekrik										
senir			sen(i)r	senir			senir	senir		
sıgra				sıgrak						
sırt				sırt				sırt	sırt	
sondırı										
suw, sūw	sub	sub	su, suv, suw	su, suf	su, suf, suu, suv, suw	su	su	suu	suv	sug
suwlag			suwlag	suvlag sulak		sulak	sulak, sulaḥ, sulaan	suuluu	suvli	
tadgun										
täg, tag		tag	tag	tag, dag, tav	tag	dag	dağ	too	tâg	dag
talkıg										
tamga										
tapluk										
tarım								tarmak	tarmâk	
tarmut										
tâş		taş	taş	taş, daş	taş, daş	taş	taş	taş	tâş	daş
tatır yir								takır	taqır	
teñiz			teñiz	teñiz, deñiz,	deñiz, teñiz,	deñiz	deniz	teñiz, deñiz	dengiz	dalay

Kar.	Kökt.	EUyg.	Har.	Kıp.	Çağ.	EAT	TTr.	Kır.	Özb.	Tıv.
				teniz, tiñiz	tiñiz					
tepe, töpü	töpö	töpö, töpü	tepe, töpe	tepe	tepe, töpe	depe	tepe	döbö, töbö	tepä	tey
tepiz		tebiz, tepiz	tepüz	tebiz						
terñük					ternüh					
tezginç		tezginç tegzinç								
tiz										
turug, turıg		turug	turag		durak	turak, durak	durak	turuk, turak		turug
tüpiçil										
üñür		üñgür, üñkür	üñür		üñür, eñür					
yalım kaya				yalım kaya		yalım, yalum	yalım			çalım
yaña	yaka	yaka	yaka	yaka	yaka	yaña	yaka	caka	yoqa	
yañrak										
yār				yar	yar	yar	yar	car	car	erik
yaylag		yaylag	yaylag	yaylak, yaylav	yaylak	yaylak	yayla	cayloo	yaylāv	çaylag
yazak								cazık	yâzıq	
yazı		yazı	yazı	yazı	yazı	yazı	yazı	cazı		
yi							yiv	cik		tig
yirkiye										
yoguç, yoğuç										
yul, yül		yul, yuul	yul		yul					
yulak			yulak							

SONUÇ

Tezin “Tür Bakımından Coğrafi Terimler” başlıklı birinci bölümüyle ilgili elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. DLT’de geçen 116 coğrafi terim tespit edilmiştir.
2. Söz konusu terimlerin ele aldığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki (Türkiye Türkçesi, Kırgızca, Özbekçe ve Tıvaca’daki) kullanımları belirtilerek tür bakımından sınıflandırma yapılmıştır.
3. 116 coğrafi terimden 1’i anemonimik, 2’si agroonomik, 6’sı dromonimik, 38’i hidronimik, 57’si oronimik ve 12’ü oykonimiktir. Tür sınıflandırmasında oronimik (dağadcıl) terimlerin diğerlerine göre oranla daha fazla olduğu görülmektedir.
4. Derlenen 57 oronimik (dağadcıl) terimden 45’i dağla ilgili coğrafi terimler, 4’ü düzlükle ilgili coğrafi terimler, 5’i inadcıl coğrafi terimler ve 3’ü de toprak tipiyle ilgili coğrafi terimlerdir.

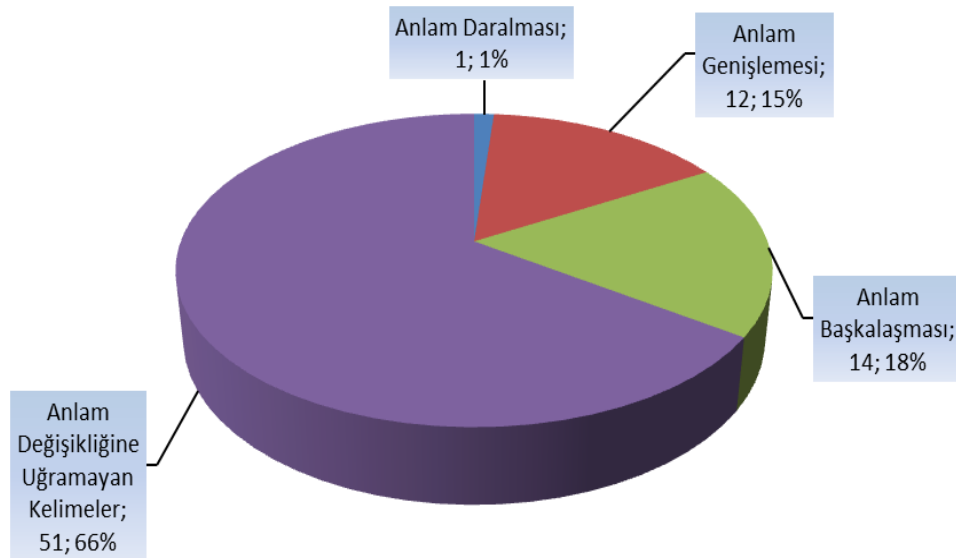
Grafik 1. DLT’deki Coğrafi Terimlerin Tür Bakımından Oranı

Tezin “Sesbilgisi” başlıklı ikinci bölümüyle ilgili elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. Tezde geçen coğrafi terimlerin 64’ünde ses olayı tespit edilmiştir.
2. Ünlülere göre ünsüzlerde ses değişimleri daha ağırlıklı olduğu görülmektedir.
3. Ünlülerin 6’sında genişleme, 5’inde darlaşma, 1’inde düzleşme ve 8’inde yuvarlaklaşma görülmektedir.
4. Ünsüzlerin 11’inde düzenli, 32’sinde düzensiz ses değişimleri görülmektedir.

Tezin “Anlam Değişimleri” başlıklı üçüncü bölümüyle ilgili elde edilen sonuçlar şunlardır:

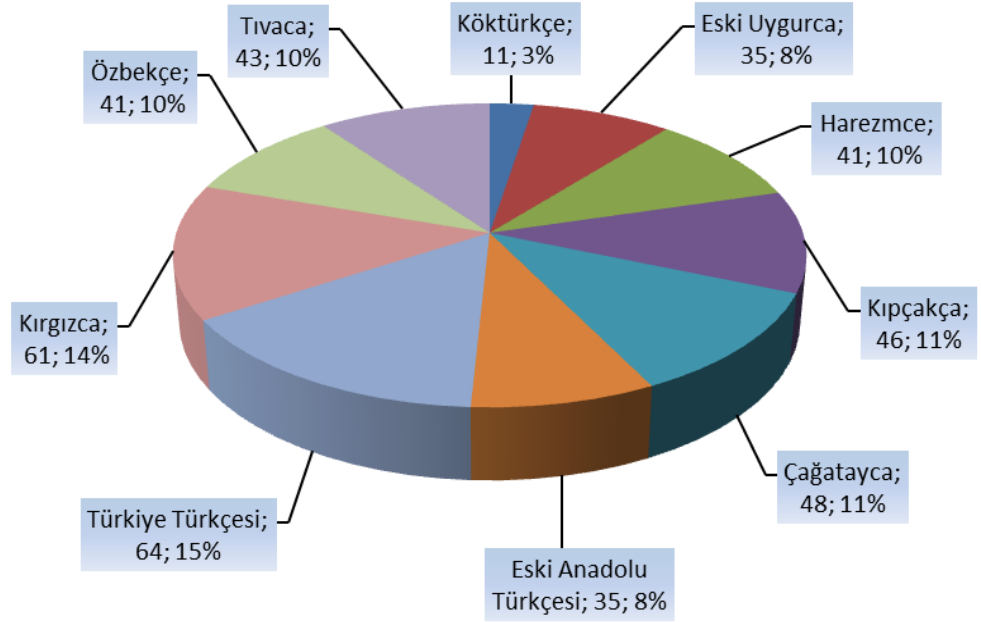
2. İnceleme sonucunda söz konusu terimlerin 1’inde anlam daralması, 12’sinde anlam genişlemesi ve 14’ünde başka anlama geçiş olayı yaşanmıştır.
3. Başka anlama geçen coğrafi terimlerden 8’i yakın anlam, 4’ü uzak anlam ve 2’si zıt anlam kazandığı görülmektedir.
4. Ele adığımız tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde hiç anlam değişikliğine uğramayıp aynı anlamda kullanılan 51 coğrafi terim tespit edilmiştir.

Grafik 2. DLT’deki Coğrafi Terimlerin Anlam Değişikliği Bakımından Oranı

Tezin “DLT’deki Coğrafi Terimler Sözlüğü” başlıklı dördüncü bölümüyle ilgili elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. DLT’de geçen 117 coğrafi terimin 96’sının tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları mevcuttur. 21’inin ise Karahanlı Türkçesi dışında coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır.

Grafik 3. DLT’deki Coğrafi Terimlerin Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanım Oranı

KAYNAKLAR

- AKALIN, Şükrü Halûk vd. (2009), **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- AKBULAK, Özlem (2014), “*Divanü Lûgat-it-Türk’te Yer Şekillerine İlişkin Terimler*”, **Turkish Studies: 9/6**, Ankara, s. 17-38.
- AKSAN, Doğan (2003), **Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim**, İkinci Baskı, TDK, Ankara.
- (1971), **Anlambilim ve Türk Anlambilimi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2014), “*Tuva Türkçesi*”, **Türk Lehçeleri Grameri**, ed. Ahmet B. Ercilasun, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ARIKOĞLU, Ekrem ve KUULAR, Klara (2003), **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATALAY, Besim (çeviren) (2013), Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lûgat-it-Türk**, 2 cilt, TDK, Ankara.
- (çeviren) **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi** I: 1939, II: 1940, III: 1941, **Divanü Lûgat-it-Türk Dizini “Endeks”** 1943, Ankara.
- ATMACA, Emine (2011), **Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler ve Anlam Olayları**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- BANG, W. ve RAHMETİ, G. R. (1936), **Oğuz Kağan Destanı**, Burhaneddin Yayınevi, İstanbul.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2011), **Türkçenin grameri**, TDK Yayınları, Ankara.

BARUTÇU, Sema (1989), “*Altayca Kelime Başı p-*”, **Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)**, 3 (2), s. 1-40.

CAFEROĞLU, Ahmet (2015), **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

CAPAROV, Ş. ve SIDIKOVA, T. (2013), **Azırkı Kırgız Tilinin Fonetikası**, Bişkek.

CLAUSON, Sır G. (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Clarendon Press, Oxford.

CEYLAN, Emine Yılmaz (1991), “*Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü*”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, s. 151-165.

Derleme Sözlüğü I-XII (1993), TDK Yayınları / Sayı 211, Ankara.

DİLÇİN, Cem (1983), **Yeni Tarama Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.

Drevnetyurkskiy Slovar', V. M. Nadelyayev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişov, A. M. Şçerbak (redakörler), Leningrad 1969.

ECKMANN, Janos (2014), **Nehcü'l-Ferâdis. Uştmağlarning Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu): I-III, Metin-Tıpkıbasım-Dizin-Sözlük**, Yayımlayanlar: Semih Tezcan, Hamza Zülfikar, TDK, Ankara.

EGRO, Abazi Genciana (2009), “*Dünya ve Türkiyede Anlam ve Kelime Değişimlerine İlişkin Araştırmalar Münasebetiyle*”, **Turkish Studies**, 4/3, s. 842-870.

ERASLAN, Kemal (2012), **Eski Uygur Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican ve AKKOYUNLU, Ziyat (çeviren) (2014), KÂŞGARLI Mahmud, **Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş - Metin - Çevri- Notlar – Dizin**, TDK, Ankara.

EREN, Hasan (1999), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Bizim Büro Basım Evi, Ankara.

ERGİN, Muharrem (2013), **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul.

- EROL, Hülya Arslan (2011), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- ERSOY, Fevzi (2013), “*Çuvaşçaya Özgü Bazı Özellikler Üzerine*”, **Turkish Studies**, 8/9, Ankara, s. 241-251.
- GABAİN, A. Von (2000), **Eski Türkçenin Grameri**, çev: AKALIN, Mehmet, TDK Yayınları, Ankara.
- GÖKDAĞ, Bilgehan, A. (2007), “*Kençekler ve Kençekçe*” **Dil Araştırmaları Dergisi**, 1/1, Ankara, s. 97-108.
- GÜLENSOY, Tüncer (2007), **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, TDK, Ankara.
- GÜLLÜDAĞ, Nesrin (2015), “*Balık Sözcüğü Üzerine*”, **Karadeniz Dergisi** S: 26, Ardahan, s. 54-62.
- GÜNER, Galip (2009), “*Dîvânü Lugâti’t-Türk’te Kençekler ve Bazı Kençekçe Kelimeler Üzerine Düşünceler*” **Bilig**, S. 48, Ankara, s. 75-90.
- İMER, Kâmile vd. (2011), **Dilbilim Sözlüğü**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- KANAR, Mehmet (2011), **Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013), **Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü**, TDK, Ankara.
- KAYA, Ceval (1994), **Uygurca Altun Yaruk: Giriş – Metin ve Dizin**, TDK Yayınları, Ankara.
- Kırgız Tilinin Sözdüğü I-II** (2010), Avrasya Yayıncılık, Bişkek.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK, Ankara.
- Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi** (2008), Almatı.
- MOLÇANOVA, O. T. (1979) **Toponimiçeskiy Slovar’ Gornogo Altaya**, Gorno-Altayskiy Naučno-İssledovatel’skiy Institut İstorii, Yazıkı i Literaturı.

- MUKAMBAEV, Ceenbay (2009), **Kırgız Dilinin Dialektoloji Sözlüğü**, Haz: KONKOBAEV, Kadıralı, I-II cilt, Bişkek.
- MURZAEV, E. D. (1984), **Slovar' Narodnih Geografičeskih Terminov**, Mısl', Moskva.
- (1974), **Oçerki Toponimiki**, Mısl', Moskva.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1994), **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖLMEZ, Mehmet (2002), “*Eski Türkçe Etimolojiler (1)*” **Türk Dilleri Araştırmaları**, S. 12. İstanbul, s. 189-198.
- ÖNER, Mustafa (2013), **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**. TDK Yayınları, Ankara.
- PODOL'SKAYA, N. V. (1978), **Slovar' Russkoy Onomastičeskoj Terminologii**, Nauka, Moskva.
- RÄSÄNEN, M. (1955), **Materialı po istoričeskoj Fonetike Tyurkskih Yazıkov**, Moskva.
- SAKAOĞLU, Saim (2001), **Türk Ad Bilimi I. Giriş**, TDK Yayınları, Ankara.
- (2017), **Ad Bilimi Yazıları**, Kömen Yayınları, Konya.
- SEREBRENNİKOV, B. A. ve GADJİEVA, N. Z. (2011), **Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri**, çev: HACIYEV, Tefik ve ÖNER; Mustafa, TDK Yayınları, Ankara.
- ŞAHİN, İbrahim (2016), **Adbilim**, 2. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.
- (2010), “*Organ Adları Temelinde Kırgızistan Yer Adlarında Ölü Deyim Aktarmaları ve Bunların Yer Adlarında Kullanılışları*”, **Bilig**, Bahar / Sayı 53, s. 199-218.
- (2013), “*Türkiye Yeradbiliminde Terim ve Tür Sınıflandırması Sorunları*” **Avrasya Terim Dergisi**, 1 (1), s. 46-58.

- (2015), “*Türk Dilinde Renk Adı +mAn Sistemi ve {mAn} Ekinin Kökenine Dair*”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 4/1, s. 45-68, TÜRKİYE
- (2015), “*Türkiye Yeradbiliminde Leksik-Semantik Sınıflandırma Meselesi*” **Avrasya Terim Dergisi**, 3 (1), s. 10-21.
- ŞAHİN, İbrahim ve KÖSE, Salih (2014), “*Karaburun Silikyeradlarında (Mikrotoponimlerinde) Görülen Coğrafi Terimler*”, **Dil Araştırmaları**, Bahar / Sayı: 14, s. 171-187.
- ŞÇERBAK, A. M. (1970), **Sravnitel’naya Fonetika Tyurkskih Yazıkov**, Akademiya Nauk, Leningrad.
- ŞEN, Mesüt (2010), “*Su*”, **Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi**, II/2, “Kültür Tarihinde Hamam”, s. 41-71.
- TEKİN, Talat (2013), **İrk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- (1995), **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Simrug, Ankara.
- (2014), **Orhon Yazıtları**, 5. Baskı, TDK, Ankara.
- (2016), **Orhon Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.
- TENİŞEVA, E. R. (1968), **Tuvinsko-Russkiy Slovar’**, Moskva.
- TENİŞEV, E. R. (Editör) (2006), **Sravnitel’no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov: Pratyurkskiy Yazık-Osnova**, Akademiya Nauk, Moskva.
- (2001), **Sravnitel’no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov: Leksika**, Akademiya Nauk, Moskva.
- (1984), **Sravnitel’no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov: Fonetika**, Akademiya Nauk, Moskva.

- THOMSEN, Vilhelm (2011), **Orhon Yazıtları Araştırmaları**, Çev: KÖKEN, Vedat, 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara.
- TIETZE, Andreas (2002/2003), **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı**, I. Cilt, II. Cilt, Simrug Yayınları, İstanbul-Wien.
- TOMANOV, M. (1981), **Qazaq Tiliniñ Tarihi Grammatikası: Fonetika, Morfologiya**, Mektep, Almatı.
- TOPARLI, Recep vd. (2014), **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkische Turfan – Texte**, ABAW, Berlin I. 1929; II. 1929; III. 1930; IV. 1930; V. 1931 (W. Bang – A. von Gabain neşri); VI – 1934 (W. Bang – G. Rachmatı – A. von Gabain); VII. 1936 (G. Rachmatı – W. Eberhard); VIII. 1954; IX. 1958 ve X. 1959 (A. von Gabain).
- USEEV, Nurdin (2011), **Enisey Jazma Estelikleri I: Leksikası Jana Tekstter**, Turar, Bişkek.
- USER, Hatice Şirin (2010), **Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları: Söz Varlığı İncelemesi**, 2. Baskı, Kömen Yayınları, Konya.
- (2003), **Türkçenin Ses Bilgisi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Uzbek Tilining İzohli Lugatı I-II** (1981), Rustili Naşrieti, Moskva.
- ÜNLÜ, Suat (2012), **Karahanlı Türkçesi Sözlüğü**, Eğitim Yayınevi, Konya.
- (2012), **Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümelere Sözlüğü**, Eğitim Yayınevi, Konya.
- (2012), **Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü**, Eğitim Yayınevi, Konya.
- (2013), **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, Eğitim Yayınevi, Konya.
- VARDAR, Beker (2002), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul.

YAVUZ, Kemal (2012), **Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler**, Mostar, İstanbul.

Yazıka Mira: Tyurkskie Yazıki (1996), Bişkek.

YUDAHİN, K. K. (1985), **Kirgizsko-Russkiy Slovar' I-II**, İzdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva.

----- (1998), **Kırgız Sözlüğü**, Çev.: TAYMAS, Abdullah, TDK, Ankara.

YÜCE, Nuri (haz:) (2014), **Mukaddimetü'l-Edeb: Hvârizm Türkçesi ile tercümeli şuşter nüshası: giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks** / Ebu'l-Kâsım Cârullâh Makmûd Bin 'Omar Bin Muhammed Bin Ahmed Ez-Zamahşari El- Hvârizmi, TDK, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

20.12.1989 tarihinde Kırgızista'nın Oş bölgesine bağlı Alay ilçesinde doğdum. İlkokulu Oş'ta Erkin Kırgızistan İlköğretim Okulu'nda, ortaokulu Alay'da Tapık Otunçiyev İlköğretim Okulu'nda ve liseyi ise Bişkek'te 79. Arçabeşik Lisesi'nde tamamladım.

2009 yılında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'nü kazandım. 2014'te bu bölümden mezun oldum. Aynı yıl Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimime başladım.

ÖZET

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Coğrafi Terimlerin Tarihî ve Çağdaş
Türk Lehçeleriyle Fonetik ve Semantik Açıdan Karşılaştırması

Nadira Turdubai Kyzy

Yüksek Lisans, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı Doç. Dr. İbrahim ŞAHİN

Anahtar Kelimeler: DLT, yeradbilim, yeradı, coğrafi terim.

“Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Coğrafi Terimlerin Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçeleriyle Fonetik ve Semantik Açıdan Karşılaştırması” bir yeradbilimi çalışmasıdır.

Tezin giriş bölümü coğrafi terimler ile ilgili bilgileri içermektedir. Tezin birinci bölümünde DLT'de geçen coğrafi terimler tespit edilerek yeradbilimin alt kollarına göre *agroonimik* (bağadcıl), *anemonimik* (rüzgâradcıl), *dromonimik* (yoladcıl), *hidronimik* (suadcıl), *oronimik* (dağadcıl), *oykonimik* (orunadcıl) ana başlıkları altında incelenmiştir. Tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde söz konusu leksik birimler ses ve anlam açıdan incelenmiş, Eski Türkçeden günümüz Türk lehçelerine kadarki yaşanan ses ve anlam değişiklikleri ortaya konmuştur. Tezin son bölümünde DLT'de geçen coğrafi terimlerin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki (Türkiye Türkçesi, Kırgızca, Özbekçe ve Tıvaca'daki) karşılıkları anlam ve kaynaklarıyla beraber sunulmuştur. Tezin sonuç kısmında elde edilen bilgi ve bulgulardan yola çıkarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

ABSTRACT

The Phonetic and Semantic Comparison of Geographical Terms in Dīvānu
Lugāti't-Turk from the point of Historical and Contemporary of Turkish Dialects

Nadira Turdubai kyzy

Master of Science, Department of Turkish Language and Dialects

Supervisor: Assoc. Dr. İbrahim Sahin

Keywords: DLT, toponym, toponymy, geographic terms.

The thesis of “The Phonetic and Semantic Comparison of Geographical Terms in Dīvānu Lugāti't-Turk from the point of Historical and Contemporary of Turkish Dialects” is a toponymy study.

The introduction to the thesis contains information about geographic terms. In the first chapter of this thesis geographical terms in Dīvānu Lugāti't-Turk were searched and were classified according to sub-types of toponymy as Agronim, Anemonim, Dromonim, Hidronim, Oronim and Oykonim. In the second and third chapter of this thesis the subjects were examined in terms of sound and meaning and the changes in the voice and meaning of the Old Turkic lived until today's Turkish dialects. In the last chapter of this thesis the equivalents of geographical terms in Dīvānu Lugāti't-Turk were given with meaning and bibliography in Old and Contemporary Turkish dialects (Turkey Turkish, Kyrgyz Language, Uzbek Language and Tyva Language). In conclusion general assessment was made in the light of the obtained information and findings.